

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ABD
ORTAÇAĞ BİLİM DALI

SELÇUKLU-GAZNELİ İLİŞKİLERİ (1025-1157)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

ABDULLAH AYDİNÇ

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDURRAHİM TUFANTOZ

VAN-2019

KABUL VE ONAY SAYFASI (EK-4)

Abdullah Aydınç tarafından hazırlanan "Selçuklu-Gazneli İlişkileri (1025-1157)" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim Tufantoz Tarih Anabilim Dalı/ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum	
Başkan : Doç. Dr. Ahmet Nurullah Özdal Tarih Anabilim Dalı/ Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum	
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim Tufantoz Tarih Anabilim Dalı / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum	
Üye : Doç. Dr. Abdullah Duman Tarih Anabilim Dalı/ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum	
Yedek Üye : Unvanı Adı SOYADI AnabilimDalı,ÜniversiteAdı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum
Yedek Üye : Unvanı Adı SOYADI AnabilimDalı, ÜniversiteAdı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum
TezSavunmaTarihi: Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum.	07/11/2019
 Doç. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN SAYFASI

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- . Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- . Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- . Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- . Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- . Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarımı kabullendiğimi beyan ederim. (07/11/2019)

Abdullah AYDINÇ

Yüksek Lisans Tezi
Abdullah Aydınç
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Kasım, 2019

SELÇUKLU-GAZNELİ İLİŞKİLERİ (1025-1157)

ÖZET

Güneşin doğduğu yer anlamına gelen Horasan, bölge olarak asırlarca birbirinden farklı etnik yapı, inanç ve kültürü içinde barındırmış, kıymetli ve geniş bir medeniyet alanıdır. Tarihi eski olan Horasan, stratejik ve jeopolitik bir öneme de sahiptir. İran'ı doğudan Asya'ya, kuzeyden Rusya'ya, güneydoğudan ise Hindistan'a bağlar.

Selçukluların (1038-1157) tarih sahnesine giriş yaptıkları ve devletleştikleri alan olan Horasan, Gaznelilerin (963-1186) hâkimiyet alanı idi. Selçukluların yurt arayışları onları Horasan'da Gazneliler ile karşı karşıya getirmiş, bunun neticesinde ise uzun uğraş ve mücadeleler sonucunda Selçuklu Devleti kurulmuştur (1038).

Selçuklu-Gazneli savaşları, Horasan'ı uzun yıllar meşgul etmiştir. Selçuklular, devletleşme sürecinde Gaznelilere karşı büyük mücadeleler vermişlerdir. Ulyâ-Âbâd (430/1039) ve Talhâb (430/1039) savaşlarında Gazneliler Selçuklulara karşı zafer elde ettiler. Nesâ (426/1035), Serahs (429/1038) ve Dandanakan Savaşı'nda (431/1040) ise galip gelen Selçuklular oldu. Selçukluların yurt arayışları ve akabinde devletleşme istekleriyle, Gaznelilerin var olan güç ve etkinliklerini koruma çabaları, mücadelelere neden olmuş, süreç Selçukluların lehine sonuçlanmıştır. Selçuklular, Gazneliler karşısında önce muhtaç durumda iken, ardından denk sonra da üstün duruma geçmişlerdir. Hatta Gazneliler bir dönem Selçukluların vasalı durumuna dahi düşmüşlerdir.

Bu çalışmada, Horasan bölgesinin coğrafi yapısı, konumu, stratejik ve jeopolitik önemi, tarihteki durumu ele alınarak irdelenmeye gayret edildi. Ayrıca başlangıcından itibaren Selçuklular ile Gaznelilerin münasebetleri, Selçukluların devletleşme öncesi ve sonrası dâhil olmak üzere son dönemlerine kadar ele alınarak, sonuçları ortaya konulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler : Horasan, Gazneliler, Selçuklular, Nesâ, Serahs, Ulyâ-Âbâd, Talhâb, Dandanakan.

Sayfa Sayısı :99

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim TUFANTOZ

Master's Thesis
Abdullah Aydınç
VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
November, 2019

RELATIONS BETWEEN SELJUK AND GHAZNAVID (1025-1157)

ABSTRACT

Horasan, which means the place where the sun rises, is a valuable and wide civilization area that has been hosting different ethnic structures, beliefs and cultures for centuries. Horasan, which has a History, is of strategic and geopolitical importance. It connects Iran from east to Asia, from North to Russia, and from southeast to India.

Khorasan, the area where the Seljuks entered the History scene and became nationalized, was the dominance of the Ghaznavids. The search of Seljuks for the homeland brought them to the Ghaznavids in Khorasan, and as a result of the long struggle and struggles the Seljuk State was founded (1040). The Seljuk-Ghaznavid wars occupied Khorasan for many years. The Seljuks fought great struggle against Ghaznavids in the process of nationalization. Ulyâ-Âbâd (430/1039) and Talhâb (430/1039) wars were victoruous against the Seljuks Ghaznavids. Nesa (426/1035), Serahs (429/1038) and the last blow to the Ghaznavids in the Battle of Dandanakan (431/1040) was the victorious Seljuks. Seljuks seeking homeland and subsequent desire for nationalization, the efforts of the Ghaznavids to preserve their existing power and activities have led to many struggles and the process has been concluded in favor of the Seljuks. When the Seljuks were in need before the Ghaznavids, they became equal and then superior. In fact, the Ghaznavids became the vassals of the Seljuks. In this Study, the geographical structur, location, strategic and geopolitical importance of Khorasan region and the historical situation were tried to be examined. In addition, the relations between the Seljuks and Ghaznavids from the beginning, including the pre-and post-nationalization of the Seljuks until the last period l ele tried to put forward the results.

Key Words : Khorasan, Ghaznavid, Seljuk, Nesâ, Serahs, Ulyâ-Âbâd, Talhâb,
Dandanakan.

Number of Pages : 99

Thesis Advisor : Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim TUFANTOZ

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VII
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	IX
ÖNSÖZ.....	X
GİRİŞ.....	1
1. ORTAÇAĞ'DA HORASAN.....	4
1.1. Nişâbur	9
1.2. Merv.....	12
1.3. Herat.....	14
1.4. Belh.....	15
2. SELÇUKLU-GAZNELİ İLİŞKİLERİ.....	19
2.1. Selçukluların Mâverâünnehir'e Geçişleri (375/985-986).....	19
2.2. Selçuklu-Sâmânî İlişkileri	20
2.3. Selçuk Bey'in Ölümünden (1007) Sonraki Gelişmeler.....	24
2.4. Selçuklu-Karahanlı İlişkileri	25
2.5. Çağrı Bey'in Anadolu Seferi (1018).....	26
2.6. Gazneli Sultan Mahmud Döneminde Yaşananlar (1025-1030).....	27
2.7. Gazneli Sultan Mahmud-Karahanlı Kadır Han Görüşmesi (1025).....	28
2.8. Arslan Yabgu'nun Tutuklanması ve Ölümü (1025-1032).....	29
2.9. Selçukluların Horasan'a Geçişleri (1025).....	33
2.10. Gaznelilerin Selçuklular Üzerine Harekete Geçmeleri.....	34
2.11. Ali Tegin'in Faaliyetleri (öl. 1035)	35
2.12. Gazneli Sultan Mesud'un Selçuklularla İlişkileri (1030-1040).....	36
2.13. Debûsiye Savaşı (423/1032).....	38
2.14. Türkmenlerin Gaznelilere Karşı Ayaklanmaları (424/1033).....	39

2.15. Harezmşah Harun'un Selçuklularla Dostluğu.....	40
2.16. Şah Melik'in Selçuklulara Saldırması (1034).....	41
2.17. Harezmşah Harun'un Ölümü (426/1035).....	42
2.18. Gazneli Sultan Mesud'un Harekete Geçmesi.....	43
2.19. Nesâ Savaşı (19 Şâban 426/29 Haziran 1035).....	44
2.20. Serahs Savaşı (25 Şâban 429/1 Haziran 1038).....	51
2.21. Ulyâ-Âbâd Savaşı (9 Receb 430/6 Nisan 1039).....	58
2.22. Talhâb Savaşı (2 Şevval 430/27 Haziran 1039).....	60
2.23. Dandanakan Savaşı (6-8 Ramazan 431/22-24 Mayıs 1040).....	62
2.24. Sultan Tuğrul Bey Dönemi (1038-1063) Selçuklu-Gazneli İlişkileri.....	69
2.25. Çağrı Bey ile oğlu Alp Arslan'ın Gaznelilere Karşı Askerî Harekâtları (1040-1059) ve Kurulan Sihriyet Bağları.....	71
2.26. Sultan Melikşah Dönemi (1072-1092) Selçuklu-Gazneli İlişkileri.....	77
2.27. Sultan Berkyaruk Dönemi (1094-1105) Selçuklu-Gazneli İlişkileri.....	78
2.28. Sultan Muhammed Tapar Dönemi (1105-1118) Selçuklu-Gazneli İlişkileri.....	79
2.29. Sultan Sencer Dönemi (1118-1157) Selçuklu-Gazneli İlişkileri.....	82
SONUÇ.....	85
KAYNAKÇA.....	87
EKLER.....	97
ÖZGEÇMİŞ	
TEZ ORJİNALLİK RAPORU	

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
b.	Bin
Bkz.	Bakınız
C.Ü.	Cumhuriyet Üniversitesi
Çev.	Çeviren
DGBİT	Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Doğ.	Doğumu
EKEV	Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı
Haz.	Hazırlayan
İA.	İslâm Ansiklopedisi
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
Km	Kilometre
M	Metre
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
ODÜ	Ordu Üniversitesi
Öl.	Ölümü
Sad.	Sadeleştiren
Terc.	Tercüme eden
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TTK	Türk Tarih Kurumu
Yay.	Yayınları/Yayınlayan

ÖNSÖZ

Türklerin İslâmiyet'i kabul etmelerinden sonra kurdukları devletlerden birisi de Selçuklu Devleti'dir. Selçuklular, tarih sahnesine Karahanlılar ve Gaznelilerin hâkim olduğu coğrafyada ortaya çıktılar. Bu sebeple başından itibaren var olma mücadelesi verdiler.

Selçuklular Devleti'nin ismini aldığı Selçuk Bey'in (öl. 1007) yaşadığı bölgeden ayrılarak 960'da Cend şehrine gelmesi bir başlangıç olarak görülür.

Selçuk Bey'in vefatından sonra liderlik, oğlu Arslan Yabgu'ya geçti. Arslan Yabgu'nun 1025'de Gazneli Mahmud (998-1030) tarafından tutuklanmasından sonra idare Tuğrul Bey, Çağrı Bey ve Mûsâ Yabgu tarafından üçlü şeflik sistemiyle yürütüldü. Selçuklular, devlet erkânının karşı çıkmasına rağmen Sultan Mahmud'un verdiği izinle Ceyhun Nehri'ni geçerek Horasan'a adım attılar. Selçuklu yönetimi, Gaznelilere karşı kazanılan Serahs zaferinin ardından ikili şeflik sistemi halini alarak Tuğrul Bey (öl. 1063) ile Çağrı Bey'in (öl. 1060) eline geçti. Onlar da siyasî ve askerî faaliyetlerini tamamlamaya çalıştılar.

Sultan Mesud (1030-1041) döneminde ilerleyen Selçukluların ilk hükümdarı olan Tuğrul Bey, 1038'de Nişâbur'da tahta oturduğunda devletin kuruluşu tamamlandı.

Gaznelilere karşı kazandıkları Dandanakan Zaferi'nin (1040) ardından Selçuklular, ülke topraklarını hânedan üyeleri arasında paylaştırdılar. Devletin doğu tarafındaki toprakların korunması uygun görülürken batı tarafına doğru bir genişleme siyaseti güdüldü. Çağrı Bey ile oğlu Alp Arslan'ın doğudaki faaliyetleri devam ederken, Tuğrul Bey'in batıdaki mücadeleleri, Abbâsî halifesi Kâimbiemrîllah (422-467/1031-1075) ile olan ilişkileri ve diğer çalışmaları göze çarpmaktadır. Keza Sultan Alp Arslan (1064-1072) döneminde Bizans İmparatorluğu (330-1453) ile olan münasebetler, 1071 Malazgirt Savaşı ve sonrası gelişmeler, Sultan Melikşah (1072-1092) döneminde yaşanan olaylar önem arz etmektedir.

Horasan'da kurulan Selçuklu Devleti, zamanla Aden ve Yemen'den Kafkasya ve Aral gölüne, Ege adalarından Kâşgar'a kadar genişledi. Çağına damgasını vurmakla birlikte, tarih sahnesinden silindikten sonra da hâkim olduğu coğrafyayı etkilemeye devam etti. Selçuklular, İslâmiyet öncesi Türk tarihi ile sonrası arasında bir köprü olarak kabul edilmektedir.

Bu çalışmada, XI. yüzyılın başlarından XII. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan zaman aralığında Selçuklu (1038-1157)-Gazneli (963-1186) ilişkileri ele alındı. Çalışmayla devletler ve topluluklar arasında yaşanan olayların ne gibi sonuçlara sebebiyet verdiği teşhis edilerek ilgili alana katkı sunulması hedeflendi. Bu ilişkileri ele aldığımız dönemler açısından Gazneliler Devleti'nin varlığıyla birlikte, Selçukluların henüz devletleşmemeleri nedeniyle Selçuklu-Gazneli ilişkileri şeklinde ele almamızın daha doğru bir ifade olacağını düşündük.

Gazneliler ile Selçukluların birbirleriyle yaptıkları mücadelelerin yanı sıra yaptıkları anlaşmalar, kurdukları sihriyet bağları ve dostluklar da tetkik edildi.

Selçuklu-Gazneli ilişkilerini incelerken, hem Selçuklular hem de Gazneliler ile ilgili ana kaynak kabul edilen eserlerden yararlandığımız gibi araştırma eserlerden de istifade ettik.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Selçuklu-Gazneli mücadele alanı olan Horasan'ı ele aldık. Çünkü Selçukluların tarihinin başladığı coğrafya Horasan olmakla birlikte, burası Gaznelilerin hâkimiyetinde idi. Horasan'ın coğrafi yapısını, kapsadığı alanı, Ortaçağ'daki durumunu, şehirlerini, konumlarını, arz ettikleri önemi irdelemeye çalıştık.

İkinci bölümde ise Selçukluların devletleşmelerinden önceki durumlarını, Horasan'a geçişlerini, yıkılışına kadar Gazneliler ile olan ilişkilerini, incelemeye çalıştık.

Bu çalışmanın yapılmasında kendisinden istifade ettiğim Arş Gör. Vural Öntürk'e, yardımlarını gördüğüm hocam Doç. Dr. Abdullah Duman'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca kitaplığından yararlandığım, bana rehberlik yapan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim Tufantoz'a teşekkür ederim.

Abdullah AYDINÇ-2019

GİRİŞ

Türkler, tarih boyunca yayıldıkları sahalarda çeşitli devletler kurdular. İsimleri farklı olmasına rağmen bu devletler bir devamlılık göstererek günümüze kadar geldi. Bunların en önemlilerinden biri de Selçuklulardır¹.

Selçuklular, Oğuzların Kınık boyuna mensuptur. Oğuz kelimesi, boylar anlamına gelmektedir (Ok, boy, kabile anlamına gelirken “z” harfi de çoğul ekidir)². “Selçuklu” ismi kaynaklarda Salcuk, Salçuk, Selçük, Sarcuk vb. şekillerde geçmektedir. Kaşgarlı Mahmud kelimeyi “Selçük” şeklinde yazmış ve Selçuk Bey’e “Selçük sübaşı” denildiğini belirtmiştir³. Selçuk’un ilk nesebi, Selçuk b. Davud b. Eyyub b. Dukak b. İlyas b. Behram b. Yusuf b. Aziz şeklinde de ifade edilmektedir⁴.

Selçuklular X. yüzyılın sonlarında Müslüman olarak Harezmi ve Mâverâünnehir’de İslâm dünyasına girdiler⁵. Devlete, Selçuk Bey’e nispetle Selçuklular denilmektedir. Selçuklular, doğuda Çin sınırından batıda Akdeniz’e kadar uzanan geniş topraklar üzerinde hâkimiyet kurdular⁶. Malazgirt zaferiyle Bizanslıları yenerek, Anadolu’nun kapılarını açtıkları gibi İslâm tarihinde ilk defa bir Bizans İmparatoru da esir alınmış oldu (1071)⁷.

Tarihte kurulmuş olan ilk Müslüman Türk devletlerinden bir diğeri de Gaznelilerdir (963-1186). Devlet ismini kurulduğu kent olan Gazne’den alır. Gazne, günümüzde Afganistan’ın başşehri olan Kabil’in güneybatısındadır⁸. Gazneliler Selçukluların selefidirler. İki asra yakın bir süre tarih sahnesinde görülen Gazneliler Devleti, Doğu İran’daki Sâmânîlere bağlı olan gulamlar tarafından kurulur⁹. Hindistan’a giden tek yolun üstünde bulunduğundan Gazne kentinin büyük stratejik önemi vardır.

¹ Erdoğan Merçil, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, *Türkler*, IV, Ankara, 2002, 1021.

² Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, İstanbul, 1980, 1.

³ Mahmûd el-Kâşgarî, *Dîvânü Lugâti’t Türk*, (Çev: Serap Tuba Yurteser-Seçkin Erdi), İstanbul, 2007, 481; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi 1040-1157)*, I, İstanbul, 2017, 25.

⁴ İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’-t-taleb fî Tarihi Haleb (Biyografilerle Selçuklular Tarihi)*, (Çev: Ali Sevim), Ankara, 1989, 10.

⁵ Clifford Edmund Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri Tarihi*, (Çev: Hande Canlı), İstanbul, 2005, 259.

⁶ Coşkun Alptekin, “Büyük Selçuklular”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VII, İstanbul, 1992, 95-211.

⁷ Kemâlüddîn İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb Min Târîhi Haleb’de Selçuklular (H. 447-521=1055-1127)*, (Çev: Ali Sevim), Ankara, 2014, 28-30.

⁸ Erdoğan Merçil, *Afganistan ve Hindistan’da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilât, Kültür)*, İstanbul, 2014, 7.

⁹ Hanefi Palabiyik, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, Ankara, 2002, 7.

Gazneliler, Sâ mânîlerin toprakları dâhilinde olmasa da Sâ mânîlerin içinden çıkmış bir devlettir¹⁰.

Gazneliler Devleti'ne Mahmûd-ı Gaznevî'nin Yemînüddeve lâkabına nisbetle Yemînîler, babasına nisbetle Sebük Teginîler de (Âl-i Sebük Tegin, Âl-i Nâsırüddin) denilir¹¹. Devletin temelini atarak kurulmasını sağlayan Alp Tegin'dir¹². Gaznelilerin kökeni, Sâ mânîlerin kölesi olan Alp Tegin'in hizmetçisi Sebük Tegin'e dayandırılır. Kendisinden sonra peş peşe tahta geçen on altı sultan, Sebük Tegin'in soyundandır¹³. Gaznelilerde halk, ordu ve saray Türkçe konuşurken, resmî dil Farsça, ilim dili ise Arapça olmuştur¹⁴. Gaznelilerin başkenti, 962-1157 yılları arasında 95 yıl boyunca önce Gazne, 977'den sonra birkaç yıl Belh, 1157-1187 yılları arasında 30 yıl Lâhor oldu. Devlet ancak 1000 yılında imparatorluk haline gelebildi¹⁵. Gazneli devlet yapısının, Sâ mânîler ve Saffârîlerden pek büyük bir farkı yoktur¹⁶. Gaznelilerin tarihte görüldükleri dönem, İslâm dünyasının karışık bir dönemi yaşadığı zaman zarfıdır¹⁷.

“Güneşin doğduğu yer” ve “güneş ülkesi” mânâlarına gelen Horasan, geniş bir coğrafi alandır¹⁸. Horasan, Türkistân'ın kapısı kabul edilmektedir¹⁹. Horasan'ın doğusunda Afganistan'ı Hindistan'dan ayıran dağlar, batısında Oğuz çölü, Cürcan ve Kumis, kuzeyinde Mâverâünnehir ve Harezmi, güneyinde ise Fars çölü ile Sistân bulunur²⁰.

¹⁰ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara, 1989, 1.

¹¹ Erdoğan Merçil, “Gazneliler”, *DİA*, XIII, Ankara, 1996, 480; Erdoğan Merçil, “Gazneliler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VI, İstanbul, 1992, 223; Metin Özkan, *Türk Devletleri*, İstanbul, 2010, 127; E. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 63-64.

¹² E. Merçil, “Gazneliler”, *DGBİT*, VI, 223; Erdoğan Merçil, “Alp Tegin”, *DİA*, II, Ankara, 1989, 525; Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, Ankara, 1987, 127; Erkan Göksu, “Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 191, İstanbul, 2011, 97.

¹³ el-Kazvinî, Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzide*, (Çev: Mürsel Öztürk), Ankara, 2018, 313; Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, III, (Çev: Salih Tuğ), İstanbul, 1989, 730.

¹⁴ Nevzat Kösoğlu, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, İstanbul, 1990, 52.

¹⁵ M. Orhan Bayrak, *Türk İmparatorlukları Tarihi (Hunlar-Osmanlılar M.Ö. 220-M.S. 1922 17 İmparatorluk Tarihi)*, İstanbul, 2006, 169.

¹⁶ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, (Çev: A.T. Aslan, H. Aktaş, İ. Yiğit, S. Gümüş ve Y. Çiçek) İstanbul, 1988, 482.

¹⁷ H. Palabıyık, 26.

¹⁸ Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, İstanbul, 2012, 1.

¹⁹ *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, (Çev: Abdullah Duman-Murat Ağarı), İstanbul, 2008, 56.

²⁰ Aydın Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâ mânîler*, İstanbul, 2013, 26; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara, 1998, 171.

Muazzam olmakla birlikte, Horasan'daki şehirlerin en büyüğü Herat'tır²¹. Nişâbur, büyük bir coğrafi alan olmakla birlikte kendisine bağlı çok sayıda yerleşim yeri bulunmaktaydı²². Bir zamanlar Sâsânî krallarının ikâmetgâhı olan Merv, güzel, zengin ve büyük bir kent olarak vâsfe edilir²³. Manzarası dikkat çekecek derecede güzel olan Belh, Dımaşk'a denk kabul edilirken, Tâhert kenti ile de kıyas edilirdi²⁴. Herat, Herî-Rûd akarsuyunun vadisi dâhil olmak üzere, Hezâre dağlarından İran'a kadar olan bölgeyi kapsar²⁵.

Çalışmamızın konusu olan "Selçuklu-Gazneli İlişkileri" çerçevesinde Selçuklular ile Gaznelileri ve bunların mücadele alanı olan Horasan'ı ana hatlarıyla ele almaya çalışacağız.

²¹İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed İbn BattûtaTancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (Çev: A. Sait Aykut), İstanbul, 2017, 367.

²²İsmail Pırlanta, *Ortaçağ'ın İncisi Nişabur*, İstanbul, 2013, 16.

²³*Hudûdü'l-Âlem*, 60.

²⁴el-Mukaddesî, Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't Takâsîm (İslâm Coğrafyası)*, (Çev: Ahsen Batur), İstanbul, 2015, 311.

²⁵C. Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi*, 20.

1. ORTAÇAĞ'DA HORASAN

Horasan asırlarca birbirinden farklı kültür, inanç ve etnik yapıyı içinde barındırmış, kıymetli bir medeniyet alanıdır²⁶. İran'ı doğudan Asya'ya kuzeyden Rusya'ya güneydoğudan Hindistan'a bağlar. Bu sebepten dolayı stratejik bir bölgedir²⁷. Horasan, Ortaçağ dünyasının önemli ticaret bölgelerinden biridir. Başta Bağdat olmak üzere, Irak ve genellikle Yakın doğudan Orta Asya'ya oradan Uzak doğuya, Volga nehri üzerinden batıya ve İskandinavya'ya dek ulaşan ana ticaret yollarının geçiş noktasıydı. Ayrıca sevkiyat açısından müsait yolları bulunduğundan askerî açıdan da çok önemli bir alandı²⁸. Jeopolitik önemi ve sahip olduğu değer nedeniyle, eski dönemlerden beri birçok devletin dikkati hep Horasan bölgesinin üzerinde olmuştur²⁹. Horasan, İran ve Orta Asya arasında sınır bölgesi olma özelliğine sahiptir. Bölgenin, göç ve işgal yolları üstünde bulunması sebebiyle çeşitli milletlerden oluşmuş bir nüfusu vardır³⁰.

Horasan ismi, eski Farsçada "hûr" (güneş) ve "âsân" (doğan, gelen) kelimelelerinin birleşmesinden meydana gelir³¹. Horasan adı, büyük ihtimalle Sâsânîler³² (224-651) döneminde söylenmiş ve kısa sürede de yayılmıştır. Tarihe bakıldığında Horasan diye ifade edilen alanın, İran'ın kuzeydoğusunda bulunan çok büyük bir coğrafyayı kapsadığı anlaşılır. Günümüze geldiğimizde ise bölgenin topraklarının üç parçaya ayrıldığı görülür. Merv (Mari), Nesâ ve Serahs yöresi Türkmenistan, Belh ve Herat yöresi Afganistan, diğer kısımları da İran sınırları içinde yer alır³³. Horasan, Nişâbur merkez olmak üzere, günümüzdeki Kuzeydoğu İran'ı, Merv'i (Türkmenistan), Herat'ı (Afganistan Horasan'ı), bazen dâhil edilen Mâverâünnehir (Özbekistan) ile Sistan'ı (İran) kapsar³⁴. Horasan bölgesinin sınırları çok net bir şekilde çizilemez.

²⁶Mohammad Yasir Mahdi, "Türk-İslâm Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", *İstem Dergisi*, 18, Konya, 2011, 241.

²⁷Haşim Şahin-Yunus Arifoğlu, "Selçuklu Öncesi Dönemde Horasan: Coğrafi Konum, İktisadi Yapı ve Şehirler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (3), Sakarya, 2013, 361.

²⁸İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul, 1992, 72.

²⁹İsmail Pırlanta, "Büyük Selçukluların Horasan'da Dini ve Sosyal Yaşam Üzerindeki Bazı Uygulamaları ve Bunların Halka Yansımaları", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2), Sivas, 2012, 689.

³⁰Osman Çetin, "Horasan", *DİA*, XVIII, Ankara, 1998, 235.

³¹C. Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi*, 15; Sebhattin Samur, "İslâm Coğrafyacılarına Göre Horasan; Yeri ve X. Yüzyıldaki Durumu", *Bilimname Dergisi*, 9 (3), Kayseri, 2005, 89.

³²İran'da hâkimiyet kurmuş bir hânedan olup 226-651 yılları arasında varlığını sürdürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Esko Naskali, "Sâsânîler", *DİA*, XXXVI, Ankara, 2010, 403.

³³O. Çetin, "Horasan", *DİA*, 234.

³⁴H. Palabıyık, 27.

Bununla birlikte bölge; doğuda Huttel, Gûr ile kısmen Sicistan ve Afganistan'ı Hindistan'dan ayıran dağlarla çevrili iken batıda Deştikevîr'in bir kısmı, Tâberistân, Cürcan, Oğuz çölü ve Kumis ile sınırdır. Güneyden Deştîlût, Kirmân ile Rey arasında bulunan Fars eyaleti toprakları ve Sistan, kuzeyden de Türkmenistan, Harezm ve Mâverâünnehir tarafından çevresi sarılan bir yer olarak tarif edilmektedir³⁵. Tüm İslâm coğrafyacıları Horasan bölgesini dört kısma ayırmışlardır. Bölge, "ümmeât" (esas, asıl) denilen taksimle Belh, Herat, Nişâbur ve Merv olarak dört bölüme ayrılmıştır³⁶. Grek coğrafyacılar Makedonyalı İskender'in (M.Ö 336-M.Ö 323) bölgeye ayak basmasıyla birlikte Horasan hakkında bilgiler kaydetmişlerdir. Horasan bölgesini, Baktria (Belh, Merv), Aria (Herat) ve Parthia (Nişâbur) olmak üzere üç bölüme ayırmışlardır³⁷. İbn Hurdadbih de idarî yönden Horasan'ın dört vilâyeti bulunduğunu belirterek şöyle ifade eder:

- 1-Mâverâünnehir,
- 2-Belh ve Toharistan,
- 3-Mervü's-Şahcihân,
- 4-Herat, Bûşenc, Bâzegis ve Sicistan³⁸.

Horasan'ın Cürcan sınırından Hazar Denizi'ne ve Harezm'e kadar olan sınırı kavisli olup imar edilmiş bir şekildedir³⁹. Günümüzün Horasan'ı ile Ortaçağ Horasan'ının sınırları birebir örtüşmemektedir⁴⁰. Horasan bölgesinin sınırlarında yüzyıllara ve coğrafyacılar göre farklılıklar görülmüştür. Öyleki, bölgedeki şehirlerin isimleri bile farklı ifade edilmiştir⁴¹. Horasan'ın en uzak yeri (sonu) , iki dağ arası olan Rast'tır. Horasan'ın kaza ve bölgeleri şu şekilde sıralanmıştır; Tabeseyn (İki Tabes), Nişâbur, Kûhistan, Fûşenc, Herat, Tus, Bâdgis, Serahs, Nesâ, Semerkand, Buhârâ, Neseft, Kîş, Şâş, Ustrûşene ve Fergânâ⁴². Bunların dışında; Merverrûz, Ebîverd, Toha-

³⁵ İ. Pırlanta, "Büyük Selçukluların", 691-692; C. Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi*, 15; A. Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâmânîler*, 26; R. Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 171.

³⁶ İbn Havkal, *Sûrat El-Arz (10. Asırda İslâm Coğrafyası)*, (Çev: Ramazan Şeşen), İstanbul, 2017, 370; C. Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi*, 15.

³⁷ C. Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi*, 16.

³⁸ İbn Hurdadbih, Ebu'l-Kasım Ubeydullâh b. Abdullâh b. Hurdazbih el-Bağdadî el Fârisî, *Yollar ve Ülkeler Kitabı (el-Mesâlik ve'l-Memâlik)*, (Çev: Murat Ağarı), İstanbul, 2008, 32.

³⁹ İbn Havkal, 369.

⁴⁰ Mustafa Şahin, *Ortaçağda Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar) (961-1507)*, (*Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*), Tokat, 2013, 28.

⁴¹ C. Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi*, 15-16.

⁴² Yusuf Ziya Yörükân, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, İstanbul, 2013, 169.

ristan, Cüzecân, Garc eş-Şâr, Kencü Rüstâk, Bâmiyân, Âmul, Zemm ve Esfizâr da vardır⁴³.

Horasan'ın kuzey tarafı dağlık bir alandır. Dağlar, güneydoğu yönünde ve iki silsile halinde Kuzey Afganistan'daki Benditürkistan, Sefidkûh ve Hindukuş dağlarına varır. Söz konusu dağ silsileleri, Türkmenistan çölleri boyunca süren Küpet, Gülistan, Karadağ ve Hezarmescid dağları ile Elbruz sıradağlarının uzantısı olan Şahcihan, Aladağ ve Kûhibinâlûd'dan oluşmaktadır. Dağlık alanın güneyinde, batıda Deştikevîr denilen tuz çölü vardır. Bu çöl Irâk-ı Acem'e kadar devam eder. Deştikevîr'de meydana gelen kum oluşumları, batı yönünden Horasan'a girişe izin vermez. Deştikevîr'in güneyinde yükselen bir sıra tepe onunla Deştîlût arasında sınır olur. Bu alanda da çöller ve Nemekzâr benzeri tuz havzaları görülür. Su kıtlığı yaşanır. Kuzey tarafında devamlı esen nemli rüzgârlar nedeniyle özellikle dağlara yüklü miktarda yağmur yağar. Deştîlût ile Deştikevîr'de çöl iklimi egemendir. Bölgedeki çok önemli iki nehir; kuzey taraflarındaki dağlardan çıkarak Hazar Denizi'ne ulaşan Etrek ve Cürcan'dır. Kuzey tarafında, diğer yerlere oranla düzenli bir yağış rejimi vardır. Bu alandaki vadi ve yamaçlarda tarım ve hayvancılık yapılabilir. Dağlara yağın yağmur suları, yer altındaki su sistemi sayesinde fazla kayıp yaşamadan, tarım alanlarına getirilir. Bunun dışında su kuyularından da önemli ölçüde yararlanır. Tarım alanlarında buğday, pirinç, safran, pamuk, meyve üretimiyle birlikte az da olsa ipek üretimi de yapılır. İslâmî eserlerde Horasan'da üretilen kâğıt, dokuma ve çömlek ile birlikte bölge genelinde çıkarılan madenlere de dikkat çekilmektedir (altın, demir, gümüş, firûze ve nefit)⁴⁴.

Bunların dışında, Horasan, havasının temizliğiyle, suyunun sağlıklı olmasıyla, toprağının verimli, meyvelerinin iyi, insanların temiz fitratlı, boylarının uzun, yüzlerinin güzel olmasıyla övülmektedir⁴⁵.

Tarihe bakıldığında çok sayıda şehrin, taşıdıkları değerler nedeniyle daima göz önünde oldukları görülür. Bu değerler; ticarî önem taşıyan yollar üzerinde olması, savunmasının kolaylıkla yapılabilmesi, verimli arazileri, ekonomi ve ilim açısından taşıdığı değer olarak sıralanabilir. Her güzellik, yanında birçok zorluğu da taşır.

⁴³el-İstahrî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed, *Ülkelerin Yolları*, (Çev: Murat Ağarı), İstanbul, 2015, 221.

⁴⁴O. Çetin, "Horasan", *DİA*, 234.

⁴⁵el-Mukaddesî, 303.

Hükmettikleri alanları büyütmeyi düşünen tüm hükümdarlar bu tür önem taşıyan şehirlere sahip olmak istemişlerdir. Bu nedenle Ortaçağ'ın önemli şehirleri birçok kez el değiştirmiştir. Bu hal doğal olarak şehir ve sahipleri açısından hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Parlak dönemlerde mamur edilip kalkındırılan şehirler, fetret ve zayıf dönemlerinde talan edilip harabeye dönüyorlardı. Bu tür şehirlerin sakinleri zenginlik, refah ile birlikte, yokluk, kıtlık, vahşet gibi birbirine zıt dönemler yaşayabiliyorlardı⁴⁶.

Coğrafyanın tarih üzerinde etkisi vardır. Bu etki Horasan bölgesi üzerinde yoğun bir şekilde görülmektedir. Mevkisi açısından Horasan'ın, Ortaçağ'daki rolü çok önemlidir. Zamanında bölge İran'a bağlı bir eyaletti. Günümüzde ise bazı şehirleri Türkmenistan ve Afganistan'ın sınırlarına dâhildir. Bölgede bulunan kuvvetlerin başka bölgelerle olan siyasî ve ticarî ilişkileri, bölgeler arası yoğun miktarda kültürel faaliyetler meydana getirmiş ve kozmopolit bir bölge olma özelliği kazandırmıştır. Horasan stratejik bir öneme sahiptir. Bu konum nedeniyle bölgede zaman zaman isyan ve ihtilaller meydana gelmiştir. Abbasî ihtilalinin bir kolu ve en önemlisi bu bölgeden çıkmıştır. Keza Selçuklu beyleri Çağrı ve Tuğrul Bey kardeşler amaçlarına bu bölgede ulaşmışlardır. Bölge doğu ve batı arasında bariyer görevi görmüştür. Bu nedenle bölge çoğu kez ihtilalleri gerçekleştirenlerce korunma ve barınma alanı olarak görülmüştür⁴⁷.

Horasan, Sâsânîlerin, Emevîler (661-750) ve Abbâsîler (750-1258) döneminde de İslâm âleminin en doğu sınırını oluşturuyordu⁴⁸. İslâmiyet'in bölgeye yayıldığı ilk zamanlarda Horasan, Türkler ve Müslümanlar arasında bir nevi sınır idi⁴⁹. İslâm ilim ve kültürünün yaygın hale gelmesiyle, zaman içinde Horasan bölgesi (Belh, Merv, Nişâbur, Herat vd.) artık tüm anlamıyla İslâmî ilimlerin merkez üssü haline geldi⁵⁰. 642'de yapılan Nihavend Savaşı ile Sâsânî İmparatorluğu'na son verildi. Böylece İslâm ordularının karşısındaki en önemli engel yok edildi. Bundan sonra

⁴⁶ Nurullah Yazar, "Bir Şehrin Serüveni: Büyük Selçuklular Döneminde Merv'in Siyasî Tarihi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (31), Çorum, 2017, 151.

⁴⁷ H. Şahin- Y. Arifoğlu, 363.

⁴⁸ S. Samur, 92.

⁴⁹ M. Şahin, 32.

⁵⁰ M. Y. Maḥdî, 220.

İran ve Horasan toprakları karış karış ele geçirildi⁵¹. Hz. Ömer (634-644) döneminde, son Pers kistrâsı da (Yezdigerd) ortadan kaldırıldı⁵².

Bölgeye ilk kez gelip ikâmet eden Müslümanlar, genellikle Irak kentlerinden, bilhassa Basra'dan fetih nedeniyle gelen Araplardır⁵³. Horasan bölgesi, Müslüman fatihleri ilk kez Hz. Ömer döneminde görmüştür. Bu zaman diliminde yapılan fetihlerle, bölgede İslâm hâkimiyetinin sağlanmasına çalışılmıştır. Ne yazık ki Hz. Ömer'in vefatıyla isyan hareketleri görülmüş ve hâkimiyet bozulmuştur. Kaybedilen bu hâkimiyet Hz. Osman'ın (644-656) Basra valisi Abdullah b. Amir'in başlattığı askerî harekâtlarla tekrar sağlanmıştır. Hz. Osman'ın ölümü sonrasında başlayan Hz. Ali (656-661) ile Muaviye (661-680) arasındaki mücadele nedeniyle bir otorite boşluğu doğdu. Böylece bölgede İslâm hâkimiyeti kesintiye uğradı. Emevîler Devleti'nin kurulması ile hâkimiyet tekrar sağlandı. 45/665 senesinde Ziyad b. Ebîh, idarenin kolay olması açısından Horasan'ı dört bölüme ayırdı. Kûfe ve Basra halklarından meydana gelen elli binden fazla insanın Horasan bölgesine ikâmetini sağladı. Fakat sonraki dönemlerde Horasan, merkezi otorite zayıflayınca, Arap aşiretlerinin otorite çatışmalarının alanı haline geldi. Yaşanan bu karışıklıklara bir de Emevî yönetiminin bölgedeki insanlara uyguladığı mevalî⁵⁴ politikasının eklenmesi sorunları derinleştirdi. Böylece bölge insanı Abbasî davetçilerini sıcak karşıladılar. Abbâsîler zamanında, Horasan bölgesi Bağdat'taki merkezi otoriteye karşı bağımsız davranmak isteyen valilerin alanı haline dönüştü. Bu durum Ebû Müslim el-Horasânî'yle (100-137/718-755)⁵⁵ başladı. O, Abbasî Devleti'nin kuruluşunda büyük pay sahibi olarak, Horasan'da Abbâsîlerin ilk yöneticisi oldu. Onunla başlayan süreç, Me'mun döneminde 205/821'de Tâhirîler⁵⁶ (821-873) devletinin kuruluşunu gerçekleştiren Tahir b. Hüseyin ile resmî bir unvan almıştır⁵⁷. Tâhirîler, Abbasî Halifeliği dâhilinde kurulmuş olan ilk müstakil hanedan olmakla birlikte merkezleri Horasan'dır⁵⁸. Zehirlenen Tahir b. Hüseyin'in yerine oğlu Talha b. Tahir yönetimi devralır (822). Bununla birlikte

⁵¹ A. Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâmânîler*, 35.

⁵² el-Mukaddesî, 294.

⁵³ M. Şahin, 30.

⁵⁴ Müslüman olmakla birlikte Arap olmayan milletler için kullanılan terim. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Yiğit, "Mevâlî", *DİA*, XXIX, Ankara, 2004, 424-426.

⁵⁵ Abbâsî devletinin kuruluşunda önemli işler yapmış kişilerden biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Ebû Müslim-i Horasânî", *DİA*, X, Ankara, 1994, 197.

⁵⁶ Mâverâünnehir ile Horasan'da hâkimiyet kurmuş önemli bir hanedan (821-873). Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Kurt, "Tâhirîler", *DİA*, XXXIX, Ankara, 2010, 403.

⁵⁷ İ. Pırlanta, "Büyük Selçukluların", 698-700.

⁵⁸ *Târih-i Sistan*, (Çev: Vural Öntürk), İstanbul, 2018, 5.

Horasan bölgesi görünürde Abbasî Devleti'ne bağlı, fakat bağımsız davranan hânedânların idaresinde durur⁵⁹. Tâhirîler, Horasan'ın refah seviyesini arttırmak için büyük çabalar sarf etmişlerdir. Buna örnek olarak Abdullah b. Tâhir'in su hakları ve bölgenin sulama yönetimine dair bir kitap kaleme aldırması kanıt olarak gösterilebilir⁶⁰. Tâhirîlerin ardından Saffârîler⁶¹ (259-287/873-900), Sâmânîler⁶² (287-394/900-1002) ve Gazneliler (963-1186) sırayla Horasan'a hâkim oldular. Selçukluların Horasan bölgesini tanımaları, Gazneli Devleti sultanı Mahmud (388-421/998-1030) aracılığıyla gerçekleşti. Sultan Mahmud döneminde Selçukluların Horasan'a geçişlerine izin verildi. Bu izin ve yerleştirmeye Sultan Mahmud'un Horasan valisi Arslan Câzib çok açık ve net bir şekilde karşı çıktı. Horasan'a geçiş ve iskânlarıyla birlikte, Selçuklular burayı yurt edinmek istediler. Tüm güç ve azimlerini ortaya koyarak Gaznelilere karşı mücadeleler verdiler. Bu çaba ve mücadele sonucunda Tuğrul ve Çağrı Beylerin öncülüğünde istediklerini elde ettiler. Dandânakân Savaşı'nda Selçuklular, Sultan Mesud (1030-1041) komutasındaki Gazneli ordusunu yenerek zafere ulaştılar. Böylece Selçuklular Horasan'a tam anlamıyla yerleşerek, tarihte önem kazanan Selçuklu Devleti'ni (1038-1157) kurdular⁶³. Selçuklular döneminde yönetim, siyaset, ilim ve edebiyat adamlarının yetiştiği bu bölge, taşıdığı tüm özellikleri nedeniyle, İslâm coğrafyasının önemli merkezlerinden bir tanesi idi⁶⁴.

Horasan'ın dört asıl bölümü;

1.1. NİŞÂBUR

Horasan'da önem arz eden dört merkezden biri de Nişâbur'dur⁶⁵. Buraya küçük Dımaşk denilip Horasan'ın en büyük şehirlerindendir⁶⁶. Yıllarca Horasan'a baş-

⁵⁹ A. Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâmânîler*, 53.

⁶⁰ O. Çetin, "Horasan", *DİA*, 237.

⁶¹ Bir Müslüman hânedan olmakla birlikte Doğu İran'ın Sistan bölgesinde hâkimiyet sürdürmüştür (861-1003). Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Saffârîler", *DİA*, XXXV, Ankara, 2008, 464.

⁶² Bir Müslüman hânedan olup Horasan ile Mâverâünnehir'de hâkimiyet sürdürmüştür. (819-1002). Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın Usta, "Sâmânîler", *DİA*, XXXVI, Ankara, 2009, 64.

⁶³ Şebankâreî, Muhammed bin Ali bin Muhammed bin Hüseyin bin Ebubekr-i Şebankâreî, *Mecmau'l-Ensab*, (Çev: Ahmad Hesamipour Khelejanî), *Tarih Okulu Dergisi*, 4, İzmir, Yaz 2009, 138-139; İ. Pırlanta, "Büyük Selçukluların", 698-700.

⁶⁴ İ. Kafesoğlu, *Selçuklu*, 73.

⁶⁵ A. Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâmânîler*, 394; İsmail Pırlanta, Fethinden Sâmânîler Dönemi Sonuna Kadar Nişabur, (*Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Ankara, 2010, 40.

kentlik yapmıştır. Ayrıca yolların kesişme noktasında bulunmasından dolayı tüccar ve sipehsâlârların uğrak merkezi haline gelmiştir. Bir kalesinin olduğu belirtilir⁶⁷.

Nişâbur, Cabulistan dâhil bütün yörenin ismi olarak bilinmektedir⁶⁸. Nişâbur meliklerine Künâr denirdi⁶⁹. Sâ mânîler ve Selçuklular zamanında da önemli bir ilim merkezi idi⁷⁰.

İslâmiyet'in ilk yıllarında Ebreşehr (Eberşehr) ve İranşehr isimleriyle de bilinmektedir. Arapçada Nişâbur, Neysâbur olarak anılırken, Pehlevice "Nev-Şapur" (yeni ve güzel Şapur) mânâlarına gelir. Nişâbur'un kuruluş zamanı I. ve II. Şapur dönemiyle ilişkilendirilmektedir. Şöyle ki, Fars kralı Şapur Zülektaf Nişâbur'u kendi ismiyle yaptırır (Şapur kelimesi zamanla Nişâbur olmuştur) diye ifade edilir.⁷¹ Nişâbur'a Nîvehşahpûr (Karnîk-i Şâhpûr), Nehşâpûr, Neysâpûr, Nevşâhpûr, ŞâpûrHâst (Hôst) ve Dendî Şâpûr, Nîvşâh pûher, Binâşâhpûr, Nîsâbûr – Neysâbûr, Nîsâfûr (Neysâfûr) – Nîsâver (Neysâver), Nebsâbûr, Nişâbur – Bîşâbûr, Nîsâyâ (Neysâyâ) – Nesâyâ, Nîkehfûr, (Neykehfûr), Niu-Şâpûh, Ebrşehr, İranşehr, Nishabur – Nishapur adları verilmiştir⁷². Sâsânîlerin hâkimiyeti son bulunca, 651-652 yıllarında bölgeye Müslümanlar egemen olurlar⁷³.

Binâlûd dağının güneybatı tarafında, 1210 m. rakımında ve Tahran-Meşhed yolu üzerindedir. Şehri, Şûrahûd ve Dizbâd akarsuları besler. Ayrıca Nişâbur'un bir diğer özelliği, önemli tarihi doğu-batı ve güney-kuzey ticaret yolları üstünde kurulmuş olmasıdır. Bu yollar, Orta Asya ve Hindistan'ı İran üzerinden batıya, İran körfezini Harezmi üzerinden Volga boylarına bağlar⁷⁴. Horasan'ın başka önemli şehir ve kasabalarında olduğu gibi Nişâbur'un da su ihtiyacı sulama kanalları aracılığıyla gideriliyordu⁷⁵.

⁶⁶el-İstahrî, 221, 223; İbn Battûta, 367; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, 1993, 47; O. G. Özgüdenli, *Selçuklular 1*, 74; Y. Z. Yörükân, 128; Mustafa Demir, *Büyük Selçuklular Tarihi*, Sakarya, 2004, 42.

⁶⁷İbn Hurdadbih, 35; M. A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 48; İ. Kafesoğlu, *Selçuklu*, 72.

⁶⁸el-Mukaddesî, 309.

⁶⁹İbn Hurdadbih, 45.

⁷⁰Murat Akbaş, "XI. ve XII. Yüzyılda Nişâbur", (*Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Konya, 2011, 16.

⁷¹H. Şahin-Y. Arifoğlu, 377.

⁷²İ. Pırlanta, (*Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*), 42-48; İsmail Pırlanta, *Ortaçağ'ın İncisi Nişâbur*, İstanbul, 2013, 49-57.

⁷³H. Şahin-Y. Arifoğlu, 377.

⁷⁴Osman Gazi Özgüdenli, "Nişâbur", *DİA*, XXXIII, Ankara, 2007, 149.

⁷⁵İ. Pırlanta, *Ortaçağ'ın İncisi*, 63.

Şehirleri önemli yapan ve değerini arttıran birçok özellik bulunmaktadır. Bu listenin ön sıralarında, ticaret yolları ile aralarındaki mesafe, coğrafi durum, iklimin uygunluğu, ekonomik refah vs. bulunmaktadır. Sayılan bu özellikler ve siyasî güç bir araya geldiğinde değerli kültür ve medeniyet alanları oluşur⁷⁶.

Miladî X. yüzyılın sonuna doğru Nişâbur, Merv'in önüne geçti. Rollerin değişmesinde, milletler arası ticaretteki değişiklikler ve dış etkenlerin yanı sıra, Tâhirîlerin (821-875) mahallî bir güç olarak Horasan'da tarih sahnesine çıkış yapımları ve Nişâbur'u başkent edinmelerinin etkisi vardır⁷⁷. Tâhirîler dönemine kadar, Horasan'da emirin sarayı (darü'l-imâre) Merv ve Belh'te bulunmaktaydı. Tâhirîler Nişâbur'u merkez yaptılar⁷⁸. Tâhirîlerin Nişâbur'u başkent yapımlarıyla birlikte, şehir gelişme gösterdi. İlim ve edebiyat dışında işlek bir ticaret merkezi oldu⁷⁹. Nişâbur şehri kalenin çevresinde gelişti. Tâhirîler ile birlikte Horasan'ın merkezi oldu. Böylece siyasî, ticarî ve ilmî başkent konumuna yükseldi. Nişâbur'da çok fazla tarım ürünü yetiştirilmektedir. İpekli ve pamuklu kumaşlar da üretilmekteydi. Nişâbur'a pek çok yerleşim yeri bağlıdır. Horasan bölgesinde en fazla köye ve kasabaya sahip bir merkezdir⁸⁰. Nişâbur, bulut şehri anlamında "Ebr-i şehir" ismiyle de anılmaktadır. X. asırdan sonra geçen zaman zarfında önemini gittikçe arttırdığı görülmektedir. İran'da geleneksel iskân plânıyla inşa edilen Nişâbur'un surları iki kapıyla dışarı açılır⁸¹. *İbn Havkal*, Nişâbur'u, temiz havalı, ferah, mamur, ticareti iyi, yolcuları çok, diye över⁸². Nişâbur sınırları dâhilinde bulunan yerleşim birimleri şunlardır: Pûjkân, Hâymend, Sengân, Selûmed, Zûzan. Ayrıca Zam, Bâherz, Cüveyn ve Beyhâk gibi kasabaları da vardır⁸³.

⁷⁶ N. Yazar, 171.

⁷⁷ İlhan Erdem, "Selçukluların İlk Dönemlerinde Merv Şehri ve Önemi", *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, XXXV, Ankara, 2016, 64.

⁷⁸ İbn Havkal, 373.

⁷⁹ S. Samur, 97.

⁸⁰ İ. Pırlanta, "*Büyük Selçukluların*", 692.

⁸¹ C. Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi*, 16.

⁸² İbn Havkal, 372-373.

⁸³ *Hudûdü'l-Âlem*, 58; İbn Hurdabih, 35; İbn Havkal, 383; el-İstahrî, 235; Y. Z. Yörükân, 76.

1.2. MERV

Horasan'ın en önemli bölgelerinden biri de Merv'dir⁸⁴. Sâsânî krallarının ikâmetgâhı olan Merv, güzel, zengin ve büyük bir şehir olarak aktarılır⁸⁵. Anılan diğer ismi de Merv-i Şâhicân'dır⁸⁶. Mervü'ş-Şâhicân olarak da belirtilir⁸⁷. Merv'in yakınlarında dağ yoktur. Alanı düzdür. Toprağı yapı olarak, kumlu ve tuzludur⁸⁸. Tarih boyunca el değiştiren, zıtlıklar yaşayan şehirlerden biri de Merv'dir denilebilir.⁸⁹ Bir kalesinin olduğu belirtilir⁹⁰.

Merv vahası antikçağdan itibaren çok değerli kentsel merkezlerden biri idi. Çöl kenarında olması nedeniyle, İran'ı çöl yoluyla gelebilecek saldırılardan doğal olarak korumuştur⁹¹.

Merv, Selçuklu Devleti'nin son başkentidir. Şehrin üstünde kurulduğu alan verimli bir deltadır. Bu delta Afganistan'ın Bâbâ dağlarından çıkan Murgâb akarsuyunun getirdiği alüvyonlarla oluşmuştur. Mervü'r-rûz, Merv'den küçük bir yerdir. Karıştırılmaması için Merv'e, Mervü'ş-şâhicân denilmektedir⁹². Edinilen bilgilere göre, Merv'in Filistin'in Remle şehriyle, havasının da Şam'ınkiyle aynı derecede görüldüğü ifade edilmiştir.⁹³ *Ahsenü't-Takâsîm*'de de Merv dünyanın direği, Belh ise yolların birleştiği nokta olarak ifade edilmiş olup önemleri belirtilerek övülürler⁹⁴. Merv'in, biri Belh ve Toharistan'a, diğeri Şaş'a ve Türk illerine giden iki yolunun bulunduğu ifade edilir⁹⁵. Köpet Dağ eteklerinde, küçük çayların kenarına kurulmuş olan meskenlerin, Paleolitik dönem insanlarına ait olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bilgilere göre, M.Ö sekiz binli yıllarda bu bölgede hayvancılık ve tarım yapan

⁸⁴Y. Z. Yörükân, 129.

⁸⁵*Hudûdü'l-Âlem*, 60.

⁸⁶el-Mukaddesî, 321.

⁸⁷el-İstahrî, 224.

⁸⁸İbn Havkal, 374; Y. Z. Yörükân, 384.

⁸⁹N. Yazar, 151.

⁹⁰İbn Hurdadbih, 35.

⁹¹A.C.S. Peacock, *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu (Yeni Bir Yorum)*, (Çev: Zeynep Rona), İstanbul, 2010, 105.

⁹²C. Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi*, 19.

⁹³A. Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâmânîler*, 27.

⁹⁴el-Mukaddesî, 305.

⁹⁵İbn Hurdadbih, 36; Y. Z. Yörükân, 77.

insanlar bulunmaktaydı⁹⁶. İslâm'ın ilk dönemlerinde bir garnizon olan Merv'den valiler, komutanlar, kâtipler, fıkıh imamları ve edibler yetişmiştir⁹⁷.

Merv, Abdullah b. Âmir tarafından tayin edilen Hâtem b. Nu'man Bahilî tarafından 31/651-652 yılında fethedilmiştir⁹⁸. Belâzurî, Sinc denilen köyün savaş yoluyla, Merv'in tamamının sulh yoluyla fethedildiğini belirtir⁹⁹. Abbasî halifesi¹⁰⁰ Me'mûn'un da (808- 817) bir dönem başşehri olan ve hangi tarihte kurulduğu net bilinmeyen Merv, İran ve Hazar Denizi kıyılarının, Orta Asya'nın önemli şehirleriyle olan bağlantısını sağlar. Stratejik bir noktada ve ticarî yönden çok aktif bir yol üstünde bulunmaktadır. Yörede yapılmış olan arkeolojik çalışmalarda, planlı bir sulama yönteminin uygulanmış olduğu, etkili bir tarımsal yaşamın sürdüğü tespit edilmiştir. Merv'in kuzey tarafındaki kalıntılarda bir sedde rastlanmıştır. Bu seddin doğu tarafındaki konar-göçer milletlere karşı, Perslerce savunma amaçlı yapıldığı tespit edilmiştir. Müslüman ordusuna mağlup olunca, doğu tarafına kaçarak Merv'e sığınan Sâsânîlerin son hükümdarı III. Yezdicerd, civardaki bir köyde yakalanarak öldürülür¹⁰¹.

Abbasî ihtilâlinden sonra valiliğe getirilen Ebû Müslim Horasânî ve ardından gelen Ebû Dâvûd ez-Zühî, Merv'i imar ettiler. Me'mûn döneminde Merv parlak bir dönem yaşar. Me'mûn, Mâverâünnehir yönünde saray ve garnizon yaptırınca, şehrin gelişmesi o yöne doğru olur¹⁰². Me'mûn sıkıntılar nedeniyle Bağdat'a dönünce Horasan'ın idaresi Tâhir b. Hüseyin'e bırakıldı. Tâhirîler yönetim merkezi olarak Merv'i seçtiler. Fakat bir müddet sonra, merkez Nişâbur oldu. X. asırda su kanallarının bir bölümünün tahrip olmasıyla su sorunu başladı. Merv'de, Tâhirîlerden sonra Sâmânî hâkimiyeti başladı. Bu kez de Buhârâ¹⁰³ merkez olunca, Merv önceki değerini yitirdi. Sâmânîlerin ardından Gaznelilerin egemenliği zamanında Nişâbur tüm yönlerden ön plana geçince, Merv basamak olarak geriledi.

⁹⁶Mesud Can, *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Merv Şehri*, Ankara, 2017, 41.

⁹⁷el-İstahrî, 226-227.

⁹⁸Y. Z. Yörükân, 129.

⁹⁹el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud, *Fütûhu'l-Büldân (Ülkenin Fetihleri)*, (Çev: M. Fayda), Ankara, 2002, 589.

¹⁰⁰Müslümanların lideri, devlet başkanı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Casim Avcı, "Hilâfet", *DİA*, XVII, Ankara, 1998, 539-546; Ziya Kazıcı, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 1991, 25-38.

¹⁰¹S. Samur, 96.

¹⁰²Osman Gazi Özgüdenli, "Merv", *DİA*, XXIX, Ankara, 2004, 221.

¹⁰³Mâverâünnehir'de bulunan kadîm bir kent. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, "Buhârâ", *DİA*, VI, Ankara, 1992, 363.

Merv, tarihteki ikinci parlak dönemini Selçuklular zamanında yaşadı. Şehir, Dandânakân Savaşı'nın (431/1040) ardından yapılan kurultayda alınan kararla Doğu Horasan'ın hâkimiyetini eline alan Çağrı Bey'in yönetim merkezi oldu. Çağrı Bey ve oğlu Alp Arslan (1064-1072) burada kendi adlarına sikke bastırdılar. Selçukluların başına Sultan Alp Arslan geçince Merv, Horasan bölgesinin yönetimi için görev verilen şehzadelerin merkezi haline geldi. Sultan Melikşah döneminde surları yenilendi. Muhammed Tapar (1105-1118) devrinde doğu tarafına atanan Sencer'in (1118-1157) yönetim merkezi oldu. Sâve savaşından (513/1119) sonra Sencer yönetimi ele alınca Merv, Selçukluların başkenti kabul edildi. Sultan Sencer döneminde tüm yönleriyle parlak dönemini yaşadı. Selçukluların Karahıtaylara mağlup olduğu, Katvân Savaşı'ndan (536/1141) sonra şehre Harezmsah Atsız hükmetmeye başladı. Sultan Sencer bir sene sonra hâkimiyeti tekrar sağladı. 548/1153'e kadar Merv'de ikâmet etti. Oğuz istilâsıyla şehir harap oldu. Gurlular ve Harezmsahlardan sonra Moğollar da Merv'i harabeye çevirdiler. İlhanlılar, Timurlular, Safevîler Merv'e hâkim oldular. Ortaçağ süresince hayvancılık, ticaret, bakırcılık ve ipekçilik geçim kaynaklarıydı. Bunların dışında Merv'den kıymetli ilim insanları da çıkmıştır¹⁰⁴.

Merv, değerli ticaret yollarının uğrak yeri olan Horasan bölgesinin iyi bir noktasında inşa edilmişti¹⁰⁵. Horasan'ın en muhteşem şehri olarak gösterilen Merv, tarım, ziraat ve dokuma alanlarında gelişme göstermiştir¹⁰⁶. Çeşitli kültürlerle ev sahipliği yaptı. İpekli ve pamuklu ürün yapımında ün sahibiydi¹⁰⁷. Merv'e bağlı olan yerleşim birimleri; Sinc, Hürmüz, Dandânakân, Hirenc, Karineyn, Harak, Bûşan, Susakan'dı. Ayrıca Sencân, Bâsbân, Sehbe, Kîrenk, Savskân, Abbâdî, Senk, kentleri bulunmaktaydı¹⁰⁸.

1.3. HERAT

Herat ismi, Grekçe metinler ile Avesta'da Aria ve Areia diye geçmekte iken, Farsça yazıtlarda Haravia diye geçmektedir. Büyük bir nehri olan Herat'ı, Hürmüz'ün bir dağ eteğinde kurduğu belirtilir¹⁰⁹. Grek coğrafyacılar ile Batlamyus,

¹⁰⁴ O. G. Özgüdenli, "Merv", *DİA*, 221.

¹⁰⁵ A. Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâmânîler*, 27.

¹⁰⁶ İ. Erdem, 64.

¹⁰⁷ İ. Pırlanta, "*Büyük Selçukluların*", 695.

¹⁰⁸ İbn Havkal, 376; el-Mukaddesî, 309.

¹⁰⁹ *Hudûdü'l-Âlem*, 58; H. Şahin-Y. Arifoğlu, 382.

Herîrûd vadisindeki kentlerin içinde Herat'ı da anlatırlar. Makedonyalı İskender'in ardından, bölgeden Aria'da bulunan İskenderiye diye söz edilir.¹¹⁰ Horasan bölgesinin bölümlerinden biri de Herat'tır. Günümüz Afganistan'ının kuzey tarafında bulunmaktadır. Çok eski dönemlerden beri Horasan bölgesinin değerli kentlerinden biri olma özelliğini korumuştur. Herîrûd akarsuyunun vadisi dâhil, Hezâre dağlarından itibaren İran'a kadar olan bölgeyi kapsar¹¹¹. Herat meliklerine Barazân denirdi¹¹². Herat'ın kent yapısı, Arap kent anlayışı planından farklıdır. Herat'ta Dârü'l-İmare (Hükümet Konağı) kentin dışındadır¹¹³. Ayrıca, önemli bir alış-veriş noktasıydı¹¹⁴.

Hız Osman zamanında barış yoluyla ele geçirilir (652)¹¹⁵. Moğol istilasında zarar görmüştür. Bugünkü Afganistan'ın önemli yerlerindedir. Herat ve civarında tarım yapılabilmektedir¹¹⁶. Herat'ın şehirleri; Esterbiyân, Haysâr, Bâşân, Mârâbâz, Evfeh, Haşt, Esfizâr, Kerûh, Kevârân, Kevâşân, Edresker ve Kûşek'tir¹¹⁷.

1.4. BELH

Belh, Horasan'ın dördüncü sıradaki büyük merkezidir¹¹⁸. Büyük ve gözde bir şehir olan Belh, eskiden Sâsânî kiserlerinin ikâmetgâhı idi. Ticaret merkezi, güzel ve zengin bir şehirdir¹¹⁹. Günümüzün Afganistan sınırları dâhilinde bulunan Amuderya'nın (Ceyhun) güney tarafında, Kûh-i Bâbâ dağının kuzey yönündeki eteğinden ovaya uzanan bölgede inşa edilmiştir¹²⁰. Yakınında bulunan Kû dağıyla arasındaki mesafe dört fersaktır¹²¹. İsmi büyük ihtimalle Dehâs nehrinin tarihi ismi olan Baktres'ten almaktadır. Baktres kelimesi, Avesta'da Bâhdi (Bahdri), Farsçada (Persçe) Bâhtriş ve Grekçede Baktra şekillerinde anılmaktadır¹²². Belh-

¹¹⁰ Recep Uslu, "Herat", *DİA*, XVII, Ankara, 1998, 215.

¹¹¹ C. Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi*, 20.

¹¹² İbn Hurdadbih, 46.

¹¹³ A. Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâmânîler*, 26.

¹¹⁴ İbn Havkal, 377.

¹¹⁵ H. Şahin-Y. Arifoğlu, 383.

¹¹⁶ S. Samur, 98.

¹¹⁷ el-İstahrî, 228.

¹¹⁸ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 123.

¹¹⁹ *Hudûdü'l-Âlem*, 63.

¹²⁰ C. Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi*, 22- İ. Pırlanta, 697.

¹²¹ el-İstahrî, 237. Ayrıca "Fersah" Bir yol mesafesi ölçüm birimidir. Arapça'ya Farsça olan ferseng kelimesinden geçtiği bilinmektedir. İran'da 1 fersah ile kastedilen mesafe, atın normal yürüyüşü ile 1 saatte katettiği mesafenin karşılığıdır. 1 fersah 6.23 km'ye (6.000 zirâ) denk düşmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Fersah", *DİA*, XII, Ankara, 1995, 412.

¹²² Tahsin Yazıcı, "Belh", *DİA*, V, Ankara, 1992, 410; M. Y. Mahdî, 220.

Merv arası mesafe yüz yirmi altı fersahtir¹²³. Türkistan ve Horasan'ın kadim şehirlerindendir. Belh'in, diğer adı Nevbihar'dır. Kurucusu Zülkarneyn'dir. Kabul edilen görüşe göre Horasan'ın ortasıdır. Bir zamanlar Sâsânî kısıraları burada oturmaktaydılar. Muaviye b. Ebu Süfyan zamanında Abdurrahman b. Süvera tarafından alınmıştır. Müslümanlarca ele geçirildikten sonra da gelişmiştir. Ortaçağ'ın kıymetli kentleri arasında kendine yer edinmiştir¹²⁴. Belh, İslâmiyet'in yayılışından önce de çabuk gelişme gösteren ve genişleyen merkezî bir yerdî. Arada sırada işgallere uğramışsa da gelişme hızı fazla azalmamıştır¹²⁵. Müslümanların hâkimiyeti genişleyince, Horasan (Herat, Belh, Merv, Nişâbur ve diğer şehirler) ilim üsleri konumuna yükseldiler. Hatta Belh, Mirvarîd Şehri (Ümmü'l-Bilâd = Şehirlerin Anası) unvanını elde etmiştir¹²⁶.

Belh'in manzarası güzel ve dikkat çekicidir. Dımaşk'a denk sayılırken, Tâhert şehriyle kıyas edilmekteydi¹²⁷. Belh, bulunduğu alanın merkezidir. Belh haricindeki bölüm, doğu ve batı olarak bölünür. Bunun dışında Belh'in bulunduğu alan, Bamiyân, Huttelân ve Toharistân olarak kısımlara ayrılmaktadır. Belh'in on iki kapısı vardır. Bu kapılar civardaki mezra ve köylere açılmaktadır¹²⁸.

Ceyhun (Amuderya) Belh bölgesinin önemli bir nehridir. Belh'in ardından iki tarafa bölünür. Bir kol Harezmi'e, diğeri ise Çin'e ulaşır¹²⁹. Ceyhun'a Belh nehri de denilmiştir¹³⁰. Belh'i Muaviye b. Ebu Süfyan döneminde Abdurrahman b. Semure fethetmiştir¹³¹.

Eski devirlerde Baktria ve Soğdiana adlarıyla bilinen Horasan ile Mâverâünnehir, önceleri Med (M.Ö. VIII- M.Ö. VI. Yüzyıllar) hâkimiyetinde kaldı. Ardından Pers (Ahame-nit) hâkimiyeti başladı (M.Ö. 550). Pers hâkimiyetini Makedonyalı İskender bitirdi (M.Ö. 331). Sonrasında generali Selevkos'a nisbet edilen Selevkiler ve peşi sıra Yunan-Baktria Devleti egemen oldu (M.Ö. 245-M.Ö. 140). Devamında

¹²³ Y. Z. Yörükân, 81.

¹²⁴ C. Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi*, 22- İ. Pırlanta, 697; H. Şahin-Y. Arifoğlu, 381.

¹²⁵ Şafiqullah Erkin, "İslâmlaşma sürecinde Belh Şehri", (*Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Isparta, 2005, 17.

¹²⁶ M. Y. Mahdî, 220.

¹²⁷ el-Mukaddesî, 311.

¹²⁸ C. Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi*, 22- İ. Pırlanta, 697.

¹²⁹ İbn Hurdadbih, 149; M. Y. Mahdî, 222.

¹³⁰ el-Mesûdî, Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin, *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, (Çev: Ahsen Batur), İstanbul, 2014, 79.

¹³¹ Y. Z. Yörükân, 136.

Kuşanlar (Yüe-çiler) egemen oldular. Ak-hun (Eftalit) egemenliği 557'ye dek sürdü. Onların da ardından Sasaniler varlıklarını sürdürdüler¹³².

Ahemeni (Pers) İmparatorluğu, Makedonyalı İskender, Sakalar (Doğu İskitler), Kuşanlar, Parthlar, Akhunlar (Eftalitler), Sâsânîler, Horasan'a kısmen ya da tamamen egemen olmuşlardır.

Hz. Ömer zamanında doğu tarafına yapılan fetihler, Hz. Osman döneminde de sürmüştür. Emevîler döneminde, Muaviye'nin (661-680) görevlendirdiği Basra valisi Abdullah b. Âmir hâkimiyet alanını genişletmiştir. Ziyâd b. Ebîhî ise Horasan'ı yönetim olarak dörde ayırmıştır. Emevîler zamanında başşehirlik Merv'den Belh'e aktarılmıştır. Horasanlılar, Emevî-Abbâsî mücadelesinde Abbâsîlere (750-1258) taraf olmuşlar, neticesinde de, önemli kademelerde görev almışlardır. Böylece Horasan daha fazla önem kazanmıştır¹³³.

Fethedildiği ilk yıllardan itibaren, yönetim açısından Mâverâünnehir, Horasan'ın bir parçası olarak kabul görüyordu. Fakat III./IX. asırda Sâmânîler zamanında bölgenin Horasan'dan ayrı ve farklı bir statüde olduğu görülür. 259/873'de Ya'kub b. Leys, Tâhîrîler hânedanına son verince, bölge Saffârîlere tâbi oldu. Halife Mu'temid-Alellah'ın 261/875'de gönderdiği menşur ile Mâverâünnehir'in tamamı, Sâmânî Nasr b. Ahmed b. Esed'e bağlandı. Bu menşur ile iki asra yakın bir zaman İslâm hâkimiyetinde olan Mâverâünnehir, ilk kez Horasan'da ayrı bir yönetim birimi olarak kabul gördü¹³⁴.

Abbâsî Devleti'nin kurulmasında önemli rol oynayan, Ebû Müslim el-Horasanî bölgenin ilk valisi olmuştur. 198/813 yılında tahta çıkan Me'mûn, Merv'den devleti yönetmişse de Bağdat'a dönmüştür. Ardından Tâhir b. Hüseyin Horasan valiliğine getirilmiştir. Bir süre sonra o da bağımsızlığını ilan etmiştir.

Tâhîrîler elli yıla yakın bölgeye hâkim olmuşlardır. Tâhîrîlerin ardından Saffârîler bölgede hâkimiyet kurmaya çalışmışlardır (259/873). Sâmânî Emiri İsmail b. Ahmed'in 287/900'de Amr b. Leys'i yenmesiyle bölgeye bu kez de Sâmânîler hâkim olmuşlardır.

¹³² A. Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâmânîler*, 33-34.

¹³³ C. Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi*, 26-27.

¹³⁴ Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *DİA*, XXVIII, Ankara, 2003, 177-178.

Sâmânî Emiri II. Nuh'un, Sebüktegin'e Horasan Sipehsâlârlığını¹³⁵ vermesiyle bölgeye Gazneliler hâkim olmaya başladı¹³⁶. Karahanlı Sübaşı Tegin ile Cafer Tegin kumandasındaki askerler Horasan şehirlerini talan ettiler. Harekete geçen Gazneli Sultan Mahmud, Karahanlıları gerilettiler. Sonraki yıl saldırıyı tekrarlayan Sultan Mahmud'un çabasıyla Karahanlılar, Horasan'dan çekilmek zorunda kaldılar¹³⁷.

Gazneli Sultan Mahmud, Sâmânîler ve Karahanlılara rağmen bölgeye hâkim olmuştur. Gazneli Mahmud döneminden itibaren bu kez de Selçuklular Horasan'ın tarihinde rol oynamaya başladılar¹³⁸. Selçukluların, elde ettikleri başarılarında Horasan'ın payı çok önemlidir¹³⁹.

¹³⁵ En üst askerî statü, ordu komutanlığı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr", *DİA*, XXXVII, Ankara, 2009, 259-260.

¹³⁶ C. Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi*, 27-28.

¹³⁷ Sencer Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçuklu'ya (Boy, Konat ve Devlet)*, İstanbul, 1994, 65.

¹³⁸ C. Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi*, 29.

¹³⁹ İ. Pırlanta, "Büyük Selçukluların", 718.

2. SELÇUKLU-GAZNELİ İLİŞKİLERİ

2.1. Selçukluların Mâverâünnehir'e Geçişleri (375/985-986)

Selçukluların Mâverâünnehir'e geçişleri Sâ mânîlerle müttefik oldukları dönemde başladı. Karahanlılara karşı yapılan mücadelelerde elde edilen başarılarla da bu geçişler hız kazandı. Bu göç hareketi Selçuk Bey'in vefatıyla tamamlandı. Cend kentini tamamen boşaltan Selçuklular, Mâverâünnehir'e gelmiş bulunuyorlardı (375/985-986)¹⁴⁰. Yazın Sogd-Semerikand'da, kışın Nur-Buhârâ'da¹⁴¹ oturan Selçukluların Türkistan'dan Mâverâünnehir'e gelmelerinin nedeni otlaklarının az, ailelerinin çok olmasıydı¹⁴².

Selçuklular, varlıklarının ilk dönemlerinde mevcut devletlerden yalnızca Sâ mânîler ve Karahanlılarla askerî ve siyasî ilişkilere girdiler¹⁴³.

Mâverâünnehir'e geldiklerinde Sâ mânîler ve Karahanlılar arasında şiddetli bir hâkimiyet mücadelesinin yaşandığını gören Selçuklular Sâ mânîlerin yanında yer aldılar. Sâ mânîlerin yıkılmalarına neden olan Karahanlıların hâkimiyeti altına girmek istemiyorlardı. Karahanlıların tazyiklerinden dolayı da Mâverâünnehir'de kalamazlardı. Ya hemen yanı başlarındaki Horasan'da yer tutacaklardı ya da çok uzaklara gideceklerdi. Belh, Nişâbur, Tus, Serahs ve Merv gibi büyük yerleşim alanlarını kapsayan geniş Horasan toprakları, taşıdığı coğrafî özellikleri ve iklimiyle, bozkır kültürü yaşamını sürdüren Selçuklular için kendilerini barındırabilecek uygun bir yurttu. Bu nedenle Gazneli Sultan Mahmud'tan Horasan'da kendilerine yurt alanı vermesi için ricada bulundular¹⁴⁴.

Selçukluların Mâverâünnehir'e gelmeleri ve devletleşmelerine kadar geçen zaman hayli uzundur. Bu geniş zaman zarfı içerisinde Selçuklular çetin mücadeleler vermişler ve büyük zorluklara katlanmışlardır. Verilen mücadeleler ve çekilen zorluklar onlar için sonraları büyük avantaj haline gelmiştir.

Devlet olma sürecinde Selçukluların önlerindeki en büyük engelin iki Türk devleti olduğu görülmektedir. Bu devletlerden birisi Selçukluların doğusunda bulu-

¹⁴⁰ Salim Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, Giresun, 1997, 51.

¹⁴¹ Buhârâ inşa edilmeden önce kamışlık ve bataklık bir bölgedir. Bölgenin düzleşmesinde ve yaşama-ya elverişli hale gelmesinde kar sularının birleştiği Mâsaf Nehri etkili olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Nerşahi'nin Târîh-u Buhârâsı*, Abdullah Duman, İstanbul, 2013.

¹⁴² Şebankâreî, 137; er-Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, I, (Çev: Ahmed Ateş), Ankara, 1999, 85; el-Kazvinî, 342; Münecceimbaşı Ahmed b. Lütfulah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi I*, (Haz: Ali Öngül), İstanbul, 2017, 49.

¹⁴³ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 27.

¹⁴⁴ İ. Kafesoğlu, *Selçuklu*, 72.

nan ve o dönemde Horasan ve Mâverâünnehir hâkimiyeti için çaba sarf eden Karahanlılar Devleti'dir. İkincisi ise, Selçukluların güneydoğusunda bulunan ve Horasan'a egemen olan Gazneliler idi. Selçuklular, geldikleri coğrafyada sürekli hâkimiyet mücadelesi içinde olan Karahanlılar ile Gazneliler arasında kalmış, bu mücadelelerde pay sahibi olmuşlardır. Böylece Selçuklular bölgedeki siyaseti kavramış, ona uygun politika geliştirmişlerdir. Selçuklular, önceleri Gaznelilere karşı ne kadar çaresiz idiyse, sonraki dönemde bir o kadar üstün durumda olmuşlardır. Selçukluların, devletleşme sürecinde Gaznelilere karşı kazandıkları savaşlardan ikisi, Nesâ (1035) ve Serahs'dır (1038). Gaznelilere vurulan son darbe ise Dandanakan Savaşı'dır (1040)¹⁴⁵. Selçuklu-Gazneli savaşları, Horasan'ı uzun yıllar meşgul etmiştir¹⁴⁶.

2.2. Selçuklu-Sâmânî İlişkileri

Selçuklular, takriben 348/960'lı yıllarda Cend'e geldiler ve burada İslâmiyet'i kabul ettiler. Selçuk Bey Cend'i beylik merkezi yaptı.¹⁴⁷ Müslüman olduktan sonra itibarı daha da artan Selçuk Bey'in etrafına kalabalık kitleler toplandı. Selçuk Bey, artık sadece kendine bağlı Türkmenler arasında değil, bölgede hüküm süren Sâmânîler ve Karahanlılar gibi iki büyük devlet nezdinde de itibar sahibi oldu¹⁴⁸.

Selçukluların Sâmânîler ile kurdukları ilişkiler, onların devletlerarası ilk ilişkileridir. Selçuklu-Sâmânî ilişkileri, Sâmânîlerin girişimleri sonucu başlar. X. asrın sonlarına doğru Sâmânîler zayıflamışlardı. Gazneliler ve Karahanlılara karşı duracak güçte değillerdi. Karahanlıların Seyhun'u geçerek, Mâverâünnehir'de ilerlemeleri Sâmânîleri yeni bir arayışa sevk etti. Sâmânîler, Cend yöresinde yeni bir askerî güç olan Selçuk Bey'e başvurular. Selçuk Bey fırsatı değerlendirerek, Mâverâünnehir bölgesinde yerleşme iznine karşılık, oğlu Arslan Bey'i Sâmânîlere yardıma göndermişti¹⁴⁹.

¹⁴⁵ Ayşe D. Kuşçu, "Büyük Selçuklu Devleti'nin Suriye, Filistin ve Mısır Politikası'nın Hedef ve Sonuçları", Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler), (I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu 27-30 Eylül 2010 Kayseri), Ankara, 2014, 146.

¹⁴⁶ Sergey Grigoreviç Agacanov, Oğuzlar, (Çev: Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev), İstanbul, 2002, 26.

¹⁴⁷ C. Alptekin, *DGBİT*, VII, 96; Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, Ankara: TDV, 2009, 365.

¹⁴⁸ Abdülkerim Özaydın, "Selçuk Bey", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XXXVI, Ankara, 2009, 365.

¹⁴⁹ Mehmet Ersan-Mustafa Alican, *Selçukluları Yeniden Keşfetmek*, İstanbul, 2017, 30.

Karahanlıların, güç kaybeden Sâ mânîlere saldırımları Arslan Yabgu'ya¹⁵⁰ askerî yönden kendisini ispatlamasını sağladı ve dikkatleri üzerine çekti¹⁵¹. Sâ mânîler, sınırlarını diğer Türk akınları ve Karahanlılara karşı korumalarına karşılık, Selçukluların Buhârâ civarındaki Nur kasabasına yerleşmelerine izin veriyorlardı (375/985-986). Selçuk Bey ve beraberindekiler Cend ve yöresinde kalırken, Arslan idaresindeki Selçuklular Nur kasabası ve civarına geldiler¹⁵².

Recep 382/Mayıs 992 tarihine gelindiğinde ise Karahanlı hükümdarı Buğra Han, Sâ mânîlerin başkenti Buhârâ'yı zapt etti. Bunun sonucunda Sâ mânî hükümdarı II. Nûh şehri terk etti¹⁵³.

Mağlubiyeti kabul etmeyen II. Nûh, Karahanlıları Mâverâünnehir'den çıkarmak için hazırlıklara başladı. Öncelikle Selçuklulara elçi gönderdi ve yardım istedi. Selçuk Bey de bu yardıma olumlu cevap vererek Arslan Yabgu kumandasında bir grubu gönderdi. Bu yardımla birlikte Sâ mânîler, Buğra Han'a karşı güçlendi ve kaybettikleri Buhârâ'ya tekrar hâkim oldu¹⁵⁴. Bir başka rivayette ise Buğra Han'ın şehri hastalanarak terk etmek zorunda kaldığı ve hemen ardından öldüğü, bunun sonucunda Sâ mânîlerin Buhârâ'ya hâkim olduğu aktarılmaktadır (15 Cemâziyelâhir 382/18 Ağustos 992)¹⁵⁵.

Sâ mânî hükümdarı II. Nûh'un 387/997 yılında ölmesiyle beraber devlette iç karışıklıklar arttı¹⁵⁶. Bu durumu fırsat bilen Karahanlı Hükümdarı İlig Han, Sâ mânîlerin sarayındaki gelişmeleri ve kendi aralarında yapılan ittifakı haber aldığı Özkent'den ordusuyla Buhârâ'ya yöneldi. İlig Han ordusuyla Buhârâ'ya doğru harekete geçtiğinde II. Abdülmelik b. Nûh'a bir elçi göndererek niyetinin samimi olduğunu, ona yardım etmek ve başındaki gailerden kurtarmak için geldiğini, endi-

¹⁵⁰ Asya Hun Devleti'nden Büyük Selçuklular'a kadar Türk devlet ve topluluklarında kullanılan yönetsel bir unvandır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Salman-Osman Gazi Özgüdenli, "Yabgu", *DİA*, XLIII, Ankara, 2013, 170-171; Oğuz Türklerinin Yabgusunun vekiline "Kûzerkîn" denirdi. Bkz. İbn Fadlân, Ahmed b. Fadlân b. El-Abbâs b. Râşid b. Hammâd, *Seyahat Nâme*. (Çev: Ramazan Şeşen). İstanbul, 1995, 38,41.

¹⁵¹ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 52; Abdulkerim Özeydin, "Arslan b. Selçuk", *DİA*, III, 1991, 402.

¹⁵² Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, Ankara, 2016, 34-35; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, 2016, 16-17; Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, İstanbul, 2016, 15; F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 365; O. G. Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *DİA*, 179.

¹⁵³ M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, 42; E. Merçil, *Büyük Selçuklu*, 15.

¹⁵⁴ M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, 42-43.

¹⁵⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 2010, 71; Ahmet Güner, "Nûh II", *DİA*, XXXIII, Ankara, 2007, 228.

¹⁵⁶ M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, 47; İ. Kafesoğlu, *Selçuklular*, 17.

şe etmemesi gerektiğini bildirdi. II. Abdülmelik ve adamları bunu haber aldıklarında endişe ve korkuya kapılmaya gerek olmadığına kanaat getirdi. Dahası Beytüzün ve Yınaltekin'le beraber bazı ileri gelen Sâmânî komutanları onu karşılamak üzere konakladığı yere kadar gitti. Ancak İlig Han bunların hepsini tutuklatarak tekrar Buhârâ üzerine yürüdü. Buhârâ'da herhangi bir direnişle karşılaşmadan emirlik sarayını 10 Zilkâde 389/23 Ekim 999'da ele geçirerek fiilen Sâmânî devletine son verdi. Bununla beraber son Sâmânî hükümdarı II. Abdülmelik'i ve diğer hanedan mensuplarını Karahanlıların başkenti olan Özkent'e gönderdi¹⁵⁷.

Sâmânî hanedanı mensupları devletin yıkılışını kabul etmeyerek harekete geçti. Bunlardan Ebû İsmail Muntasır, kadın kılığına girip esirlikten kurtuldu ve 390/1000 yılında Karahanlılarla yeniden mücadeleye başladı. İlk olarak Semerkand civarındaki Kûhek bölgesinde Karahanlı Sübaşı Tekin'i mağlup etti¹⁵⁸.

Başlangıçta başarılı olan Muntasır, devamını getiremeyerek Cend'e giderek Selçuklulara sığındı ve onlardan yardım istemek zorunda kaldı (392/1002). Talebini olumlu karşılayan Selçuk Bey, kızını ona vererek evlendirdi (393/1003)¹⁵⁹.

Bu yardımla birlikte Şevval 393/Ağustos 1003 tarihinde Muntasır ve Arslan, bir gece Semerkand civarında bulunan Karahanlılara baskın yaptı. Bu baskın sonucu Selçuklular, başta 18 Karahanlı kumandanı olmak üzere birçok esir ve ganimet elde ederek yurtlarına döndü¹⁶⁰.

Selçuklular yurtlarına döndükten sonra esirler konusunda dedikodular çıkmaya başladı. Muntasır'a gelen haberler, Selçukluların esirleri bırakıp Karahanlılarla anlaşma yola gittiği şeklindedir. Durum böyle olunca Muntasır çareyi Horasan'a dönmekte buldu¹⁶¹.

¹⁵⁷ Al-Utbi, *Kitab-ı Yamını*, (Farsçadan İngilizceye Çev: James Reynolds), London, 1868, 315-380; Abdullah Duman, "Ebû İbrahim İsmail El-Muntasır'ın Sâmânî Devletini Diriltme Gayretleri Bağlamında Karahanlı ve Gaznelilerle İlişkileri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), Gaziantep, 2012, 534; Cihan Piyadeoğlu, *Çağrı Bey (Selçukluların Kuruluş Hikayesi)*, İstanbul, 2017, 21-22; E. Merçil, *Afganistan ve Hindistan'da*, 62.

¹⁵⁸ M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, 47-48; F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 366.

¹⁵⁹ E. Merçil, *Büyük Selçuklu*, 16; F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 365-366.

¹⁶⁰ M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, 49; O. Turan, *Selçuklular Tarihi*, 74; E. Merçil, *Afganistan ve Hindistan'da*, 62-63.

¹⁶¹ F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 366.

Selçuklular, Karahanlılar ve Sâ mânîlerin birbirleriyle olan mücadelelerinin arasında kaldı. Bu iki devlet arasında önemli siyasî başarı kaydeden Selçuklular, Mâverâünnehir’de yaşamlarını sürdürmeyi başardılar¹⁶².

Muntasır, Sâ mânî tahtını kurtarmak için tekrar mücadeleye başladı ve üçüncü defa Mâverâünnehir’e girdi. Fakat Buhârâ valisi tarafından mağlup edildi. Nûr’a çekilen Muntasır, burada Arslan Yabgu idaresindeki Selçukluların da katılımıyla Karahanlılara karşı önemli bir galibiyet aldı. Bu savaş, Şâbân 394/Haziran 1004 tarihinde Semerkand yakınlarındaki Uşrûsene sınırında yapıldı. Selçuklular Karahanlıları takip ederek birçok esir ve ganimet ele geçirdiler¹⁶³.

Bu durum karşısında Karahanlı Nasr İlig Han, ordusu ile birlikte Rebûlâhir 395/Şubat 1005 tarihinde harekete geçerek son Sâ mânî Emirî Muntasır’ı ve yanındaki Türkmen askerlerini öldürdü¹⁶⁴. Sâ mânîler yıkılınca Selçuklular, Karahanlılar karşısında yalnız kaldı. Buna rağmen Selçuklular, Selçuk Bey’in idarî ve siyasî manevraları ile Arslan Yabgu’nun askerî kabiliyeti sayesinde varlıklarını bölgede kabul ettirdiler¹⁶⁵.

İsmail’in ölümüyle Sâ mânîler, tarihten silindi. Sâ mânîlerin doğu bölgesi olan Mâverâünnehir Karahanlıların hâkimiyet alanına dâhil oldu. Gazneli Devleti Sultanı Mahmud’un 389/999’da Sâ mânî müttefik ordusunu yenmesiyle, Sâ mânîler Horasan hâkimiyetlerini Gaznelilere kaptırmışlardı. Dolayısıyla sonraları Selçukluların kuruluş üssü olacak bölgelere, iki önemli devlet olan Gazneliler ve Karahanlılar hükmediyordu¹⁶⁶.

Sâ mânîlerin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra Gazneliler ve Karahanlılarla yapılan bir anlaşma ile Mâverâünnehir ve Horasan bölgesi arada Ceyhun Nehri olmak üzere paylaşıldı. Buna göre Mâverâünnehir Karahanlılara, Horasan da Gaznelilere kaldı¹⁶⁷.

¹⁶² A. Özaydın, “Arslan b. Selçuk”, *DİA*, III, 402.

¹⁶³ M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, 59-60.

¹⁶⁴ O. Turan, *Selçuklular Tarihi*, 75.

¹⁶⁵ C. Alptekin, *DGBİT*, VII, 97.

¹⁶⁶ Cihan Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, 21-22.

¹⁶⁷ Abdullah Duman, “Kantarat-ü Çarhıyân: Karahanlılar ve Gazneliler Arasında Horasan Bölgesinin Kaderini Belirleyen Savaş”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), Gaziantep, 2013, 95.

2.3. Selçuk Bey'in Ölümünden (1007) Sonraki Gelişmeler

Selçuk Bey'in 1007'de vefatından sonra oğulları Gazneliler Devleti Sultanı Mahmud'un onayıyla, Ceyhun Nehri'ni geçerek, Nişâbur'a yerleştirildiler¹⁶⁸. İbnü'l-Esîr, Selçuk Bey'in üç oğlu olduğunu, Mîrhând, er-Râvendî, el-Kazvinî, Muhammed Şebankâreî, Müneccimbaşı, Erdoğan Merçil, Mehmet Altay Köymen, İbrahim Kafesoğlu, Coşkun Alptekin, Ali Sevim, Abdülkerim Özaydın, Salim Koca dört, Aksarayî Kerimeddin Mahmud, Osman Turan ve Erol Güngör ise beş oğlu olduğunu belirtirler. İsimleri; Mikâil, Arslan, Musa, Yusuf ve Yunustur.¹⁶⁹ Biz de beş oğlu olduğu kanatindeyiz.

Annelerinin ismi kesin olarak bilinmemekle beraber, Türkmen hükümdarlarından birinin kızıdır¹⁷⁰. Selçuk Bey, büyük oğlu Mikâil'in, 384/995 yılında gayri müslimlerle yapılan bir savaşta ölümünden sonra¹⁷¹ yetim kalan çocukları, Tuğrul Bey ile Çağrı Bey'i yetiştirdi¹⁷².

Doğum tarihi bilinmeyen Arslan'ın bir diğer ismi de İsrâil'dir¹⁷³. Kutalmış ve Resûltekin adında iki oğlu vardır¹⁷⁴. İsrâil, "Baygu-Arslan" unvanını taşımaktaydı. Bu tür unvanlar doğan cinsinden kuşların isimlerinden türetilmiş kelimelerdir¹⁷⁵.

Arslan, babasının Sübaşı¹⁷⁶ unvanını devam ettirdi. Kazandığı başarılar sayesinde ona Yabgu unvanı verildi¹⁷⁷. Uzak görüşlü, yerinde tedbir alan, olayları ince-

¹⁶⁸Mehmed Murad Bey (Mizancı), *Tarih-i Umumî (Genel Dünya Tarihi)*, Ankara, 2006, 174.

¹⁶⁹İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, (Çev: Abdülkerim Özaydın), İstanbul, 1987, 362; Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçukiyye)*, (Çev: Erkan Göksu), Ankara, 2015, 20; er-Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, I, (Çev: Ahmed Ateş) Ankara, 1999, 85; el-Kazvinî, 342; Şebankâreî, 138; Müneccimbaşı, 49; M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, 31; S. Koca, 50; E. Merçil, *Büyük Selçuklu*, 17; Osman Turan, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, Ankara, 2014, 29; Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, İstanbul, 1995, 78; İ. Kafesoğlu, *Selçuklu* 8; İ. Kafesoğlu, *Selçuklular*, 18; Erkan Göksu, "Târîh-i Güzîde'ye Göre Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu ve Tuğrul Beg Dönemi", *History Studies International Journal Of History*, III, 1, Amasya, 2011, 292; C. Alptekin, *DGBİT*, VII, 97; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât ve Kültür)*, Ankara, 2014, 22; Abdülkerim Özaydın, "Selçuk Bey", *DİA*, XXXVI, Ankara, 2009, 365.

¹⁷⁰M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, 31.

¹⁷¹F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 365.

¹⁷²Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem (Selçuklular)*, XV, (Çev: Ali Sevim), Ankara: 2014, 7; Müneccimbaşı, 48; M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, 31-32.

¹⁷³M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, 32; Abdülkerim Özaydın, "Arslan b. Selçuk", *DİA*, III, Ankara, 1991, 402.

¹⁷⁴O. Turan, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, 95; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi (Selçuklular Dönemi)*, Ankara, 2014, 46; S. Divitçioğlu, 61.

¹⁷⁵S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, 276.

den inceye araştıran, dikkatli bir karaktere sahipti¹⁷⁸. Ayrıca *Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî*, Arslan'ın yiğit olarak tanındığını belirtmektedir¹⁷⁹. Selçuk Bey'in oğullarından Arslan, “Yabgu” unvanını, Yusuf, “İnal” unvanını ve Musa'da “İnanç” unvanını taşıyorlardı¹⁸⁰.

2.4. Selçuklu-Karahanlı İlişkileri

Selçuk Bey'in ölümünden sonra oğlu Arslan Yabgu Selçukluların lideri konumuna yükseldi. Daha sonra, Cend'i tamamen terk eden Selçuklular, Arslan Yabgu'nun faaliyet alanı olan Mâverâünnehir'e, Buhârâ yöresine yerleştiler. Mâverâünnehir, Karahanlıların hâkimiyet alanı olduğu için, Selçuklular Karahanlılara tabi konuma geldiler¹⁸¹.

Sâmânîlerin yıkılması ve Karahanlıların Mâverâünnehir'e hâkim olmalarıyla birlikte Selçuklular, Karahanlılar ile karşı karşıya geldiler. Karahanlı İlig Han Nasr, Tuğrul ve Çağrı Beylere saldırılarda bulundu. Tuğrul ve Çağrı Beyler de Talas yöresine, Karahanlılardan Buğra Han'ın (Ahmed b. Ali) yanına gittiler. Fakat Buğra Han'da onlara dostane davranmayarak Tuğrul Bey'i tutukladı. Çağrı Bey yaptığı baskınla Buğra Han'ın kuvvetlerini (Karahanlıları) yendi. Komutanlarından bazılarını esir aldı. Tuğrul Bey'i kurtardı. Selçukluların yanına gelerek, Mâverâünnehir'e döndüler. Bu kez de Nasr Han'ın 403/1012-1013'te ölümüyle, Buhârâ'ya gelip müstakil bir devlet kurmayı başaran Karahanlı Ali Tegin'in baskısına maruz kaldılar¹⁸². Selçukluları kendileri açısından tehlikeli gören Karahanlılar, Selçukluları saf dışı bırakmak için fırsat bekliyorlardı¹⁸³.

¹⁷⁶Eski Türk devletlerinde ordu komutanına verilen ad. Eski Türkçe'de *Sü*; asker, ordu manasına gelir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mücteba İlgürel, “Subaşı”, *DİA*, XXXVII, Ankara, 2009, 447-448; İzzetullah Zeki, *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*, Konya, 2019, 303.

¹⁷⁷ M. A. Köymen, I, 33.

¹⁷⁸ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, (Haz: Erdoğan Merçil), İstanbul, 2011, 24-25.

¹⁷⁹ Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler, Harezmsâhlar)*, (Çev: Erkan Göksu), Ankara, 2015, 64.

¹⁸⁰ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 53.

¹⁸¹ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 30.

¹⁸² İbnü'l-Esîr, 151-152; Müneccimbaşı, 50; E. Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 17; M. Demir, 35; İ. Kafesoğlu, *Selçuklu*, 9.

¹⁸³ S. Koca, 52; M. Ersan-M. Alican, 32.

2.5. Çağrı Bey'in Anadolu Seferi (1018)

Yersizlik nedeniyle Mâverâünnehir'de sıkıntı içinde olan Tuğrul ve Çağrı Beyler durum değerlendirmesi yaptıktan sonra daha elverişli topraklar aramaya karar verdiler. Tuğrul Bey çöllere çekilirken Çağrı Bey, 3000 kişilik¹⁸⁴ bir süvari birliğinin başında Gazneli hâkimiyetindeki Horasan'dan Anadolu'ya doğru hareket etti (1018)¹⁸⁵. Gaznelilerin Tûs valisi onların Horasan'dan izinsiz geçmelerine engel olmak istediysede başarılı olamadı¹⁸⁶. Çağrı Bey düzenlediği seferde, Horasan, Azerbaycan ve ardından Erran yoluyla Doğu Anadolu sınırlarına ulaşabildi¹⁸⁷. Ermeni ve Gürcü topraklarında bir süre kaldı. Ciddi bir direnişle de karşılaşmadı. Ancak Ermenilerle mücadele ettiler.¹⁸⁸ 1018'de Van Gölü çevresine (Vaspurakan Eyaleti) düzenlediği seferde zaferler elde eden Çağrı Bey, Gürcü hâkimiyetindeki Nahcivan'da da başarılar elde etti. Dönüşte Gaznelilerin takip etmesinden dolayı askerlerini tüccarlara benzeterek takipten sıyrıldı¹⁸⁹.

Çağrı Bey'in, Horasan bölgesindeki Tus (günümüzün Meşhed'i) üzerinden Gaznelilere ait alanları geçerek Anadolu ve Ermenistan'a iki sefer düzenlediği, bu seferlerin, Gazneli Sultanı Mahmud'un düşmanlığının oluşmasına sebep olduğu belirtilir¹⁹⁰. Çağrı Bey düzenlediği bu seferden batıdaki devletlerle ilgili önemli bilgiler ve çok miktarda ganimetlerle döner¹⁹¹. Buhârâ civarında bulunan Tuğrul Bey'in yanına gider. Seferinden edindiği bilgi ve izlenimi Tuğrul Bey'e şöyle aktarır: *Gazneliler ve Karahanlılarla mücadele yapmamızın imkânı yok. Batı tarafına (Azerbaycan, Horasan ile Doğu Anadolu) gitmemiz daha iyi olur. Oralarda bizi durdurabilecek bir kuvvet bulunmamaktadır*¹⁹². Anadolu'nun yerleşmek için uygun bir yer ve durumda olduğu Çağrı Bey tarafından tespit edilmesine rağmen toplu bir göç mümkün değildi. Horasan'da bulunan Gaznelilerin yönetim teşkilatı buna izin vermezdi¹⁹³.

¹⁸⁴E. Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 17; C. Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, 31; M. Özkan, 136; Hüseyin Tekinoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul, 2015, 57.

¹⁸⁵F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 366; H. Tekinoğlu, 57.

¹⁸⁶M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 33.

¹⁸⁷M. Demir, 35

¹⁸⁸*Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev: Hrant D. Andreasyan), Ankara, 2000, 48-49; H. Tekinoğlu, 58.

¹⁸⁹Cihan Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, İstanbul, 2016, 21-22.

¹⁹⁰A.C.S. Peacock, 46.

¹⁹¹O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 55.

¹⁹²Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993, 14-15; C. Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, 21-22.

¹⁹³M. Demir, 35

2.6. Gazneli Sultan Mahmud Döneminde Yaşananlar (1025-1030)

“Sultan” unvanını İslâm dünyasında ilk kez alan hükümdar olan Sultan Mahmud, Gazneliler hânedanının en seçkin sultanıdır¹⁹⁴. Sultan Mahmud döneminin üzerinde önemle durulması gereken konularından bir tanesi de Selçukluların ortaya çıkışıdır. Selçuklular Horasan’a geçmek istiyorlardı. Bu amaçlarının gerçekleşmesinin önündeki engel Gazneliler idi. Sultan Mahmud, Karahanlılar ile beraber Selçuklulara karşı mücadele etti¹⁹⁵.

Yusuf Kadir Han 1024’de Karahanlıların hükümdarı oldu. Amacı tüm Mâverâünnehir’e hâkim olmaktı. Yusuf Kadir Han’ın çekindiği iki kişi vardı. Bunlardan birisi kardeşi Ali Tegin, diğeri de Arslan Yabgu idi¹⁹⁶. Arslan Yabgu, zaman geçtikçe Mâverâünnehir’de nüfuzunu ve gücünü arttırıyordu¹⁹⁷. Karahanlı Ali Tegin 1020’de Buhârâ’yı ele geçirerek kendi yönetimini oluşturdu. Bölgedeki hâkimiyetini sağlama almak ve genişletmek amacıyla kendi hanedanına karşı mücadeleye geçti. Kuvvetinin yeterli olmadığını bilen Ali Tegin, Sâ mânîlerle birlikte Karahanlılara karşı başarıyla mücadele eden Arslan Yabgu’yla ittifak oluşturdu. Bunun birkaç olumlu sonucu oldu. Sâ mânî Ebû İsmail Muntasır’ın vefatının ardından siyaseten yalnızlığa düşen Arslan Yabgu hem bu durumdan kurtuldu hem de Ali Tegin’e Selçukluların Mâverâünnehir’deki varlıklarını kabul ettirdi. Böylece Tuğrul ve Çağrı Beylerin katılmadığı, Arslan Yabgu ve Ali Tegin arasında güçlü bir ortaklık oluşturuldu¹⁹⁸.

Karahanlı Ali Tegin’in askerî durumu zayıf olduğundan Arslan Yabgu’nun kuvvetlerine muhtaç idi. Ali Tegin, güçlü bir ordusu olmayan fakat ülkesi bulunan bir hükümdar iken, Arslan Yabgu ise, ülkesi olmayan fakat ordusu bulunan bir liderdi¹⁹⁹. Ali Tegin, zaten Buhârâ’yı Arslan Yabgu’nun yardımıyla ele geçirmiş idi (1020-1021)²⁰⁰. Yusuf Kadir Han da bu kuvvetlere karşılık, Gazneli Mahmud’a mü-

¹⁹⁴ Nizamü’l-Mülk, *Siyasetname*, (Çev: Mehmet Taha Ayar), İstanbul, 2014, 63-64; P. K. Hitti, 730; E. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 13; Vural Öntürk, “Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı : Hâcîbü’l-Hüccâb Tuğrul Bozan”, *Van Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36, 2017, 347.

¹⁹⁵ Osman Çetin, *Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, İstanbul, 2009, 35.

¹⁹⁶ S. Koca, 57.

¹⁹⁷ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 55.

¹⁹⁸ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 67; S. Koca, 52; M. Demir, 36.

¹⁹⁹ M. Demir, 36.

²⁰⁰ E. Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 18.

racaat etti. Aslında bu teklif, Mâverâünnehir’e müdâhil olmak isteyen Sultan Mahmud için iyi bir fırsattı. Çünkü kendisini Sâ mânîlerin mirasçısı sayıyordu. Dolayısıyla Mâverâünnehir üstünde hakkı olduğuna inanıyordu. Arslan Yabgu ile Ali Tegin’in de çalışmalarını gözlemliyordu²⁰¹. Karahanlı Kadir Han, Selçukluların güçlenmesinden dolayı endişeye kapıldı. Gönderdiği elçi ile Gazneli Sultan Mahmud’a Selçukluların çoğaldıklarını ve kök saldıklarını belirtti. Şimdilik bir sorun çıkarmadıklarını fakat ilerisi için taşıdığı endişelerini dile getirdi²⁰². 415/1024’de Kadir Han unvanını alan Yusuf b. Harun, Karahanlılarda büyük kağan oldu. Kardeşleri Ahmed ile Ali Tegin, Kadir Han’a karşı birleştiler. Kadir Han da Gazneli Sultanı Mahmud ile anlaşma yaparak Mâverâünnehir’i ele geçirdi²⁰³.

2.7. Gazneli Sultan Mahmud-Karahanlı Kadir Han Görüşmesi (1025)

Gazneli Sultan Mahmud, harekete geçerek Amuderya’yı (Ceyhun) geçti Mâverâünnehir’e geldi (1025). Karahanlı Kadir Han da doğu tarafından saldırıya geçerek Semerkant’a kadar olan alanı ele geçirdi. İttifak halinde olan iki hükümdar Semerkant civarında buluştular²⁰⁴. Gazneli Sultan Mahmud ile Karahanlı Yusuf Kadir Han arasında 416/1025’de çok önemli olan tarihî Mâverâünnehir görüşmesi gerçekleşti. Burada sorunların tümü görüşüldü. Harezmşah Altuntaş’ın da yer aldığı bu görüşmede Yusuf Kadir Han, Selçukluların nüfusça çok ve savaşçı olduklarını, amaçlarının hükümdarlık olduğunu belirterek Gazneliler açısından tehlikeli bir duruma gelmeden Türkistan ve Mâverâünnehir’den sökülüp atılmaları gerektiğini Gazneli Mahmud’a aktardı²⁰⁵.

Kadir Han, Selçukluların Ceyhun’un diğer tarafına sevk edilmeleri konusunda Gazneli Sultan Mahmud’u ikna etti²⁰⁶. Meşhur görüşmede Karahanlı Yusuf Kadir Han, Gazneli sultan Mahmud’a Selçukluların müstakil bir devlet kurma düşüncesini

²⁰¹ S. Koca, 57.

²⁰² Kerimeddin Mahmud (Aksaraylı), *Müsameret al Ahyar bi Müsayerat al Ahbar (Tezkirei Aksarayi)*, (Çev: M. Nuri Gencosman), Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1943, 105.

²⁰³ F. Sümer, “Selçuklular”, *DİA*, XXXVI, 366.

²⁰⁴ Filiz Akçay, “Ebû Saîd Abdulhay Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî’nin “Zeynü’l-Ahbâr” adlı eserinin Tâhîrîler, Saffârîler, Sâ mânîler ve Gazneliler İle İlgili Bölümlerinin Türkçe Tercümesi ve Değerlendirmesi”, (*Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), 2015, 122-124; M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 30-31.

²⁰⁵ el-Beyhakî, Ebu’l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i, *Târîh-i Beyhakî*, (Terc: N. Lügal), Ankara, 2019, 181; er-Râvendî, 86-87; İ. Kafesoğlu, *Selçuklu*, 10; F. Sümer, “Selçuklular”, *DİA*, XXXVI, 366; Abdülkerim Özaydın, “Altuntaş el-Hâcib”, *DİA*, II, Ankara, 1989, 547.

²⁰⁶ A.C.S. Peacock, 46.

taşıdıklarına işaret etti²⁰⁷. Görüşmede Mâverâünnehir işleri hakkında kararlar alındı. Ayrıca Buhârâ'da hâkimiyet süren Ali Tegin'in bertaraf edilmesi, boşaltılacak makama Yusuf Kadir Han'ın oğlu olan Yeğen Tegin'in getirilmesi kararı alındı²⁰⁸. Özetle, Sâ mânî Devleti'nin toprakları paylaşılıyor, Horasan Gaznelilerin, Doğu ülkeleri de Karahanlıların kontrolüne veriliyordu. İki devlet arasında Ceyhun Nehri doğal sınır kabul ediliyordu. Ali Tegin'in hükümdarlığı bitecek, Selçukluların Horasan'a nakilleri gerçekleştirilecekti. İlişkiler uluslar arası bir seyirde devam edecekti²⁰⁹.

Ali Tegin, Gaznelilerin sınır şehirlerine aralıklarla saldırıyor, Gazneli Mahmud'un Türk hükümdarlarına gönderdiği elçilerin yolunu keserek engelliyordu. Ayrıca Sultan Mahmud 415/1024-1025'te Belh'e gittiğinde halk Ali Tegin'den yaptığı kötülüklerden dolayı şikâyetçi olmuştu²¹⁰. Ayrıca Arslan Yabgu'nun sahip olduğu askerî kuvvet, Sultan Mahmud'u ürkütüyordu²¹¹. Görüşmeden haberdar olan Ali Tegin, Buhârâ'yı terk ederken, Arslan Yabgu çöle çekildi. Gazneliler, kaçarak kurtulan Ali Tegin'in ağırlıklarının yanı sıra karısıyla kızlarını ele geçirdiler²¹².

2.8. Arslan Yabgu'nun Tutuklanması ve Ölümü (1025-1032)

Arslan Yabgu ile Ali Tegin sorununun bertaraf edilmesi görevini Gazneli Mahmud üstlenmişti. Sultan Mahmud, Arslan Yabgu'yu ortaklık ve dostlukla yanına çağırdı²¹³. Arslan Yabgu, ittifak içinde olan Gazneli Mahmud ile Karahanlı Yusuf Kadir Han'a mukabelede bulunamayacağını biliyordu. Ayrıca Sultan Mahmud'un bulunduğu vaatlere de inandı. Bu nedenlerle Sultan Mahmud'un davetine olumlu cevap verdi²¹⁴.

Sultan Mahmud, Selçuklulara gönderdiği elçilerle şu ifadelerle isteğini bildirdi: Biz sürekli Hind taraflarına cenge gidiyoruz. İslâm beldelerinden birçok asker kendi isteğiyle bize katılmak istiyor. Bugüne kadar Selçuklulardan bize katılmak isteyen olmadı. Konuşmak, görüşmek üzere oymağınızın beyleri bize gelsinler. Sul-

²⁰⁷ er-Râvendî, 86-87; İ. Kafesoğlu, *Selçuklu*, 74.

²⁰⁸ E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 243; O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 55.

²⁰⁹ M. Ersan-M. Alican, 33; Mohammad Qasim İbadi, "Sultan Mahmud'un Vefatına Kadar Gazneli-Karahanlı İlişkisi", *İstem Dergisi*, 18, Konya, 2011, 178; Y. Hikmet Bayur, 139; V. Öntürk, "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı", 347-348.

²¹⁰ İbnü'l-Esîr, IX, 363; Münecimbaşı, 50; F. Akçay, 121.

²¹¹ Yaşar Bedirhan, *Orta Çağ Tarihi*, Ankara, 2012, 177.

²¹² İbnü'l-Esîr, IX, 363; F. Akçay, 124-125; Münecimbaşı, 50; M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 31; F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 366; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 244.

²¹³ S. Koca, 57.

²¹⁴ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 31.

tan Mahmud'un elçisi, Selçuklular tarafından sevinç ve saygıyla karşılandı. Ağabeyleri İsrail (Arslan Yabgu), 10.000 seçkin askerle birlikte Sultan Mahmud'a gönderildi. Bunu haber alan Sultan Mahmud, tekrar gönderdiği elçiyle, şu an askere gerek olmadığını, ordusunu geriye göndererek yalnızca kendisinin gelmesinin yeterli olacağını belirtti²¹⁵.

Arslan Yabgu, oğlu Kutalmış ve seçkin üç yüz süvarisiyle beraber Sultan Mahmud'un yanına Semerkant'a gitti. Burada farklı kaynakların verdiği farklı rakamlar²¹⁶ olmasına karşılık, Arslan Yabgu ile Sultan Mahmud arasında askerî bir diyalog gerçekleşti. Sultan Mahmud, Arslan Yabgu'dan öğrendiği bilgilerle kendisi için oluşabilecek büyük bir tehlike sezdi²¹⁷.

Görüşmenin Semerkant'ın yanı sıra Gazne'de gerçekleştiği de şöyle belirtilir: Arslan Yabgu seçtiği 300 asker ve oğlu Kutalmış'la (Kutulmuş) birlikte Gazne'ye ulaştı. Sultan Mahmud'un huzuruna çıktı. Selçukluların saygılı olmaları Sultan Mahmud'u memnun etti. Arslan Yabgu'ya ikramda kusur etmedi. Bir altın kürsü getirterek, misafiri Arslan Yabgu'yu tahtının yanında oturttu. Sohbet esnasında Arslan Yabgu'ya ihtiyaç duyulduğunda ne kadar askerle yardıma gelebileceğini sorarak gücünü öğrenmeye çalıştı²¹⁸. Dönemin en ünlü sultanı ile görüşmeye giden Arslan Yabgu'nun üstünde üç ok ile bir yay vardı. Bunlar yabguluk işareti idi. Yine 1038'de Nişâbur'a giren Tuğrul Bey'in üzerinde de üç ok ile bir yay vardı²¹⁹.

Ok sayısında farklı ifadeler olmakla birlikte olay şöyle de ifade edilmektedir:

Arslan Yabgu, Gazneli Mahmud ile görüşürken kemerinde bulunan iki okla birlikte elinde yayı vardı²²⁰. Sultan Mahmud, onun askerî gücünü ölçmek için, şayet yardıma ihtiyaçları olursa ne kadar asker ile yardıma gelebileceğini sordu. Arslan Yabgu da elindeki oklardan birini Sultan Mahmud'a vererek, kabilelerine gönderildiğinde yüz bin atlı, Balhan Dağı'na gönderilecek ikinci okla elli bin atlı ve Türkistan'a gönderilecek yayla da iki yüz bin atlı askerinin geleceğini ifade etti. Sultan Mahmud onun askerî gücünden çekindi ve tutuklattı. Hindistan'daki Kalincar Kale-

²¹⁵E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 243-244; Aksarayî, 106.

²¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Kazvinî, 342; Münecimbaşı, 49; Aksarayî, 107; E. Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 19; M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, 85-86

²¹⁷ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 31; H. Tekinoğlu, 56.

²¹⁸ Aksarayî, 106; S. Koca, 58.

²¹⁹ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 67-68.

²²⁰ el-Kazvinî, 342; Münecimbaşı, 49; Erdoğan Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, Ankara: 2007, 193.

si'ne hapsedti²²¹. Kavminin lideri olması, onu yakalamak istemesinin en önemli sebeplerinden biridir²²².

Esareti döneminde oğlu Kutalmış'ın dışında Selçuklular, Arslan Yabgu'yu kurtarmak için herhangi bir harekette bulunmadılar. Yalnızca oğlu Kutalmış babasını kurtarma düşüncesiyle girişimlerde bulundu. Arslan Yabgu'nun vefatıyla bu konu da kapandı²²³.

Arslan Yabgu, tutuklu bulunduğu Kalincar Kalesi'nden Selçuklulara gizliden haber göndererek onların Gazneliler ile mücadele etmelerini, yurt aramalarını, hükümdar olmalarını istedi²²⁴. Arslan Yabgu yedi yıl esir kaldığı Kalincar Kalesi'ndeki hapisshanede öldü (423/1032)²²⁵.

Sultan Mahmud, Arslan Yabgu'ya bağlı çok sayıda Türkmeni öldürttü. Geride kalanlar ise başıboş bir şekilde dağıldı²²⁶. Akabinde Arslan'ın maiyetinde bulunan Türkmenler üzerine yürüyerek onları Nesâ, Bâverd, Ferâve ve Serahs bölgelerine sürdü²²⁷.

Sultan Mahmud, Arslan Yabgu'nun aile bireyleri ve Selçuklular konusunda, ne yapılması gerektiği hususunda devlet adamlarına danıştı. Tûs valisi Arslan Câzib, Ceyhun Nehri'nde boğulmalarını ya da ok atamayacak hale getirilmeleri önerisinde bulundu. Sultan Mahmud, Arslan Câzib'i taş yürekli, katı kalpli olmakla eleştirdi²²⁸. Gazneliler, Arslan Yabgu'yu tutuklamakla, adamlarının zararlı hareketlerini durdurmayı düşünmelerinin yanı sıra onun boyu üzerindeki gücünü kullanarak, Selçuklu ailesinin diğer mensuplarını da etkilemeyi arzuluyorlardı²²⁹. Bunun dışında lidersiz bırakılan Selçukluların güçlerini kırmak istiyorlardı. Fakat Selçuklular lidersiz kal-

²²¹er-Râvendî, 88-89; el-Kazvinî, 342; Münecimbaşı, 49 (el-Kazvinî ve Münecimbaşı'nda iki yüz bin sayısı yoktur); Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXIX, Ankara, 2004, 364; H. İbrahim Hasan, 464; O. Çetin, *Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, 35; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 244.

²²²Reşîdî'd-d'in Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, II, (Çev: Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), İstanbul, 2011, 106.

²²³M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 31; S. Koca, 58.

²²⁴Münecimbaşı, 49; İ. Zeki, 306; F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 366.

²²⁵er-Râvendî, 101; E. Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 18; F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 366; O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 56; H. Tekinoğlu, 56.

²²⁶İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't Tarih*, (Çev: Murat Temelli), İstanbul, 2013, 129; A. Özeydin, "Arslan b. Selçuk", *DİA*, III, 403.

²²⁷AbdurrahimTufantoz, "Bir Yaz Yağmuru: Arslan Yabgu Oğuzları'nın Diyarbekir'i İstilasî (432-435/1041-1044)", I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu, Diyarbakır, 20-22 Mayıs 2004, 153.

²²⁸İbnü'l-Esîr, IX, 363; Münecimbaşı, 49; İzzetullah Zeki, *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*, Kon-ya, 2019, 302.

²²⁹A.C.S. Peacock, 75.

madılar. Çağrı ve Tuğrul Beyler ön plana çıkarak fiiliyatta lider oldular. Usulden dolayı amcaları olan Musa'yı "Yabgu" kabul ettiler²³⁰.

Gazneliler tarafından sevk edilen askerlerle Arslan Yabgu'nun obalarındaki adamlarından bir kısmı öldürüldü. Sağ kurtulan büyük kısmı ise kaçtılar ve Horasan'a gittiler. Yağma hareketlerinde bulundular, olaylar çıkardılar. Sultan Mahmud, üzerlerine kuvvet göndererek bir kısmını esir aldı. Onları Horasan'dan uzaklaştırmaya çalıştı. Bunların iki bin çadır kadar olan kısmı İsfahan'a gittiler. Sultan Mahmud, gönderdiği mektupla Alâüddeve'den onları istedi. Sultan'ın isteği üzerine Alâüddeve, nâibine ziyafet hazırlamasını, Oğuzları davet ederek bu ziyafette öldürmesini istedi. Bu emir üzerine nâib, Oğuzlara haber göndererek onları askerî hizmetlere yerleştirebilmek için isim tespitinde bulunacaklarını bildirerek davet etti. Pusu için Deylemlileri bahçeye yerleştirdi. Oğuzlar gelince, Alâüddeve'nin kölesi olan bir Türk, nâibin planını onlara açıkladı. Planı öğrenen Oğuzlar geriye döndüler. Nâib, onları engellemek istediye de başaramadı. Oğuzlardan biri kendisine saldıran Deylemlilerin komutanlarından birini ok atarak öldürdü. Kopan gürültü sonucunda pusudan çıkan Deylemliler ve onlara katılan şehir halkı, Oğuzları yendiler. Çadırlarını sökecek oradan ayrılan Oğuzlar, Azerbaycan hâkimi Vehsûdân'ın yanına gittiler. Yolculuk boyunca da uğradıkları köyleri yağmaladılar. Onları iyi karşılayan Vehsûdân, ihtiyaçlarını sağladı. İsfahan'a giden Oğuzlardan daha fazlası Horasan'da kalmıştı. Horasan'da kalanlar, Eski Harezm civarındaki Balhan Dağı'na çıktılar. Buradan inerek kentleri yağmalamaları ve insanları öldürmeleri üzerine Sultan Mahmud, Tûs valisi Arslan Câzib'i bunların üzerine gönderdi. Arslan Câzib, büyük bir orduyla iki sene Oğuzları takip etti. Nihayetinde Sultan Mahmud, kendisi Horasan üzerine yürüdü. Nişâbur'dan Dihistan'a gitti. Oğuzlar Cürcan'a gidince, Sultan Mahmud takipten vazgeçti. Sultan Mahmud'un Rey'e tayin ettiği oğlu Mesud, reisleri Yağmur olan Oğuzların bir kısmını orduda hizmete aldı²³¹.

2.9. Selçukluların Horasan'a Geçişleri (1025)

Arslan Yabgu'nun Resul Tegin ve Kutalmış isimlerindeki oğulları ile yakınları Arslan Yabgu taraftarı olan Oğuz boyları üzerinde tam hâkimiyet sağlayamadılar. Dört bin çadırdan meydana gelen Oğuz grubunun önde gelen liderleri, Arslan

²³⁰ E. Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 19; S. Koca, 59.

²³¹ İbnü'l-Esîr, IX, 292; A. Tufantoz, 153.

Yabgu'nun hapsedilmesinden sonra Gazneli Sultanı Mahmud'a zulme uğradıklarını söyleyerek, kendilerine Horasan bölgesinde yurt verilmesi konusunda ricada bulundular. Ricalarının kabul edilmesi durumunda Gazneli ordusuna güç katacaklarını ifade ettiler²³².

*er-Râvendî ise otlaklarının hayvanlarına yetmediğini ifade ederek, Sultan Mahmud'tan Ceyhun Nehr'ini geçerek, Bâverd ile Nesâ arasına yerleşmek için izin istediklerini belirtir*²³³. Bu grup, Sultan Mahmud'a, beylerinin kendilerine zulüm ve eziyet ettiklerini belirtirler. Şayet Horasan'a geçiş izni verilirse, kendilerinin rahatlayacaklarını, sultan ve ordusu açısından da faydalı olacağını belirterek, Sultan Mahmud'un ordusunun gücünün artacağını ifade ederler. İslâm ülkelerinde göçebeler, zengin gelir kaynağı olarak görülüyorlardı. Başta Tûs Valisi Arslan Câzib olmak üzere vezir ve emirlerinin karşı çıkmalarına rağmen Gazneli Sultan Mahmud, Oğuzların Horasan'a geçişlerine izin verdi. Bu grup, hayvanlarıyla birlikte Horasan'a geçtiler. Ferâve, Serahs ile Abîverd (Ebîverd) çölünde yurt edinerek yerleştiler. Grubun başında, Kızıl, Buka, Yağmur, Anasioğlu ve Gök-Taş isiminde beyler bulunuyordu. Bunların, Selçuklulara tâbi olmak istemedikleri, istekleri doğrultusunda göç ettikleri düşünülmektedir. Bu göçle Selçukluların gücünde bir azalma meydana geldi²³⁴. Bunların bir kısmı, Selçuklu Devleti'nin kurulmasının ardından da onlara tâbi olmadılar²³⁵.

Ayrıca Selçuklular, Sultan Mahmud'un izin konusundaki onayını alabilmek için mal yönünden zengin olduklarından kendileriyle birlikte Horasan'a bolluğun ve ucuzluğun gireceğini, Sultanın ordusunda çok sayıda Selçuklunun yer alarak, hizmet konusunda kusur işlemeyeceklerini belirttiler. Sultan Mahmud'da onlardan alabileceği vergiyi düşünerek, devlet erkânının karşı çıkmalarına rağmen Horasan'a geçmelerine, Ferave, Serahs ve Ebîverd yörelerine yerleşmeleri için gereken onayı verdi²³⁶. Böylelikle Oğuz ilinden bir grup tarihte ilk defa Amuderya (Ceyhun) Nehri'nin karşı yakasına, yani İran topraklarına ayak basmış oldu²³⁷.

²³²F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 366.

²³³er-Râvendî, 91.

²³⁴Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 24-25; F. Akçay, 125; F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 69; F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 366; S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, 175; E. Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, 364; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 246.

²³⁵F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 366.

²³⁶Aksarayî, 108; S. Koca, 59; H. Palabıyık, 37; S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, 285.

²³⁷F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 366.

1025-1026 yılı, Horasan'ın Selçuklular tarafından ele geçirilmesinin başlangıcı, Selçukluların tarih sahnesine çıkışı olarak ileri sürülür²³⁸.

Sultan Mahmud'un Selçukluların Ceyhun'un sol yakasına geçişlerine izin vermesi büyük bir siyasî hata olarak ileri sürülür. Aslında 1024-1025'den çok önce Selçuklular Ceyhun'un soluna geçmişlerdi. Sultan Mahmud'un onayıyla Selçuklular ilk defa geçmemiş, yapılan nakille sayıları artmıştı. Nakledilen Selçuklular haricinde burada Türkler bulunuyordu²³⁹. Normal bir ailenin geçinebilmesi için yüz koyuna sahip olması gerektiği hesaplanırsa, dört bin ailenin göçünün gerçekleşmesiyle dört yüz bin koyunun göçle birlikte getirildiği kabul edilir. Bu durumun da otlakları sınırlı olan Horasan'da çatışmalara yol açacağı öngörülebilir²⁴⁰.

2.10. Gaznelilerin Selçuklular Üzerine Harekete Geçmeleri

Gazneli Sultan Mahmud 418/1027 senesinde düzenlediği Hindistan seferinin dönüşünde Nesâ, İsferyin ile Bâverd'e uğradı. Buralarda bulunan halk, yerleşmelerine izin verilen Oğuz grubundan yağma ve talanları nedeniyle, şikâyetçi oldu. Sultan Mahmud, Tûs valisi Arslan Câzib'e mektup göndererek asilerin üzerine harekete geçmesini istedi. Arslan Câzib defalarca çatışmaya girdi ise de onları mağlup edemedi. Bunun üzerine Gazneli Mahmud bizzat Tûs'a gitti. Arslan Câzib'i askerle kuvvetlendirerek tekrar üzerlerine yolladı. Arslan Câzib bu kez Ferâve Kervansarayı civarında Oğuzlara karşı zafer kazandı. Çok sayıda zayıat veren Oğuzların bir kısmı, Hazar Denizi'nin doğu tarafında bulunan Balhan Dağı bölgesi ile Dihistan'a kaçtılar. Mağlubiyetin ardından Oğuz saldırılarında azalma görüldü²⁴¹.

Biraz farklı olarak şu şekildeki bilgiler de mevcuttur: Oğuzlara karşı Arslan Câzib'i yavaş hareket etmekle eleştiren Sultan Mahmud 419/1029'da bizzat sefere çıkarak onları Ribât-ı Ferâve civarında ağır bir şekilde mağlup etti. Dört bin civarında Oğuz öldürülürken, bir kısmı da esir alındı. Mağlubiyetten sonra Yağmur ve Kızıl'ın yönetiminde olan Oğuzlar kuzey tarafında Balhan Dağı'yla Dihistan'a giderken, Mansûr, Göktaş, Boğa ile Dâna'nın yönetiminde olanlar da Kirman'a gittiler²⁴².

²³⁸ Y. Bedirhan, 178.

²³⁹ İ. Kafesoğlu, *Selçuklu*, 73; Y. H. Bayur, 174.

²⁴⁰ A.C.S. Peacock, 103.

²⁴¹ F. Akçay, 129; F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 366; M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 40; O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 64; H. Palabıyık, 37; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 247.

²⁴² O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 64-65.

Bu tarihten itibaren batıya gidenlere “Irak Türkmenleri”, kuzeye gidenlere ise “Balhan Türkmenleri” denildi²⁴³. “Arslan Câzib ile yaşanan çarpışmalar sonucunda Selçuklular çok ezilip takip edilseler de kesin bir şekilde yok edilemediler²⁴⁴.

2.11. Ali Tegin’in Faaliyetleri (öl. 1035)

Ali Tegin Buhârâ’ya hâkim olunca Selçuklulara önerdiği ittifak teklifi kabul görmedi. Bunun üzerine Ali Tegin, Selçukluların birliğini bozmak amacıyla Selçuk Bey’in oğlu Yusuf’u “Yabgu” ilan etti. Fakat Yusuf bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Ali Tegin, Alp Kara Baran isimindeki komutanının yönetimindeki ordusunu gönderip Yusuf’un öldürülmesine neden oldu. Alp Kara Baran’ı ve askerlerinden yaklaşık bin kişiyi öldürerek (1030) intikam alan Selçuklular, Ali Tegin’in yeniden saldırması üzerine yerlerinde duramayarak Harezm’e çekilmek zorunda kaldılar²⁴⁵.

Hayatı sürekli yaptığı seferlerle geçen Sultan Mahmud, elli dokuz yaşında, Gazne’de vefat etti (30 Nisan 1030)²⁴⁶.

Sultan Mahmud vefat edinceye kadar hem içerde hem dışarıda Selçukluların takibini yaptırdı. Devletini onlardan temizlemeye çalıştı²⁴⁷. Böylece oluşturdukları tehdidi bertaraf etti. Çıkardıkları isyanları bastırarak huzuru sağladı. Fakat vefatından sonra işin rengi değişti, bir nevi Selçukluların önü açıldı²⁴⁸. Sultan Mahmud’un vasiyeti gereği oğullarından Muhammed Gazneli tahtına geçti²⁴⁹. Gaznelilerde yaşanan taht kavgalarının ardından Sultan Mesud 8 Cemâziyelâhir 422/2 Haziran 1031’de Gazne’ye ulaşarak tahta oturdu²⁵⁰. Tahtın el değiştirmesi siyaseten durumun farklılaşmasına neden oldu. Ali Tegin ile Selçuklular tekrar ittifak içerisine girdiler²⁵¹.

²⁴³ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 40; A. Tufantoz, 153.

²⁴⁴ Y. H. Bayur, 179.

²⁴⁵ İbnü’l-Esîr, 153-154; Münecceimbaşı, 51; E. Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 19-20.

²⁴⁶ E. Merçil, “Gazneliler”, *DGBİT*, VI, 256; M. Özkan, 130; Mehmet Altay Köymen, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun Kuruluşu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 15 (4), Ankara 1957, 1; Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (Çev: Neşet Çağatay), İstanbul, 1992, 139.

²⁴⁷ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 40.

²⁴⁸ İzzetullah Zeki, *Gazneli Mahmud’un Din Politikası*, Konya, 2019, 302.

²⁴⁹ F. Sümer, “Selçuklular”, *DİA*, XXXVI, 366.

²⁵⁰ İbnü’l-Esîr, IX, 309.

²⁵¹ E. Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 20.

2.12. Gazneli Sultan Mesud'un Selçuklularla İlişkileri (1030-1040)

Sultan Mahmud'un ölümüyle, siyasî durum Selçuklular lehine değişti. Oğlu ve Rey valisi olan Mesud, yaşanan taht kavgasında, desteklerini almak için Oğuzlara başvurdu²⁵². Sultan Mesud Horasan'a giderken, babasının döneminde gönderilen Oğuzlar onun yanında bulunuyorlardı. Gazne'de hâkimiyet sağlanınca, Balhan Dağı'ndaki Oğuzların geri gelmeleri için iznini talep ettiler. Sultan Mesud'da doğru dürüst davranmaları ve itaat altında bulunmaları şartıyla istedikleri izni verdi²⁵³.

Sultan Mesud, kardeşiyle yaptığı taht mücadelesi sırasında Oğuz beyi Yağmur'u hizmete almıştı. Tahta geçince Yağmur'un ricasıyla diğer Oğuz beylerinden Boğa, Kızıl, Göktaş'ı da hizmete aldı. Gazneli Emir olan Humar Taş'ı da başlarına getirdi²⁵⁴.

Sultan Mesud, tahtı elde edebilmek için askere olan ihtiyacından dolayı Oğuzların isteklerini kabullenmişti. Balhan Türkmenlerine izin verdiği halde Irak Türkmenleri de Horasan'a geldiler. Mesud'un hizmetine girdiler²⁵⁵. Mesud, sultan oluncaya kadar geçen sürede Selçuklular, civarda yol kestiler, yağma ve çapul hareketlerinde bulundular²⁵⁶.

422/1031'de başkent Gazne'ye ulaşan Sultan Mesud'u, halk iyi karşıladı. Sultan Mesud, Ahmed Yinal Tegin'i, Hindistan orduları başkomutanı yaptı. Önceliği hâkimiyet alanlarını korumaya verdi²⁵⁷. Sultan Mesud, tahta geçiş döneminin başında Herat'a gitti. Orada yanına gelenlerden biri de Harezmşah Altuntaş idi. Altuntaş, Sultan Mesud'a ilk biat edenlerden biri idi. Orada sultanın yanında oturan Altuntaş, sultanın hazinesinin yaşlılar olduğunu belirtti. Yaptığı konuşmada, ona devletin iyi bir şekilde yönetilebilmesi için babası Sultan Mahmud döneminden kalan ve "Mahmudiyan" denilen ihtiyarları gözetmesini, tecrübelerinden yararlanmasını, bu ekibi tasfiye etmemesini tavsiye etti²⁵⁸.

²⁵² O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 65; Sergey Grigoreviç Agacanov, *Selçuklular*, (Çev: Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev), İstanbul, 2006, 74.

²⁵³ İbnü'l-Esîr, IX, 292-293.

²⁵⁴ F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 366; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 262; A. Tufan-toz, 153.

²⁵⁵ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 40.

²⁵⁶ Aksarayî, 108.

²⁵⁷ Erdoğan Merçil, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, Ankara, 2003, 347.

²⁵⁸ Coşkun Erdoğan, "Harezm'de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi (1017-1041)", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, Erzurum, 2013, 160.

Sultan Mesud'u sultanlığı döneminde birkaç önemli sorun uğraştırmıştır. Bunlar; Selçuklular, Hindistan, Ali Tegin ve Harezmşahlardır²⁵⁹.

422/1031'de Herat'ı ele geçiren Selçuklular, Horasan'a aralıklarla saldırılar düzenlediler. Hindistan seferi Sultan Mesud'u meşgul ettiğinden Selçuklularla yeterli derecede uğraşamadı. Bu da Selçukluların güçlenmelerine ve dolayısıyla Gazneli topraklarına göz koymalarına vesile oldu²⁶⁰.

Selçukluların Ebîverd (Bâverd) ile Serahs'da halka zulmettikleriyle ilgili bilgi başkent Gazne'ye ulaştı (422/1031). Bu şikâyetler üzerine Sultan Mesud'un Selçuklulara karşı gönderdiği süvari birliği, Herat'tan hareket ederek Ferave'ye ulaştı. Birliğin komutanı Ebû Sad, Selçukluları yenemeyince Herat'a geri döndü (1031)²⁶¹. Selçuklu yöneticileri, Horasan'a geldikleri zamanlarda, İran sahasında kendilerine ait bir devlet kurabilmeleri için takip edebilecekleri yolları kavramakta geç kalmamışlardı²⁶².

Selçukluların oluşturduğu tehlikenin farkına varan Sultan Mesud, Horasan'daki Selçukluları Hâcib²⁶³Humartaş'a bağlaması için Emir Taşferrâş'ı görevlendirdi²⁶⁴. Sultan, vali olarak atadığı Taşferrâş ile beraber hizmete aldığı Oğuz beylerini de Rey'e yolladı (423/1032). Rey ve civar bölgede, bu Oğuz beylerinin valiye yardımcı olmalarıyla düzenin devamı sağlanacaktı. Bir müddet sonra Sultan Mesud'un verdiği emirle Yağmur Bey ve Oğuzların önde gelen adamlarından elli kişi katledildi (424/1033). Bu olay, Ebîverd (Bâverd) ile Serahs'da halka zulmeden ve Gazneli ordusuyla savaşanların büyük kısmının Yağmur Bey'in oymağı olduğu yönünde fikir vermektedir²⁶⁵.

²⁵⁹ Mustafa Akkuş-İzzetullah Zeki, "Târih-i Beyhakî'ye Göre Selçuklu-Gazneli İlişkileri ve Selçuklu Algısı", *USAD (Selçuklu Araştırmaları Dergisi)*, V, Konya, Güz 2016, 187-188.

²⁶⁰ H. İbrahim Hasan, 477.

²⁶¹ S. G. Agacanov, *Selçuklular*, 76; F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 366.

²⁶² İ Kafesoğlu, *Selçuklu*, 84.

²⁶³ Başlangıçta saray teşkilâtındaki mâbeyinci mânasında kullanılan, ancak daha sonra çeşitli bölgelerde farklı anlamlar kazanan bir terim. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın Taneri, "Hâcib", *DİA*, XIV, Ankara, 1996, 508.

²⁶⁴ el-Beyhakî, 248; O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 65.

²⁶⁵ F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 366.

2.13. Debûsiye Savaşı (423/1032)

Sultan Mesud, Karahanlı Ali Tegin'i kendi açısından ortadan kaldırılması gereken bir tehlike olarak görüyordu²⁶⁶. Nedeni ise Karahanlı Ali Tegin, Selçuklularla birlikte hareket ediyordu. Sultan Mesud, Harezmşah Altuntaş el-Hâcib'i, Ali Tegin'i halletmekle görevlendirdi²⁶⁷.

Sultan Mesud'un amacı Ali Tegin'i Mâverâünnehir'den atmaktı. Yardımcı güçlerle beraber Altuntaş'ı, askerî yönden hazırlıklar yapan Ali Tegin'in üstüne yolladı. Altuntaş, Âmul yakınlarından Ceyhun'u geçtikten sonra Ali Tegin'in durumdan haberi oldu. Ali Tegin, başşehri Buhârâ'yı terk etti. Yükte hafif eşyalarını ve hazinelerini alarak Debûsiye'ye çekilmek zorunda kaldı. Altuntaş herhangi bir güçle mücadele etmeden Buhârâ'yı ele geçirdi. Ali Tegin, hazırlanmak için zaman kazanmak ve Selçuklular ile birleşmek amacıyla Debûsiye'ye çekilmişti. Kuracağı ordunun büyük kısmını Selçuklular oluşturacaktı²⁶⁸.

Debûsiye'de Altuntaş ile Karahanlı Ali Tegin savaştılar. Altuntaş ağır yaralandı. Aralarında anlaşma yapıldı (423/1032)²⁶⁹. Altuntaş ağır yaralı olmasına rağmen durumunu Ali Tegin'e sezdirmeden barış görüşmelerinin yapılmasını sağladı. Kethüdâsı olan Ahmed b. Abdüssamed'le Ali Tegin'i temsil eden Mahmud Bey arasında Gaznelilerin lehine olan bir anlaşma yapılmış oldu. Gazneli ordusu Âmul'e dönerken, Ali Tegin Semerkant'a gitti²⁷⁰. Bu savaşta Selçuklular, Karahanlıların ordusunda yer aldılar²⁷¹.

Savaşta her iki taraf da kesin bir sonuç elde edememişti. Fakat Altuntaş, Ali Tegin'in kendisi ile müzakere etmesi konusunda başarılı oldu. Aralarında yapılan anlaşmaya göre:

1- Her iki ordu da birer menzil mesafe geriye gideceklerdi.

2- Altuntaş, Âmul'e ulaşmasının ardından Sultan Mesud ile Ali Tegin arasında bir barışın tesisi için arabuluculuk yapacaktı.

Altuntaş, Âmul'e doğru yola çıkmasının ardından savaşta aldığı yaranın etkisiyle vefat etti. Durum eski gerginliğini korudu. Bunun üzerine Ali Tegin, dış siya-

²⁶⁶ el-Beyhakî, 308-309; C. Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, 36.

²⁶⁷ E. Merçil, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, 347.

²⁶⁸ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 36.

²⁶⁹ E. Merçil, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, 347; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 263.

²⁷⁰ A. Özaydın, "Altuntaş el-Hâcib", *DİA*, II, 547-548.

²⁷¹ F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 366.

sette değişikliğe gitti. Hanedanın diğer üyeleriyle ilişkiler kurmaya çalıştı. Karahanlı hükümdarına tâbi olmayı kabullendi²⁷².

Altuntaş ölünce, yerine oğlu Harun atandı. Fakat Sultan Mesud, Harezmşah unvanını oğlu Said'e verdi. Harun, Harezm'i Said'in vekili olarak yönetecekti²⁷³. Sultan Mesud'un bu siyasetindeki amacı tedbir olarak Harun'un gücünü azaltmaktı²⁷⁴.

2.14. Türkmenlerin Gaznelilere Karşı Ayaklanmaları (424/1033)

Yağmur Bey ile elli Türkmen reisinin öldürülmesi (424/1033), Gaznelilere karşı tekrar ayaklanmalara neden oldu. Mâverâünnehir'den göç edenlerin katılımıyla Türkmenler sayıca çoğaldılar. Bâverd, Merv, Badgis, Tus, Nesâ, Serahs, Tirmiz ile Dihistan bölgelerinde başlıca rakipleri Gaznelilere karşı mücadelelerini sürdürdüler. Gazneli ordusunu yenerek Emir Taşferrâş'ı da öldürdüler. 425/1034'te Rey kentini yağmalamalarının ardından Azerbaycan'a yöneldiler²⁷⁵.

Taşferrâş'ın öldürülmesiyle sonuçlanan süreç şöyle gelişir: Emir Taşferrâş'ın saldırısından etkilenen Türkmenler, Rey üzerine harekete geçtiler. Amaçları Azerbaycan'a giden gruba katılmaktı. Irak Türkmenleri Damğan, Semnân, Huvârû'r-Rey, İshak-âbâd ve etrafındaki köyleri, ardından Rey'e bağlı Müşkeveyh'i yağmaladılar. Bu gelişmelerden dolayı Emir Taşferrâş ile Ebû Sehl el-Hamdunî savaş için hazırlık yaptılar. Mektuplar göndererek Sultan Mesud ile Taberistân ve Cürcan hâkimini bilgilendirerek yardım talebinde bulundular.

Taşferrâş fillerle desteklenen 3.000 süvariden meydana gelen orduyla Türkmenler üzerine harekete geçti. Bunu haber alan Türkmenler, mallarını, kadınlarını, elde ettikleri ganimetlerini bırakmak suretiyle Taşferrâş'a doğru hareket ettiler. Karşı karşıya gelen iki taraf arasında mücadele başladığında, durum bir file binmiş olan Emir'in lehine idi. Beş bin kişi ile saldırıya geçen Türkmenler, Taşferrâş'ın binmiş olduğu fili öldürerek onu yere düşürdüler ve feci şekilde öldürdüler. Ayrıca birçok Horasanlı ile komutan da öldürüldü. Filleri ve ağırlıkları ganimet olarak alan Türkmenler, Rey üzerine harekete geçtiler. Ebû Sehl el-Hamdunî, maiyetindekilerle birlikte Taberek Kalesi'ne gitti. Şehri yağmalayan Türkmenler, el-Hamdunî ile savaştı-

²⁷² M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 36-37.

²⁷³ E. Merçil, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, 347; A. Özaydın, "Altuntaş el-Hâcib", *DİA*, II, 548; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 263; E. Merçil; *Afganistan ve Hindistan'da*, 115.

²⁷⁴ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 37.

²⁷⁵ İbnü'l Esîr, 131; O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 65-66.

lar. Ebû Sehl el- Hamdunî, Türkmenlerin emiri olan Yağmur'un yeğeni ile büyük komutanlardan birini esir aldı. Türkmenler, esirlerini kurtarabilmek için otuz bin dinar fidye ile birlikte aldıkları esirleri serbest bırakma, elde ettikleri ganimetleri geri verme teklifinde bulunsalar da el- Hamdunî, sultandan emir almadıkça anlaşma yapmayacağını belirtti. Türkmenler kentten çıktıklarında Cürcan askeri geldi. Türkmenler baskın düzenleyerek, reisleriyle birlikte iki bin civarında kişiyi esir ettiler. Bunların dışındakiler de bozularak geri gittiler (427/1035-1036)²⁷⁶.

1031-1034 senelerinde Cürcan ile Horasan'daki Selçukluların faaliyetleri yanı sıra, İran, Orta Asya, Afganistan ile Kuzey Hindistan'da Gazne karşıtı hareketler meydana geldi. Toharistan, Huttalan ve Kirman'da karışıklıklar oldu²⁷⁷.

Hindistan'da başarılar elde eden Ahmed Yinal Tegin (Hindistan ordusu komutanı), aleyhindeki çalışmalar nedeniyle ayaklandı. Onun yerine başkomutan olarak Hintli Tilek atandı. Bastırılan ayaklanma sonucunda, Ahmed Yinal Tegin yakalandı ve öldürüldü (425/Ekim 1034). Sultan Mesud, Hindistan'a Ahmed Yinal Tegin isyanını bastırmaya gittiğinde Selçuklular yine rahat durmadılar²⁷⁸.

Sultan Mesud, 424/1032'de ve 428/1037'de zamanlama hatası yaparak ve yersiz Hind seferleriyle uğraşırken, Selçuklular kuvvetlendiler²⁷⁹. Sultan Mesud'un yanlış siyaseti Selçukluların amaçlarına ulaşmalarında önemli bir etkidir²⁸⁰.

2.15. Harezşah Harun'un Selçuklularla Dostluğu

Harun, Sultan Mesud'un "Harezşah" unvanını oğluna vermesinden etkilenmişti. Bu kendisine yapılmış bir haksızlıktı. Rehin olarak Gazneli sarayında tutulan kardeşinin vefatı üzerine itaat etmemeye başladı (1034). Harun'un isyanının nedeni, Gaznelilerin Selçuklularla uğraşmasından yararlanarak bağımsızlığını kazanmak, Horasan'ı ele geçirmektir. Askerî hazırlıklar yapan Harun, Ali Tegin ve Selçuklular ile dostluk kurma çabasında idi. Bu çabalar sonucunda Harun, Ali Tegin ve Selçuklular arasında bir üçlü ittifak kuruldu. Bulunacakları yardım karşılığında Selçuklular,

²⁷⁶ İbnü'l-Esîr, IX, 294.

²⁷⁷ S. G. Agacanov, *Selçuklular*, 77.

²⁷⁸ İbnü'l-Esîr, IX, 293; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 265.

²⁷⁹ H. Palabıyık, 39.

²⁸⁰ M. A. Köymen, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşu", 2.

Harun'un kendileri için uygun gördüğü yerlere geldiler. Maiyetindekilerle birlikte Musa Yabgu Mâverâünnehir'de kaldı²⁸¹.

Karahanlı Ali Tegin'in 6 Cemâziyelâhir 426/17 Nisan 1035'deki vefatından sonra oğullarının küçük yaşta olmaları nedeniyle yönetim komutanların eline geçmiş oldu. Selçuklular ile bu komutanlar arasındaki ilişkiler iyi gitmedi. Buldukları yerlerde duramayacaklarını anlayan Selçuklular, Harun'un hâkimiyet bölgesine göç ettiler. Harun, Selçuklulara dostane davrandı, Harezm'de kalmalarına onay verdi. Bunun nedeni ise, Harun'un, Selçuklulardan yararlanarak Horasan'ı Gaznelilerden almak istemesiydi²⁸².

Harun, Selçuklulara Şîrhân, Ribât-ı Mâşe ile Avhâre'de iyi otlak alanlar verdi. Bunun dışında hediyeler de yolladı²⁸³. Ne var ki Selçuklular devlet kurmalarından sonra Altuntaşlara, İsmail'e, Altuntaşların işlerini yürüten Şeker Hadim'e vefalı davranmayıp tutuklarlar²⁸⁴.

2.16. Şah Melik'in Selçuklulara Saldırması (1034)

Sultan Mesud, Harun'un Selçuklularla yaptığı ittifaka karşılık Cend hâkimi olan Şah Melik ile anlaşmaya varmıştı. Şah Melik ile Selçuklular arasında önceden beri süregelen bir düşmanlık mevcuttu. Şah Melik bu düşmanlığı bitirmemişti²⁸⁵.

Ard arda meydana gelen olumsuz olaylar nedeniyle Selçuklular zor duruma düştüler. Cend'e hâkim olan Ebu'l-Fevâris Şah Melik (Babası Yeni-kent Yabgusu Ali idi ki o da Oğuzların Koyunlu-Baranlı boyundandı), eski bir baş düşman olarak, kalabalık bir orduyla Cend'den hareket etti. Kızılkum çölünü geçti. Harezm'e gelerek Şurâh Han, Ribât-i Mâşe ile Gâvhâre kanalı kenarında, hazırlıksız bulunan Selçuklulara sonuçları ağır olan bir saldırı gerçekleştirdi (425/Ekim-Kasım 1034)²⁸⁶.

Sekiz bin kişiye yakın insanı öldüren Emir Şah Melik, kadınlar dâhil çok sayıda da esir aldı (1034)²⁸⁷. Şah Melik, elde ettiği ganimetlerle Cend'e döndü. Kuvvet kaybeden Selçuklular, Harezm'de güvende olmadıklarını anladılar. Mevcut durumda

²⁸¹ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 37.

²⁸² F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 367.

²⁸³ C. Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, 36.

²⁸⁴ el-Beyhakî, 657.

²⁸⁵ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 37.

²⁸⁶ İ. Kafesoğlu, *Selçuklu*, 13; C. Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, 36; O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 59-60.

²⁸⁷ el-Beyhakî, 649; M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 37; M. Demir, 38; H. Tekinoğlu, 62.

yeni yurt aramaları gerekiyordu. Bu da Horasan'dı²⁸⁸. Olayı haber alan Harezmsah Harun çok etkilendi. Selçuklulara bir heyet yollayarak önceden belirledikleri kararlara bağlı olduğunu ve onlara yardımda bulunacağını bildirdi²⁸⁹. Büyük kayıplara uğrayan Selçuklular Ceyhun'un sol tarafına (Ribât-i Nemek'e) geçtiler. Bir müddet sonra tekrar toparlanmaya başladılar. Ana yurttan gelen Oğuz beyleri, kendilerine mensup olanlarla birlikte Selçuklulara katıldılar²⁹⁰.

Şah Melik'in gece baskınıyla o zamana kadar yemedikleri ağır bir darbe alan Selçuklular, acınacak bir hale düşmelerine, sarsılmalarına rağmen yaşanan bu felaketin ağırlığı altında ezilmediler. Toparlandılar, yeni katılımlarla büyük bir kitle haline geldiler²⁹¹.

2.17. Harezmsah Harun'un Ölümü (426/1035)

Gaznelilere karşı yaptığı direnişte Selçukluların desteğinden yararlanmak isteyen Harezmsah Harun, teminat vererek, silah ve at yardımında bulunarak onların Harezm hududunda bulunan Dargan'a yerleşmelerini sağladı²⁹².

Harun, Selçuklular ile Şah Melik'i barıştırmak, kendisiyle anlaşmak niyetinde idi. Horasan'a sefer yapmak isteyen Harun, ardında etkili biri olan Şah Melik'in düşman olarak kalmasını istemiyordu. Ne yazık ki Harun bu barış arabuluculuğu girişiminde başarılı olamadı. Horasan'ı ele geçirmek için hazırlıklar yaptı, güç topladı. Selçukluların da güçlenmesi için onlara silah ve hayvan yardımında bulundu. Üç-dört bin süvariyle öncü kuvvet olarak Merv tarafına gidecek olan Selçukluların ardından Harun da gidecekti. Harun, Ali Tegin'in oğullarıyla anlaşınca üçlü ittifak tekrar kuruldu. Anlaşma gereğince Harun Merv'e saldırırken, Ali Tegin'in oğulları Tirmiz ile Çağaniyan'ı yağmalayacaklardı. Ardından Kubâdiyan yoluyla Endehûd'a giderek Harun'a yetişeceklerdi. Selçukluların Horasan'da çıkardıkları olaylar nedeniyle, Gaznelilerin Harezm ile irtibatları kopmuştu. Harezm'e sefer düzenlemeleri için iç durumlarını düzeltmeleri gerekiyordu. Gazneli Sultanı Mesud, Dihistan'a gitti. Harezm'in ne hal alacağını bekliyordu. Sultan Mesud, Belh, Merv ile Toharistan'da Harun'a karşı tedbirler aldırmişti. Böylece Harun, Horasan'a geçemeyecekti. Ayrıca,

²⁸⁸ C. Piyadeoğlu, Çağrı Bey, 36.

²⁸⁹ el-Beyhakî, 650; M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 38.

²⁹⁰ F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 367.

²⁹¹ S. Koca, 61.

²⁹² O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 60.

veziri de Harun'a yönelik bir suikast planı tertiplemişti. Planlarını uygulayabildiklerinde Harun katledilecek, Harezm çözülecek, geriye sadece Selçuklular sorunu kalacaktı²⁹³.

Şah Melik'ten yedikleri ağır baskından sonra kısa sürede toparlanan Selçukluları başka bir olumsuzluk bekliyordu. Onlara destek olan Harezmşah Harun, ortadan kaldırıldı²⁹⁴.

Şah Melik'in Selçuklulara düzenlediği baskından bir yıl sonra (Cemâziyelâhir 426/13 Nisan 1035), kendilerinin dostu olan Harun, Harezm'den Horasan'a doğru harekete geçti. Bu sırada Gaznelilerin veziri Ahmed b. Abdüssamed'in düzenlediği plan sonucu 2 Cemâziyelâhir 426/14 Nisan 1035'te suikasta uğradıktan üç gün sonra öldü.²⁹⁵

Sultan Mesud, 3 Recep 426/14 Mayıs 1035'te durumdan haberdar oldu. Sultan, bu duruma sevinip vezirine iltifatlarda bulunsa da aslında suikast dolaylı olarak Selçukluların devletleşmelerine katkıda bulunmuş, sonraki gelişmelerle Gazneliler, Horasan'ı Selçuklulara terk etmişlerdir²⁹⁶.

2.18. Gazneli Sultan Mesud'un Harekete Geçmesi

Sultan Mesud, sultanlığının başından itibaren Selçuklu sorunuyla uğraştı. Bunun nedeni Selçuklular, Gazneli hâkimiyet alanı olan Horasan'a göç etmişlerdi²⁹⁷. Horasan'da Selçukluların çıkardıkları karışıklıklar sonucu durum gün geçtikçe kötüleşiyordu. Bunu gören Sultan Mesud, Horasan'a geçerek Büst'e ulaştı (17 Zilkade 425/3 Ekim 1034). Serahs, Bâverd, Merv ve Badgis'de Selçukluların karışıklığa sebep oldukları bilgisini aldı. Büst'ten harekete geçerek Herat-Pûşeng hattından Serahs'a gitti (1 Muharrem 426/15 Kasım 1034). Sultan burada Selçuklularla ilgili yapılacakları Ebû Nasr Müşkân ile müşavere etti. Bu arada Kubâdiyân'da karışıklık çıkaran Selçukluların, Tirmiz Kalesi komutanı Hâcib Begtegin'i öldürdükleri bilgisini aldı. Merv valisi olan Anûş Tegin'in birkaç gün sonra gönderdiği mektup sultanı sevindirdi. Gelen mektupta, karışıklığa sebep olan Selçuklu grubundan iki yüze yakınının öldürülerek yenilgiye uğratıldıkları, esir edilen yirmi dördünün Sultan Me-

²⁹³ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 38.

²⁹⁴ E. Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 20.

²⁹⁵ el-Beyhakî, 652; M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 38; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 265.

²⁹⁶ C. Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, 37; O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 66-67.

²⁹⁷ H. Palabıyık, 39.

sud'a gönderildiği belirtilmişti. Bu bilgi, morali bozulmuş olan sultanı cesaretlendirdi. Haberci elçiye hil'at verildi, nevbet çalındı. Aynı zamanda Huttalân ile Tohâristan'da kısmen de olsa bir asayiş sağlanmıştı. Devlet erkânıyla durumu değerlendiren Sultan Mesud, Merv'e hareket etmeyi kararlaştırdı (18 Safer 426/1 Ocak 1035). Fakat üç günün ardından kararından vazgeçti. Nişâbur'a gitmeyi planladı. Amaç ise Selçukluların karışıklık çıkardığı Cürcan bölgesinde hâkimiyeti tesis etmektir.

Sultan, Serahs'tan harekete geçerek Nişâbur'a gitti (27 Safer 426/9 Ocak 1035). Askerî tedbirlerle Horasan'da kısmî bir güvenlik oluşmuştu. Burada durumu değerlendiren Sultan Mesud, vezirinin muhalefetine rağmen Dihistan ve Cürcan'a gitmeyi kararlaştırdı. 12 Rebiülevvel 426/25 Ocak 1035'te Sultan Mesud, Cürcan-Esterâbâd-Sâri güzergâhından Âmul'e gitti (26 Rebiülevvel 426/8 Şubat 1035). Taberistan bölgesini tekrardan Gaznelilere bağladı. Bu sırada Nesâ, Dihistan ile Ferâve'de karışıklıkların çıktığını bildiren mektuplar geldi (2-9 Cemâziyelâhir 426/13-20 Nisan 1035). Ali Tegin'in de ölüm haberi 6 Cemâziyelâhir 426/17 Nisan 1035'te sultana ulaştı²⁹⁸.

Harun'un öldürülmesinden sonra yerine kardeşi İsmail, Harezmliler tarafından tahta çıkarıldı. O, Selçuklularla iş birliği yapmakla birlikte, hutbeyi Sultan Mesud'un adına okutuyordu²⁹⁹.

Mevcut durum Selçukluları ümitsizliğe düşürdü. Şah Melik'ten çekindikleri için Harezm'de duramazlardı. Ali Tegin'in oğullarıyla ve komutanlarıyla araları iyi olmadığından Buhârâ'ya da gidemezlerdi. Bu sebeple tek çıkar yol olarak gördükleri Horasan'a gitmeyi planladılar³⁰⁰.

2.19. Nesâ Savaşı (19 Şâban 426/29 Haziran 1035)

Harezmşah Harun'un öldürülmesinden sonra Selçuklular Harezm'de daha fazla duramadılar. Selçuklular (Çağrı Bey, Tuğrul Bey, Musa İnanç Yabgu, İbrahim Yinal, Yunus Yinal) on bin süvariyle Ceyhun'u geçerek Gaznelilerin hâkimiyet alanı olan Horasan'a girdiler (Receb 426/Mayıs 1035). Merv ve Nesâ'ya doğru hareket

²⁹⁸ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 66-67; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 266.

²⁹⁹ A. Özaydın, "Altuntaş el-Hâcib", *DİA*, II, 548.

³⁰⁰ el-Beyhakî, 654; M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 39.

ederek sayıca çoğaldılar. Böylece Çağrı ve Tuğrul Beylerin Horasan'a ilerlemeleriyle, Selçuklu devletinin temeli atılmış oldu³⁰¹.

Ceyhun'u geçen Selçukluların Nesâ'ya ulaştıkları haberi gelince Sultan Mesud, Âmul'den Nişâbur'a doğru harekete geçti (22 Cemâziyelâhir 426/3 Mayıs 1035). Selçuklulardan daha önce Horasan'a gelmiş olan Arslan Yabgu grubundan bir kısım Selçuklular da bölgede idiler³⁰². Burada rahatlıkla yurt edinebilecekleri fikriyle hareket etmiş olan Selçuklular, Nesâ'ya geçtiler. Önceden bölgeye gelmiş olan Harezmlilerle Selçuklular da onlara katıldılar³⁰³.

Serahs, Merv ile Ferave çölü bölgesinde yer edinen Selçuklular, zorlu mücadeleler ile geçen yetmiş yıllık zaman zarfında önce Cend'e, ardından Mâverâünnehir'e, daha sonra Harezm'e ve nihayet Horasan'a gelmeleriyle dört kez yurt değişikliği yapmış oluyorlardı³⁰⁴. Selçukluların Horasan'a geçişlerinin gerçekleştiği tarihten itibaren sorun Gazneliler ve Selçuklular açısından basitleşmeye başlar. Selçuklular, bundan böyle belirli bir alanda, bir düşmanla mücadele edecek iken, Gazneliler açısından kendilerini uğraştıran devletin bir iç sorunu olacaklardır³⁰⁵.

Ortaya çıktığı ilk andan itibaren Selçuklular konusu, Gazneliler Devleti erkânında telaş ve heyecana neden olmuştur³⁰⁶. Gazneliler, Selçukluların Horasan'a kendilerinden izin istemeden girmeleri olayına ilk başta ciddiyetle bakmadılar. Selçuklular, Nesâ'ya gelince Gazneliler Devleti'nin Horasan valisi olan Ebu'l-Fazl Surî'ye gönderdikleri mektupta, içinde buldukları mevcut durumun zorluğundan söz ettiler. Ferave ile Nesâ'nın taraflarına verilmesi için, Surî'den Sultan Mesud nezdinde aracı olması isteğinde bulundular. Mektuplarında durumlarını özetleyen Selçuklular, Ali Tegin ve Harun'un vefatlarının ardından Mâverâünnehir ile Harezm'de duramayacaklarından dem vurarak mecburen, zorunluluktan Horasan'a geldiklerini belirtiyorlardı. Ayrıca daha önce Harezm'de iken tanıştıkları şimdi Gaznelilerde vezir olan Ahmed b. Abdüssamed'den yardımcı olmasını istiyorlardı. Selçuklular, Sultan Mesud'tan eman dileyerek, arzularının sultanın hizmetine girmek olduğunu, tebaası olmayı arzuladıklarını, bununla birlikte Harezm, Dihistan, Balhan Dağı'yla

³⁰¹ F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 367; İ. Kafesoğlu, *Selçuklu*, 73.

³⁰² O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 63-67.

³⁰³ E. Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 21.

³⁰⁴ M. Demir, 39.

³⁰⁵ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 39.

³⁰⁶ M. A. Köymen, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşu", 53.

Ceyhun yönünden gelebilecek saldırılara engel olacaklarını, Irak ile Harezmi Oğuzlarının yöreden uzaklaşmalarını sağlayacaklarını belirtiyorlardı. Sultanın kendilerine güvenebilmesi için rehin olarak içlerinden birini saraya gönderebileceklerini, yapılması istenen tüm işleri yapmak için hazır olduklarını, asker ve vergi vermeyi, ülkenin sınırlarını koruma görevini üstleneceklerini belirtiyorlardı.³⁰⁷

Bu arada Sultan Mesud'un niyeti Hindistan'a sefer düzenlemektir. Nedeni ise hastalığında sağlığına kavuşursa şayet Hint kalelerinden birini fethetme adanında bulunmuş olması idi. Kendisine engel olmak isteyenlerin nasihatleri işe yaramadı. Orta yerde bir Selçuklu sorunu vardı. Devlet ileri gelenleri ve emirlerin önceliğinin Horasan'a gidilerek Selçukluların bertaraf edilmesi gerektiği yönündeki uyarıları fayda etmedi. Sultan, Hindistan'a gitme niyetinden vazgeçmedi³⁰⁸.

Selçuklular, askerî olarak on-on beş bin kişilik bir güç oluşturunca, Gazneliler vaziyetin ciddiyetini anladılar³⁰⁹.

Sultan Mesud, Dîhistan'a düzenlediği seferde Nişâbur'dan Cürcan'a gitti (25 Ocak 1035). Cürcan'ın ardından Esterâbâd, Sâri kentlerinde konakladı. Sonra Âmül'e gitti. Âmül'den sonra Nâtîl kentini ele geçirdi. Selçukluların Horasan eyalet dîvânı başkanı olan Surî'ye gönderdikleri mektup, Sultan Mesud Hazar kıyılarında, Cürcan'da iken eline ulaştı³¹⁰.

Haber Sultan Mesud dâhil tüm Gazneli devlet erkânında heyecana sebep oldu. Selçukluların Horasan'a gelmeleri, devletin büyük bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunun göstergesiydi³¹¹. Bu durum Sultan Mesud'un endişeye kapılmasına neden oldu. Vezir, önceden işlerinin çobanlarla olduğunu, şimdi ise ülkeleri ele geçiren beylerin geldiğini ifade ederken, başka bir devlet büyüğü de Horasan'ın ellerinden çıktığını dile getirerek üzüntüsünü ifade etti³¹².

Sultan Mesud, Horasan'da durumun pek de iyi olmadığını, işlerin iyi gitmediğini, kontrolü kaybetmek üzere olduklarını sezdi. Taberistan seferinin gereksiz

³⁰⁷ İbnü'l-Esîr, IX, 364; M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 41-42; M. Demir, 39; O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 67; S. G. Agacanova, *Selçuklular*, 82; A.C.S. Peacock, 111; F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 367; C. Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, 47-48; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 266-267.

³⁰⁸ Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, (Çev.: Erkan Göksoy), İstanbul, 2017, 136.

³⁰⁹ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 67-68.

³¹⁰ er-Râvendî, 93; C. Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, 47; E. Merçil, *Afganistan ve Hindistan'da*, 116-117; Y. H. Bayur, 195.

³¹¹ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 42.

³¹² F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 367.

olduğunu anladı. Selçukluların Horasan'a geçmelerine engel olmadığına pişman oldu³¹³. Sultan Mesud, Selçukluların istekleri karşısında babası Sultan Mahmud'un düştüğü hatayı tekrarlamak istemiyordu³¹⁴. Fakat Sultan Mesud'un karşı karşıya kaldığı durum Sultan Mahmud'un durumundan daha farklı idi. Burada Sultan Mesud kendisini çok sınırlendiren beklemediği bir durumla karşılaşmıştı. Amül seferi konusunda kendisini yönlendiren Debir-î Irakî'ye tepkisini dile getirdi³¹⁵.

Sultan Mesud, Selçukluları hemen ülkesinden çıkarmak istiyordu. Ancak yollar Cürcan'dan Nesâ'ya gitmeye müsait değildi. Hayvanlar da sefer için uygun görülüyordu. Gidilse bile iyi bir sonuç almak çok zordu. Karşı taraf ise dinlenmiş ve hazırlanmış olurdu. Harekete geçmek yerine Selçukluları oyalamak ve zaman kazanmak için Ebu'l-Fazl Surî eliyle Selçuklulara mektup yazıldı. Mektupta Rey taraflarına sefer düzenleneceği, oraya ulaşıldıktan sonra haklarında bir kararın verilebileceği bilgisi verildi³¹⁶. Bu sırada Tuğrul ve Çağrı Beyler ile Musa Yabgu Köpet Dağı eteklerinde, Karakum sınırında (Türkmenistan) idiler³¹⁷.

Sultan Mesud, Amül'den hızlı bir şekilde hareket ederek Cürcan yoluyla Nişâbur'a ulaştı (2 Receb 426/2 Haziran 1035). Nişâbur'a, Nesâ ve Baverd'den gelen Gazneli istihbarat raporları ise olumlu bir hava sunuyor, Selçukluların verdikleri sözlerle bağlı kaldıklarını, Gaznelilerden çekindiklerini, yağma hareketlerinde bulunmadıklarını belirtiyordu³¹⁸. Sultan Mesud, mevcut durumla ilgili devlet erkânıyla bir toplantı düzenledi. Toplantıda konuşan vezir iki yol önerdi. Bunlardan birincisi, Horasan'ın Selçuklulardan tamamen temizlenmesi, ikincisi ise liderlerinin sarayda rehin tutularak, itaat altına alınmalarıydı. Hâcib Begtoğdu da, Selçukluları Sultan Mahmud'un Horasan'a getirdiğini ifade etti. Bunun iyi bir örnek olmadığını, isyan konusunda sonrakilerin öncekileri takip edeceklerini, öncekilerin başarılarının sonrakilerin de gelmelerine neden olacağını belirterek, Selçuklulara karşı kılıç kullanmayı

³¹³ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 68.

³¹⁴ A.C.S. Peacock, 104.

³¹⁵ C. Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, 48.

³¹⁶ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 42.

³¹⁷ S. G. Agacanov, *Selçuklular*, 83.

³¹⁸ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 68.

önerdi³¹⁹. Gazneli veziri, durumun netleşmesi için bir müddet bekleme taraftarıydı³²⁰. Sultan Mesud, vezirin bekleme tavsiyesine uymadı³²¹.

Mektup Sultan Mesud'u kızdırmıştı. Selçukluları Horasan'dan atmak için hazırlık yaptı. On yedi bin kişiden oluşan bir orduyu, Hâcib Begtoğdı komutasında Nesâ taraflarına yolladı. Yapılan mücadelenin ilk zamanlarında Gazneliler üstünlük sağladı. Gazneli öncü kuvvetleri Selçuklulardan yedi-sekiz bin kişiyi öldürdüler³²². Yenilen Selçukluların malları yağmalandı. Gazneli askerleri ganimet paylaşımı nedeniyle anlaşamayarak birbirleriyle mücadele etmeye başladılar. Çağrı Bey'in teklifiyle geriye dönerek Gaznelilere saldıran Selçuklular, onlara ağır bir darbe indirdiler³²³. Fillerle donatılmış Gazneli ordusu dağıldı. Hâcib Begtoğdı binmiş olduğu filden yere düşürüldü, fakat gulamlar yardımına yetişti, ölümden döndü. Ağır bir mağlubiyet yaşayan Gazneli ordusu tüm ağırlığını kaybetti³²⁴.

Selçuklular, silahlar, hayvanlar ve diğer eşyalarla birlikte on milyon dinarlık hazine elde ettiler³²⁵. Neticede Nesâ civarındaki Hisâr-ı Tâk'ta, Selçuklular Gaznelilere karşı önemli bir zafer elde ettiler (19 Şâban 426/29 Haziran 1035)³²⁶. Bu zaferle Selçuklular, çok miktarda silah, para ve ganimet elde ettikleri gibi bazı komutanlarla beraber Gaznelilerde kethüda olan Hâce Hüseyin b. Ali Mikâlî'yi esir aldılar³²⁷. Selçuklular beklemedikleri bu zaferi sevinç ve hayretle karşılarken, yenilgi Gaznelileri çok etkiledi. Selçuklular, zafer elde etmede başlıca etkenin, Gaznelilerin tedbirsizliğiyle, komuta birliğinin olmamasından kaynaklı olduğu bilgisine sahiptiler. Sultan Mesud'un kuvvetlerinden çekiniyorlardı. Gazneliler ise Selçukluların daha fazla bir güce sahip olduklarını zannediyorlar ve Selçuklulara tekrar saldırarak zafer elde edemeyecekleri düşüncesine sahiptiler. Her iki taraf da bir anlaşma yapılmasına razıydılar³²⁸. Selçuklular zaferden sonra kurultay düzenlediler. Gaznelilerin kuvvetlerinden çekindikleri için Sultan Mesud'a uyacaklarını bildirmeyi kararlaştırdılar. Ge-

³¹⁹ M. Demir, 39-40.

³²⁰ F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 367.

³²¹ E. Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 21.

³²² E. Merçil, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, 347; M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 42.

³²³ İbnü'l-Esîr, IX, 364-365; er-Râvendî, 93-94.

³²⁴ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 42; M. Demir, 40.

³²⁵ er-Râvendî, 94.

³²⁶ E. Merçil, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, 347.

³²⁷ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 69.

³²⁸ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 42-43; E. Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 21.

lecek cevaba göre hareket edeceklerdi. Buhârâlı ihtiyar bir âlimi elçi olarak Gaznelilerin vezirine gönderdiler³²⁹.

Selçuklular, Gaznelilere gönderdikleri elçiyle savaşın sorumlusu olmadıklarını, meydana gelen olaydan dolayı özür dilediklerini, daha önce vermiş oldukları sözlere sadık kalacaklarını bildirdiler. İki taraf arasında elçilerin gidip gelmesi sonucu anlaşma sağlandı. Üç elçi, Selçukluları üç şef (Tuğrul Bey, Çağrı Bey, Musa Yabgu) adına temsil ediyorlardı. Alınan kararlara göre;

1-Üç Selçuklu şefine Dihistan, Ferâve ve Nesâ verilecek.

2-Selçuklulara Gaznelilerin elçisiyle sancak, menşur ve hil'at yollanacak.

3-Selçuklular, kendilerine hediye getirecek olan aynı elçiye Sultan Mesud'a bağlı olacaklarına dair yemin edecekler.

4-Selçuklular, kendilerine verilen bu üç şehirle yetinecekler.

5-Sultan Mesud, Nişâbur'dan Belh'e geldiğinde, sultanın saldırmayacağından emin olunduktan sonra Selçukluların üç şefinden biri Gazneli sarayında rehin kalacaktı.

İlk iki şart Gaznelilerin Selçuklulara vermek zorunda kaldıkları imtiyazları, son üç şart ise Selçukluların Gaznelilere verdikleri teminatları ifade etmektedir. Anlaşma şartlarına bakıldığında Selçukluların daha önce talepte buldukları hususları, Sultan Mesud'un yenilginin ardından kabul ettiği görülmektedir.³³⁰ Selçuklular, yapılan anlaşma ile meşrû bir güç olarak tanındılar. Gazneliler, Tuğrul Bey'e Nesâ'yı, Çağrı Bey'e Dihistan'ı ve İnanç (Musa) Yabgu'ya Ferâve'yi verdiler (Ağustos 1035)³³¹.

Selçuklu ve Gazneli elçileri hil'at, menşur ve diğer hediyelerle beraber Nişâbur'dan Nesâ'ya doğru hareket ettiler (21 Şevval 426/28 Ağustos 1035)³³². Nişâbur'da bulunan Sultan Mesud, askerlerinin Selçuklulardan korktuklarını, Selçukluların ise cesaretlerinin arttığını öğrendi. Selçuklulara iyi vaatler yazılmış mektup gönderen Sultan Mesud, onlardan Ceyhun kıyısında bulunan Âmulu's-Şatt'a gitmele-

³²⁹ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 69.

³³⁰ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 43.

³³¹ İbnü'l-Esîr, IX, 365; F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 367; Y. Bedirhan, 179; E. Merçil, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, 347; E. Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 21; İ. Zeki, 309; E. Merçil, *Afganistan ve Hindistan'da*, 117.

³³² O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 70.

rini ve sıkıntı çıkarmamalarını istedi³³³. Gaznelilere karşı kazandıkları zafer ve yaptıkları antlaşma Selçukluların prestijini arttırdı³³⁴.

Kazandıkları galibiyetle güven kazanan Selçukluların, devlet kurma yönünde inançları oluştu, yaptıkları anlaşma ile de adeta bir özerklik elde ettiler³³⁵. Nesâ zafe-ri, Selçukluların Gazneliler karşısında kazandıkları ilk zafer olduğu gibi, bölgede devlet kurabilme imkânının var olduğunu belirten ilk işaret oldu³³⁶. Yapılan anlaşma ile Selçuklular imtiyazlar elde ederken, sundukları teminat basitti. Gaznelilere asker ve vergi verme ile sınır bekçiliği gibi mükellefiyetlerden ise söz edilmedi³³⁷.

Selçuklu beylerine sancak, menşur, eyerli at ve altın kemer hediye edildi (Ağustos 1035)³³⁸. Selçuklu şeflerine “Dihkan” unvanı verildi. Valilere özel hilatler ile iki dallı külâhlar gönderildi. Anlaşmaya rağmen aralarında bir güven tesis edilemedi. Selçuklular, Sultan Mesud’un elçiyle birlikte gönderdiği hediyeleri hafife aldılar. Sultan Mesud’a güvenmedikleri için de itaat etmeyeceklerini belirttiler³³⁹. Selçuklular, Sultan Mesud’un mağlubiyetten sonra derhal barış yapmasını bir zayıflık olarak yorumladılar³⁴⁰.

Yapılan anlaşma ile Selçuklu sorununu hal ettiğini düşünen Sultan Mesud, Nişâbur’dan ayrılarak Herat’a yöneldi (19 Zilkade 426/26 Eylül 1035). Bir süre Herat’ta durduktan sonra Belh’e gitti (4 Muharrem 427/9 Kasım 1035). Fakat çok geçmeden Selçukluların Iraklı Türkmenler ile birlikte ortalığı huzursuz ettikleri haberleri geldi (Rebiülevvel 427/Ocak 1036). Gazneliler ile Selçukluların yaptıkları antlaşma, üzerinden dört ay bile geçmemişken, Selçuklularca ihlâl ediliyordu. Hatta Selçuklular antlaşma maddelerinden bazılarını da uymadılar. Hiçbir Selçuklu şefi, rehin olarak Sultan Mesud’un yanına gönderilmedi³⁴¹.

Yukarıda belirtildiği gibi Selçuklular yağmalama amacıyla Cüzcân, Ferâve ve Serahs’a saldırılarda bulundular (Rebiülevvel 427/Ocak 1036). Saldırıları Belh ve Sistan’a kadar uzandı. Horasan’daki istikrar tamamen bozuldu. Bu esnada Belh’te olan Sultan Mesud’a gönderilen raporlarda, önlem alınmadığında bölgenin tamamen

³³³ İbnü’l-Esîr, IX, 365.

³³⁴ M. A. Köymen, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun Kuruluşu”, 72.

³³⁵ F. Sümer, “Selçuklular”, *DİA*, XXXVI, 367.

³³⁶ M. Demir, 40.

³³⁷ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 44.

³³⁸ F. Sümer, “Selçuklular”, *DİA*, XXXVI, 367.

³³⁹ İbnü’l-Esîr, IX, 365; Y. H. Bayur, 195.

³⁴⁰ F. Sümer, “Selçuklular”, *DİA*, XXXVI, 367.

³⁴¹ M. A. Köymen, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun Kuruluşu”, 71-72

harap olacağı belirtiliyordu³⁴². Kazanılan zaferin ardından Selçuklulara birçok yerden, Horasan dışından, açık bulunan Ceyhun ile Balhan Dağı yolundan çok sayıda katılım gerçekleşti. Daha önce mülteci ya da gayrimeşru bir güç olarak görülen Selçuklular, zaferin ardından buldukları alana hâkim, meşru bir güç konumuna geldiler³⁴³.

Selçuklular, uzun sürmeyen 4-5 aylık sükûnet döneminin ardından yağma hareketlerine başladıkları gibi Gaznelilere düşmanlık besleyen Harezmşah İsmail'le 1036 yazında anlaşmaya vardılar³⁴⁴. Zaten Harezm'den gönderilen raporlar Harezm hâkimi İsmail Handan ile Selçuklular arasında elçilerin gidip geldiklerini bildiriyordu³⁴⁵. Kızıllı ve Yağmurlu Oğuzları'yla Balhan Türkmenlerinin bir kısmı Selçuklulara tâbi olmak istemediler. Göçerek İsfahan'a hâkim olan Kakuyi Alâuddevle'nin hizmetine girdiler. Ancak bu uzun zaman sürmedi. Ondan ayrılarak Irak Türkmenlerine katılmaları sağlandı. Selçukluların zaferinden cesaret alan Irak Türkmenleri Rey bölgesinde hâkimiyet kurdular³⁴⁶.

Irak Türkmenlerinin de bir bölümü, Nesâ zaferinden sonra gelerek Selçukluların hizmetine girdiler³⁴⁷. Fakat karışıklık çıkararak reayayı huzursuz ettiler. Hatta Türkmenler küçük gruplar halinde, Horasan sınırlarını aşarak başka alanlarda da faaliyetlerini sürdürdüler. Amaçları hayvan ve servet toplamaktı³⁴⁸. Oysaki Selçuklular, Gaznelilerden Ferâve ile Nesâ'yı istediklerinde, Türkmenlerin Horasan'a göçünü durdurabileceklerini ifade ederek, Gazneliler açısından oluşabilecek tehlikeye dikkat çekmişlerdi³⁴⁹.

2.20. Serahs Savaşı (25 Şâban 429/1 Haziran 1038)

Selçuklu-Gazneli barış anlaşmasının yapılışından kısa bir süre sonra Selçuklular tekrar yağma saldırıları düzenlediler. Bu saldırıların arkası kesilmeyince Sultan Mesud, saldırıları engellemek üzere, on beş bin kişilik bir Gazneli ordusunu (on bin

³⁴² O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 71.

³⁴³ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 44; F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 367.

³⁴⁴ E. Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 22.

³⁴⁵ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 71.

³⁴⁶ M. Demir, 40.

³⁴⁷ F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 367

³⁴⁸ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 44.

³⁴⁹ A.C.S. Peacock, 100.

süvari, beş bin piyade), Sübaşı kumandasında Horasan'a gönderdi (Rebûlâhir 427/20 Şubat 1036)³⁵⁰.

Bir süre sonra Sultan Mesud, bu tedbirlere güvenerek Selçuklu sorununun çözüme kavuşacağına inanarak, başkent Gazne'ye gitmek için Belh'ten hareket etti (31 Nisan 1036). 21 Receb 427/20 Mayıs 1036'da Gazne'ye ulaştı. Burada uzun süre durmayarak Büst'e hareket etti (13 Zilhicce 427/6 Ekim 1036)³⁵¹.

Sultan Mesud, bu sıralarda Horasan ve Selçuklu sorununu bir yana bırakarak Hindistan işleriyle uğraşıyordu³⁵². Sultan Mesud'un, Horasan'a gönderdiği Gazneli ordusu ise Selçuklulara karşı hareket edemiyordu. Gaznelilerin zaafını tespit eden Selçuklular, kendilerine duydukları güvenle Horasan'ı terk etmediler. Aksine mevcut durumdan yararlanmak istegindeydiler. Bu nedenle Selçuklular, bir elçilik grubunu Sultan Mesud'a yollayarak talep ve tekliflerini iletiler (12 Kasım 1036)³⁵³.

Selçuklular, Sultan Mesud'a sunulmak üzere vezire hitaben yazmış oldukları âdeta kesin bir ültimatom niteliğinde olan mektuplarında; katılımlar nedeniyle alanlarının dar olduğunu ifade ederek Serahs, Merv ile Bâverd gibi kentlerin de taraflarına verilmesini istiyorlardı. Karşılığında maaşlı askerler olarak Gaznelilere hizmet edebileceklerini belirtiyorlardı. Gazneli ordusunun ve Sübaşı Hâcib'in Nişâbur ya da Herat'da durmasını, üzerlerine yürümemesi konusunda uyararak, aksi durumunda mücadele edeceklerini açık bir şekilde dile getiriyorlardı³⁵⁴. Selçukluların teklifi Gaznelilerce kabul edilebilir değildi. Selçukluların talep ettikleri topraklar Horasan'ın yaklaşıklık olarak üçte biri idi. İlk önce sert bir tepki gösteren Sultan Mesud, veziri Ebû Nasr b. Abdüssamed'le görüştüktan sonra Selçuklularla ilişkileri tamamen kesmeyi kararlaştırdı³⁵⁵.

Selçuklular güçlenmişken, Gaznelilerin de tekrar savaşamayacak kadar zayıfladıklarından zamana ihtiyaçları vardı. Bu nedenle Gazneli devlet erkânı Selçukluları gücendirmeme görüşündeydi. Vezirinin tavsiyesiyle Sultan Mesud, Selçuklulara karşı oyalama politikası güttü. Selçuklu elçileri uygun cevaplarla geri gönderildi (18 Kasım 1036). Bu oyalama politikasının farkında olan Selçuklular şiddet faaliyetlerini

³⁵⁰ M. Demir, 41; M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 45.

³⁵¹ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 45; O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 71; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 268.

³⁵² İbnü'l-Esîr, IX, 366.

³⁵³ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 45.

³⁵⁴ el-Beyhakî, 470; M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 45.

³⁵⁵ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 72.

sürdürdüler. Amaçları Gazneliler Devleti'ni yıpratmaktı. Bu nedenle de çete savaşları denilen saldırılar yapıyorlardı. Oyalama politikasından olumlu bir sonuç elde edemeyen Sultan Mesud, Horasan'dan Selçukluları çıkarması için vezirini Herat'a yolladı³⁵⁶. Sultan Mesud, vezirine Herat'a giderek, orada bulunan Hâcib Sübaş'ı komutasındaki Horasan ordusuyla birleşerek Horasan'dan Selçukluları çıkarmasını emretti.

Herat'a giden vezir, Selçuklular karşısında başarılı bir sonucun alınabilmesi için sultanın yaz mevsiminde Horasan kentlerinden Merv, Herat veya Nişâbur'da bulunmasının gerekliliğini sultana gönderdiği mektubunda belirtti. Fakat Selçuklular karşısında tüm tedbirlerin alındığına inanan Sultan Mesud, kentlerin askerlerle dolu olduğunu bildirdi. Gazne'ye dönmeyi kararlaştırdı. Büst'ten harekete geçerek (11 Receb 428/30 Nisan 1037), Gazne'ye gitti (7 Şâban 428/25 Mayıs 1037)³⁵⁷.

Târîh-i Beyhakî de vezirin gönderdiği mektupta benzer ifadelerle Sultan Mesud'un ya Herat'a ya Merv'e ya da Nişâbur'a gitmesi, bir iki yıl Horasan'da kalmasının gerekliliği belirtilmektedir. Gerek mektupla gerek açıktan yapılan uyarıları sultan dikkate almadı. 11 Receb 428/30 Nisan 1037'de Büst'ten hareket ederek 7 Şaban 428/26 Mayıs 1037 Perşembe günü Gazne'ye ulaştı. Yine sultanın emriyle Emir Mevdud Belh'ten hareketle 12 Şaban 428/31 Mayıs 1037 Salı günü Gazne'ye ulaştı³⁵⁸. Vezir, Herat'ta kalabalık bir ordu hazırladı. Selçukluların üstüne sevk etti. Gaznelilere direnmeyen Selçuklular, Ferave ile Nesâ taraflarına gittiler. Böylece Gazneliler, Horasan'da hâkimiyet sağladılar. Sultan, vezirini Gazne'ye çağırdı. Selçuklu sorunundan bıkmış olan Sultan Mesud, Horasan'daki Selçukluların oluşturduğu tehlikenin bitmediği yönündeki uyarılara rağmen Hindistan'a sefer düzenlemek istedi³⁵⁹.

Vezir Ebû Nasr Ahmed'in Horasan'dan gönderdiği mektup, Sultan Mesud'un rahatlamasını sağladı. Selçukluların Herat ve Cüzcân tarafında kalmadıklarını Ferâve ile Nesâ'ya çekildiklerini bildiren vezir, Merv'e giden Hâcib Sübaş'ının da hâkimiyeti sağladığını belirtiyordu. Sultan Mesud, 15 Ramazan 428/2 Temmuz 1037'de Gazne'ye gelen vezirin bildirdiği durum üzerine, işlerin yolunda gittiğine, asayişin sağlandığına inanarak, devlet adamlarının muhalefetine rağmen Hindistan üzerine sefer

³⁵⁶ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 45-46.

³⁵⁷ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 72.

³⁵⁸ el-Beyhakî, 487-488.

³⁵⁹ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 45-46; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 268-269.

düzenledi. Sultan Mesud, Hindistan'da bulunan Hansi Kalesi'ni ele geçirebilmek için Gazne'den ayrıldı (6 Ekim 1037).

Devleti tehdit eden Selçukluların oluşturduğu tehlikeye rağmen Sultan Mesud'un Hindistan üzerine sefer düzenlemesi büyük bir hata idi. Sultan Mesud'un Hindistan'da bulunmasından faydalanan Selçuklular Faryâb ve Talekan'ı yağmaladılar. Rey kentini de kuşattılar. Sultan Mesud ise Hindistan'da Hansi Kalesi'ni ele geçirmekle meşguldü. Bu sırada Selçuklular, çete savaşlarıyla Gazneli güçlerine karşı mücadele ediyorlardı³⁶⁰.

Hâlbuki veziri sultanı uyararak, bırakın Hindistan'a gitmesini Belh'te kalmasını dahi uygun görmüyordu. Vezire göre, Horasan'ın elde kalması için Sultan'ın Merv'e gitmesi gerekiyordu. Ayrıca gönderilecek bir orduyla da Hansi Kalesi fethedilebilirdi. Sultanın gitmesine hiç gerek yoktu. Âmul'e gitmekle bir sürü sorun çıktığına göre, Hindistan'a gitmekle durum daha beter bir hal alırdı³⁶¹. Hindistan'a giden Sultan Mesud'un yokluğundan yararlanan Selçuklular, kış mevsiminin başında harekete geçerek Horasan'a döndüler. Kış mevsimi nedeniyle orduların hareket etmesi imkânsızdı.

Öte yandan Rey komutanı Ebû Sehl el-Hamdunî burada tutunamayarak Nişâbur'a kaçmak zorunda kaldı. Sultan Mesud'a, Selçukluların bölgeyi ele geçirdikleri, karışıklıklar çıkardıkları haberi verildi (3 Cemâziyelâhir 429/14 Mart 1038)³⁶². Selçuklular ile uğraşmak daha doğru bir hareket iken, devlet erkânının uyarılarına aldırmayan Sultan Mesud, hastalığında iyileşirse şayet Hindistan'a sefer düzenleyip bir kaleyi fethetme adağında bulunduğunu ileri sürerek düzenlediği Hindistan seferinden pişman oldu³⁶³.

Bu olayların yaşanması üzerine Sultan Mesud, Hâcib Sübaşyî acizlikle suçladı. 22 Receb 429/30 Nisan 1038'de yolladığı fermanla Sultan Mesud, Hâcib Sübaşyî'nin hemen harekete geçerek Selçuklularla meydan savaşı yapmasını emrediyordu. Hâcib Sübaşyî başta olmak üzere, Nişâbur âyanı ile Horasan'da bulunan idarî ve askerî erkân meydan savaşı taraftarı değildiler³⁶⁴. 9 Rebiülevvel 429/21 Aralık 1037

³⁶⁰ E. Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 22; F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 367; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 269-270; M. Demir, 41.

³⁶¹ el-Beyhakî, 496-497.

³⁶² el-Beyhakî, 500-501; M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 46.

³⁶³ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Gazneliler)*, 136-137.

³⁶⁴ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 73.

Çarşamba günü Hansi Kalesi'ne ulaşan Gazneli ordusu, 19 Rebiülevvel 429/31 Aralık 1037 Cumartesi günü kaleyi ele geçirdi. Ardından Sultan Mesud, geriye dönerek Gazne'ye doğru harekete geçti (7 Ocak 1038 Cumartesi)³⁶⁵.

Sultan Mesud, 1038 baharında Hindistan'dan döndü³⁶⁶. Sultan Mesud'un Hindistan tercihi Selçukluları güçlendirdi³⁶⁷. Sultan'ın daha önce Selçuklularla savaşmak üzere Sübaşı komutasında Horasan'a gönderdiği Gazneli ordusu Nişâbur'daydı. Selçuklular da Merv'de bulunuyorlardı. Selçuklular, güçlerini gruplara bölerek Gaznelilere karşı mücadele ediyor, çöllerde saklanıyorlardı. Bu taktiği Gazneliler kabullenmişlerdi. Bu nedenle Sultan Mesud'un isteği Selçuklulara karşı bir meydan savaşı yapılmasıydı. Sultan Mesud'un emri üzerine Sübaşı komutasındaki Gazneli ordusu Selçukluların üzerine harekete geçti. Bunu haber alan Selçuklular, eşyalarıyla ağırlıklarını Merv çölüne yolladılar. Böylece hareket kabiliyeti yüksek bir ordu oluşturdular³⁶⁸.

Selçukluların amacı Serahs civarına giderek Gaznelilerle orada savaşmaktı. Planları, şayet yenilirlerse ağırlıklarını da alarak Rey'e gitmekti³⁶⁹. Sübaşı komutasındaki Gazneli ordusu otuz bin kişiydi. Bu ordu, Horasan'da Selçuklulardan kurtulmuş olan ve pek zarar görmemiş olan beldelerde ikâmet ederek, bölge halkına yük olmuş, Selçukluların zarar vermediği yerleri harap etmişti. Yıl boyunca uzaktan takip ettiği Selçuklulara karşı savunmaya çekilmişti. Selçuklular uzaklaştığında takibe devam ediyor, Selçuklular harekete geçince savaşmaktan çekiniyor geriye dönüyordu. Selçuklular Merv önlerinde iken, Sübaşı Serahs yakınlarında bir köydeydi. Sübaşının yaklaştığını haber alan Selçuklular harekete geçerek, Gazneli ordusuyla savaşa başladılar. Gece karanlık bastığında Sübaşı, adamlarıyla birlikte, hafif eşyalarını da alarak savaş meydanından kaçtı. Sübaşının Selçuklularla anlaşarak böyle davrandığı da belirtilir. Sabah durumdan haberdar olan Gazneli askerleri de kaçtılar. Selçuklular, geriye kalan Hintlilerin birçoğunu öldürerek, Gazneli silahlarına el koydular³⁷⁰.

³⁶⁵el-Beyhakî, 499.

³⁶⁶M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 46.

³⁶⁷E. Merçil, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, 347.

³⁶⁸M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 46.

³⁶⁹el-Beyhakî, 508.

³⁷⁰İbnü'l-Esîr, IX, 349-350.

Sonuçta Serahs savaşında Selçuklular Gaznelileri tekrar yendi (429/1038). Bu zaferle Selçuklular, Nişâbur'a geçici olsa da hâkim oldular³⁷¹. Gazneliler açısından sonuçları ağır bir savaş oldu. Sübaşı, yanında bulunan yirmiye yakın gulâmla³⁷² Herat'a kaçmak zorunda kaldı. Ağır bir yenilgiye uğrayan Gazneli ordusu dağıldı. Yenilgi bilgisini alan Ebu'l-Fazl Surî ve Ebû Sehl el-Hamdunî Nişâbur'dan kaçmak zorunda kaldılar. Amaçları Sultan Mesud'un yanına Gazne'ye gitmekti. Fakat geçiş güzergâhları Selçuklularca tutulduğundan yakalanmamak için mecburiyetten Cür-can'a doğru giderek Esterâbâd'da hâkimiyet süren Ebu Kâlicar'a sığındılar.

Serahs Savaşı sonucunda toplanan kurultayda Tuğrul Bey hükümdar seçildi. Böylece önceleri mevcut olan üçlü şeflik sistemi, ikili şeflik sistemine dönüştükten sonra şimdi de tekli şeflik sistemine geçiliyordu³⁷³. Aşağıda biraz daha detaylı şekilde ifade edeceğimiz üzere Tuğrul Bey herhangi bir karşı koyma olmadan Nişâbur'a girdi. Adına hutbe okunan Tuğrul Bey, Gazneli Sultan Mesud'un tahtına oturdu³⁷⁴.

Gaznelilere karşı elde edilen ikinci zaferle Selçuklular Horasan'ın büyük bir bölümüne hâkim oldular. Kurultayda Musa Yabgu Serahs'ı alırken, Çağrı Bey Merv'i, Horasan'ın merkezi durumunda olan Nişâbur'u da Tuğrul Bey aldı. Durumdan Tuğrul Bey'in devletin başına geçtiği anlaşılmakta iken, paylaşımda Çağrı ve Tuğrul Bey'den daha geri bir plana düşen Musa Yabgu'nun otoritesinin yıkıldığı görülmektedir³⁷⁵.

Hâkimiyet sahibi olan Tuğrul Bey, Çağrı (Davud) Bey ile Musa Yabgu'yu Merv ile Serahs'a atadı. Gazne'yle Horasan arasındaki tüm yolların tutulmasını istedi. Böylece Sultan Mesud'un bölgeyle irtibatı kesilecekti. Tuğrul Bey, İbrahim Yinal'ı Nişâbur'u kendi adına alması için öncü bir güç olarak gönderdi. İbrahim Yinal, beraberindeki iki-üç yüz süvari ile Nişâbur civarına gitti. Nişâbur'a elçi gönderdi. Elçi, kendisinin Tuğrul ve Çağrı Beyler ile Musa Yabgu'nun öncüsü olduğunu belirtti. Nişâbur halkına Selçuklu hâkimiyetini kabul etmemeleri, savaş istemeleri durumunda geriye dönerek şeflerini durum hakkında bilgilendireceğini ifade etti. Ayrıca kendileriyle savaşmadan Selçuklu hâkimiyetini kabul etmeleri durumunda ise kente

³⁷¹ E. Merçil, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, 347.

³⁷² Eski İslâm devletlerinde orduda idarede ve sarayda çalıştırılmış köle ve esirler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Zeki Terzi, "Gulâm", *DİA*, XIV, Ankara, TDV, 1996, 178-180; Erkan Göksu, *Selçuklu'nun Mirası Gulâm ve İktâ*, İstanbul, 2017.

³⁷³ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 46-47.

³⁷⁴ İbnü'l-Esîr, 145; er-Râvendî, 95; el-Kazvinî, 343; Y. Bedirhan, 180; Y. H. Bayur, 195.

³⁷⁵ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 74.

girerek hutbeden Gazneli Sultanı Mesud'un ismini kaldıracığını, hutbeyi Tuğrul Bey'in adına okutacağını söyledi. Kalabalık bir ordunun arkasından gelmekte olduğu bilgisini de sözlerine ekledi (10-12 Haziran 1038).

Nişâbur Âyânı, Selçukluları durduramayacaklarını biliyorlardı. Halkın katledilmesini engellemek, kenti yağma ve tahrip edilmekten korumak amacıyla Selçuklulara tâbi olacaklarını İbrahim Yinal'ın elçisine söylediler. Mallarına ve canlarına dokunulmasını istemediler. Nişâburlular'ın cevabını alan İbrahim Yinal, Tuğrul Bey'i haberdar ederek kente girdi³⁷⁶. Hürremek Bahçesi'nde meraklı bir kitle tarafından karşılanan İbrahim Yinal'a hediyeler sunuldu, ziyafet verildi³⁷⁷.

Sultan Mesud, Nişâbur'da olup bitenleri orada gizlenen Nişâbur sâhib-i berîdi olan Ebu'l Muzaffer-i Cumahî'den gelen mektuplardan öğreniyordu³⁷⁸. Ebu'l-Fazl Surî'den olumsuz etkilenerken Gaznelilerden ayrılıp Selçukluların tarafına geçen Buzgân komutanı Ebu'l-Kasım'ın getirdiği üç-dört bin civarında silahlı kişiyle güçlenen İbrahim Yinal, gerekli tedbirlerin alınmasının ardından cuma günü hutbeyi Büyük Cami'de Tuğrul Bey adına okuttu (Haziran 1038)³⁷⁹. 429/1038 Serahs zaferinin ardından Selçuklular, devletleşme yolunda siyasî-idarî örgütlenmeyi Nişâbur kentinde gerçekleştirdiler³⁸⁰. Hutbede ismi anılan Tuğrul Bey, on gün sonra çoğunluğu zırhlı üç bin süvariyle Nişâbur'a geldi, Gazneli Sultanı Mesud'un tahtına oturdu. Selçuklular, Horasan'ın merkezi ve önemli kentlerinden biri olan Nişâbur'u payitaht olarak seçmişlerdi³⁸¹.

Tuğrul Bey, Nişâbur'a geldiğinde kemerinde üç ok, kolunda bir yay vardı³⁸². Hasanek-i Şadyâh'da konaklayan Tuğrul Bey, tam silahlı olmakla birlikte, ayağında keçe çizme, başında keten sarık bulunuyordu. Üzerine kolları uzun, önden ilikli ve uzun etekli bir elbise giymişti. Kent halkı ve ileri gelenleri tarafından törenle karşılandı. Halka karşı adil olacağını teminatını verdi. Gazneli Mesud'un tahtına oturan Tuğrul Bey'i kentin önde gelenlerinden Kadı Said selamladı³⁸³.

³⁷⁶ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 47; M. Demir, 41.

³⁷⁷ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 77.

³⁷⁸ el-Beyhakî, 510-511.

³⁷⁹ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 46-48; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 270-271.

³⁸⁰ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 75.

³⁸¹ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 48.

³⁸² el-Beyhakî, 519; M. Demir, 41.

³⁸³ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 78.

Kadı Said, Tuğrul Bey'e tahtına Sultan Mesud'un da oturduğunu hatırlattıktan sonra Allah'tan korkması, adaletle hükmetmesi, askerlerinin zulüm etmelerine engel olması babında nasihat etti. Tuğrul Bey de bu nasihatlere uyacağı sözünü verdi³⁸⁴. Tuğrul Bey Nişâbur'da iken, gelen elçiler halifenin, Nişâbur, Hemedan, Rey ile el-Cibal'de insanların öldürülmemesi, yağmacılık yapılmaması, tahribat verilmemesi nasihatini bildirdi. Elçilere ikram ve saygıyla hizmet edildi. Çağrı Bey'in Nişâbur'u yağmalama isteğine Tuğrul Bey karşı çıktı. Halktan toplanan otuz bin dinar haracı adamlarına dağıttılar³⁸⁵.

Selçuklular, Nişâbur'a geldikleri andan itibaren, yağma hareketlerinde bulunmadılar ve halkı rahatsız etmemeye çalıştılar. Çünkü kenti kendilerinin kabul ediyor, halkın da sevgisini kazanmaya özen gösteriyorlardı³⁸⁶. Nişâbur'da tahta oturan Tuğrul Bey, haftada iki gün halkın şikâyetlerini dinledi, davalarına baktı, böylece Horasan valilerinin geleneğini sürdürdü³⁸⁷. Devlet kurma sürecinde yerli halkın desteğini alan Selçuklular, dışta ise Talas hâkimi Karahanlı Buğra Han ile Harezmi hâkimi İsmail Handan'ın siyasî desteklerini elde ettiler³⁸⁸.

2.21. Ulyâ-Âbâd Savaşı (9 Receb 430/6 Nisan 1039)

Sultan Mesud, göndermiş olduğu Gazneli ordusunun Selçuklular tarafından yenilgiye uğradığını öğrenince, tehlikenin çok büyümüş olduğunu kavradı. Horasan üzerine bizzat sefer düzenlemeye karar verdi. Meydana gelen tüm olayları, Nişâbur'da gizlenmiş olan Horasan Sahib-i Berid'inin kendisine gönderdiği mektubu alınca öğrendi (11 Ağustos 1038). Hazırlıklarını tamamlayan Sultan Mesud, üç yüz fil ve elli bin askerle Gazne'den harekete geçti (7 Ekim 1038). Bu arada Sultan Mesud, Karahanlı prensi olan Börü Tegin'in, Gazneliler Devleti'ne ait olan Huttelân ile Çağaniyan bölgesinde bazı yöreleri yağmaladığı ve istilâ ettiği bilgisini aldı. Bunun üzerine Sultan Mesud, önceliği ona verdi. Bundan haberdar olan Börü Tegin, vezire yazdığı mektupta sultana itaatini bildirdi. Vezir, sultana Börü Tegin'le anlaşmasını ve onu Selçuklulara karşı kullanmayı önerdi. Öneriyi kabul etmeyen Sultan Mesud,

³⁸⁴ el-Beyhakî, 519.

³⁸⁵ İbnü'l-Esîr, IX, 350.

³⁸⁶ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 48.

³⁸⁷ İbnü'l-Esîr, IX, 350.

³⁸⁸ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 78-79.

Sipehsalar Ali komutasında bir orduyu Börü Tegin'in üstüne gönderdi. Kendisi de Belh'ten Çağaniyan üzerine harekete geçti (19 Kasım 1038).

Selçuklular ise Sultan Mesud'u takip etmekteydiler. Durumdan yararlanmak için Çağrı Bey, askerleriyle Cüzcan'a doğru yürüdü. Çağrı Bey'in amacı Ceyhun Nehri'ne ulaşarak, Gazneli ordusunun geçmiş olduğu köprüyü yıkmaktı. Böylece Sultan Mesud'un hareketini geciktirecek ve Ceyhun'a kadar olan bölgeyi rahatlıkla ele geçirip yağmalayacaktı³⁸⁹. Vezirin mektubuyla bundan haberdar olan Sultan Mesud, hemen Çağaniyan'dan geriye döndü (12 Ocak 1039). Tirmiz'e geldi. 27 Ocak 1039'da köprüyü geçti. Sultan, 2 Cemaziyelevvel 430/31 Ocak 1039'da Belh'e ulaştı. Yolda Börü Tegin, fırsattan yararlanarak Gazneli ordusunun ağırlığının bir bölümünü ele geçirdi. Oysaki sultandan özür dileyen Börü Tegin ile anlaşma yapılması ve kullanılması yönünde devlet erkânı fikir beyan etmişti. Sultan Mesud ise bu fikirleri benimsememişti. Gazneliler, Horasan'ı ele geçirdikleri takdirde Selçukluların Börü Tegin'i "Emir" yapacakları görüşünde idiler.

Yaşanan olumsuzlukların yanı sıra Sultan Mesud'u derinden üzen bir diğer konu ise veliaht belirlediği oğlu Şehzade Emir Said'in ölüm haberinin gelmesiydi (16 Aralık 1038)³⁹⁰.

Sultan Mesud Belh'e yönelince, Çağrı Bey çekilerek Nişâbur'a gitti. Orada bir süre durduktan sonra Serahs'a döndü. Güçlü bir orduyla sefere çıkarak Faryâb ile Tâlekân'a kadar gelerek yağmaladı ve Şuburkan'a doğru hareket etti. Çağrı Bey'in hâcibi Altı Sekmen adındaki Türkmen iki bin süvariyle Belh civarına kadar giderek, iki köyü yağmaladı. Ulyâ-Âbâd'a giderek Çağrı Bey'i durumdan haberdar etti. Çağrı Bey de Şuburkan'dan Ulyâ-Âbâd'a gitti.

Selçukluların bu kadar yakınlarına geldikleri bilgisini alan Sultan Mesud, otuz fil, çeşitli sınıflara mensup askerler ve altı bin gulamdan oluşan ordusuyla Selçuklulara doğru yol aldı. Ulyâ-Âbâd'da meydana gelen savaşta Gazneliler zafer elde ederken, yenilen Selçuklular çöle çekilmek zorunda kaldılar (7 Nisan 1039)³⁹¹.

Bu zaferle Sultan Mesud'un maneviyatı yükseldi³⁹². Tarihteki farklılıkla birlikte Sultan Mesud'un, başkent Gazne'den Belh'e geldiği, Ulyâ-Âbâd'da Çağrı Bey'i

³⁸⁹ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 48; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 272.

³⁹⁰ el-Beyhakî, 528-535.

³⁹¹ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 49.

³⁹² M. Demir, 42.

ve kuvvetlerini yendiği belirtilir (7 Receb 430/4 Nisan 1039)³⁹³. Çağrı Bey'in güçleri yenilseler de çöle doğru kaçmış oldukları ve gereği gibi takip edilemedikleri için bu yenilgileri kesin bir sonuç değildir³⁹⁴. *Târîh-i Beyhakî*'de savaş tarihi 6 Nisan 1039 olarak belirtilir. Esirlerden, Çağrı Bey'in Tuğrul Bey'in rızasını almadan buralara geldiği bilgisini alan Sultan Mesud'un emriyle esirler serbest bırakıldı. Ulyâ-Âbâd'da bir gün kalan Sultan, 17 Receb 430/14 Nisan 1039'da Belh'e gitti. Gazne'den gelecek olan asker ve mühimmatı bekledi³⁹⁵.

2.22. Talhâb Savaşı (2 Şevval 430/27 Haziran 1039)

Çağrı Bey'in Ulyâ-Âbâd savaşını yapmasındaki amacı Gazneli ordusuyla ilgili bir fikir edinmektir. Sultan Mesud'un ise Ulyâ-Âbâd zaferiyle cesareti arttı. Serahs'a gitmek için Belh'ten harekete geçti (1 Ramazan 430/27 Mayıs 1039)³⁹⁶. Gazneli ordusu otuz bin piyade ve yetmiş bin süvariden oluşuyordu³⁹⁷.

Sultan Mesud, Tâlekân'a geldiğinde Musa Yabgu'yla Tuğrul Bey de Çağrı Bey'in yanına, Serahs'a gelmişlerdi. Yanlarında yirmi bin süvari bulunuyordu. Yinnallılar ile Tuğrul Bey, savaşmamayı, çekilmeyi istiyorlardı. Ancak Çağrı Bey onlarla aynı fikirde değildi. Çağrı Bey, kendi ordularının hafif, ağırlıksız bir ordu olduğunu, Gaznelilerin ordusunun ise manevra yeteneğinden yoksun olduğunu ifade ederek, savaşmayı önerdi ve önerisi kabul edildi. Ayrıca, şayet Horasan'dan çıkarlarsa artık hiçbir yerde barınamayacaklarını da ifade etti³⁹⁸.

Ya Gaznelilerle savaşacaklardı ya da Orta İran'a çekileceklerdi. Savaşma fikrini benimseyen Selçukluların asker sayısı, Gazneli ordusundan kaçan askerlerle beraber yirmi bin atlıya ulaşmaktaydı³⁹⁹.

Konaklama yerine henüz ulaşmış olan Gazneli ordusuna üç yüz civarındaki Selçuklu keşif kolu etkili olmayan bir saldırı düzenledi. Bunlara karşılık verilerek püskürtüldüler (18 Ramazan /13 Haziran 1039)⁴⁰⁰.

³⁹³ E. Merçil, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, 347.

³⁹⁴ Y. H. Bayur, 199.

³⁹⁵ el-Beyhakî, 534-535.

³⁹⁶ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 49; O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 81.

³⁹⁷ M. Demir, 42.

³⁹⁸ el-Beyhakî, 536; M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 49.

³⁹⁹ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 81.

⁴⁰⁰ el-Beyhakî, 537.

Sultan Mesud'tan kaçan, Gazneli ordusuna mensup olan bazı komutanlar gruplarıyla beraber Selçuklulara sığınmak durumunda kalmışlardı. Bunların savaş esnasında tekrar karşı tarafa geçme durumları olabilirdi. Bu ihtimal karşısında Selçuklular, bunların öncü kuvvet olarak gönderilmelerini kararlaştırdılar. Bu amaçla Arslan Cazib'in oğlu Süleyman ile Börü Tegin, çoğunluğu Gaznelilerden ayrılmış olan biner süvariden oluşmuş gruplarıyla öncü kuvvet olarak gönderildiler. Asıl Selçuklu güçleri de arkadan geliyordu. Talhâb civarında iki ordu karşı karşıya geldiler. Selçuklular, Gaznelilerin ot ve su temin etmelerini zorlaştırıyorlardı. Sultan Mesud, savaşa katılmıyordu. Nedeni ise Ramazan ayında kan dökmek istememesiydi. Bayramın ardından kesin savaş kararı alan Sultan Mesud, ordusuna savaş düzeni aldırdı⁴⁰¹.

Gazneli ordusunda Sultan Mesud merkezde, Sipehsalar Ali sağ tarafta, büyük Hâcib Sübaşı (Hâcib-i Bozorg Sübaşı) sol tarafta, arkada Ertegin bulunmaktaydı⁴⁰². Gaznelilerin karşısında da Selçuklular yerlerini aldılar. Meydana gelen savaşta Gazneliler zafer elde ettiler. Yenilen Selçuklular çekilmek zorunda kaldılar (21 Haziran 1039)⁴⁰³. Sultan Mesud, elli yedek atın etrafında bulunduğu bir filin üzerinden savaşı yönetti⁴⁰⁴. Ön çatışmaların 18 Ramazan 430/13 Haziran 1039'da başladığı, çetin geçen savaşın 2 Şevval 430/27 Haziran 1039'da yapıldığı da belirtilir⁴⁰⁵.

Sultan Mesud, Selçukluların kuvvet durumunu bilmediğini, gerçekleri söyleyerek kendisini aldattıklarını, şayet doğru bilgilendirilmiş olsaydı başından itibaren işi farklı tutmuş olacağını ifade etti. Selçuklulara karşı elde edilen zaferin hemen ardından Sultan Mesud ne yapılması gerektiğini sordu. Oradakiler suyun kenarına konaklamayı, sultanın görevlendireceği bir komutanla Selçukluların takip edilmesini önerdiler. Ebu'l-Hasan-ı Abdülcelil ise Sultan Mesud'un sıcağı sıcağına Selçukluları takip ederek bir fersah kadar bile olsa gittikten sonra konaklamasını önerdi. Ebu'l-Hasan-ı Abdülcelil ile arası iyi olmayan Sipehsalar, onun fikrine sert tepki gösterdi. Bu tepki karşısında o da sustu. Genel görüşe uyularak Selçukluları takip için Ahursâlâr Pîrî ve birkaç komutan ile yorgun süvariler görevlendirildiler. Onlarda iyi bir takip yapmadan oyalanarak akşam dönüp geldiler. Ebu'l-Hasan-ı Abdülcelil'in

⁴⁰¹ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 49; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 272-273.

⁴⁰² el-Beyhakî, 538; M. Demir, 42.

⁴⁰³ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 50.

⁴⁰⁴ el-Beyhakî, 539.

⁴⁰⁵ E. Merçil, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, 347; O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 81.

görüşünün çok isabetli olduğu, takibin gerçekleşmesi durumunda Selçuklulardan kimsenin kurtulamayacağı sonradan anlaşıldı⁴⁰⁶.

2.23. Dandanakan Savaşı (6-8 Ramazan 431/22-24 Mayıs 1040)

Sultan Mesud, Talhâb Savaşı'ndan sonraki gün harekete geçerek, Serahs'a ulaştı ve bir akarsuyun kenarında konakladı (1 Temmuz 1039). Yenilgiyi hazmetmeyen Selçuklular ise akarsuyun yatağını değiştirerek Gazneli ordusunun susuz kalmasını sağladılar. Ayrıca düzenledikleri baskınlarla onları yıpratmaya çalıştılar. Sultan Mesud, Sâhib-i Divân-ı Risâlet Ebu Nasr ile vezir toplanarak bir görüşme yaptılar. Vezir, Selçuklularla bir anlaşma yapılmasını önerdi. Sultan Mesud, çaresizliğin farkında idi. Ancak Selçuklularla anlaşmak zoruna gidiyordu.

Vezir, Ebu Nasr Mutavvî Zevzenî'yi elçilik göreviyle Selçuklulara gönderdi. Gaznelilerin düştüğü kötü durumu örtmek amacıyla Ebu Nasr, vezirin kendisini gönderdiğini, Sultan Mesud'un bundan haberdar olmadığını ifade etti. Ebu Nasr, Selçuklulara Sultan Mesud'a uzun süre karşı koyamayacaklarını, önünde sonunda yenileceklerini açıkladıktan sonra, istedikleri takdirde vezirin, sultanı bir anlaşma yapmaya razı edeceğini belirtti. Selçuklu şefleri durumu aralarında görüştüler. Anlaşma yapmayı kabullendiler. Bir Selçuklu elçisini Ebu Nasr ile birlikte vezirin yanına gönderdiler. Gazneli veziri, Selçuklu elçisiyle görüşerek anlaşma tekliflerini sundu. Sunduğu teklifler şöyleydi:

- 1-Gazneliler Herat'a çekilecekler.
- 2-Ferâve, Nesâ, Bâverd, çöller ile sınırları Selçuklulara bırakılacak.
- 3-Selçuklular müslümanlara saldırmayacak, mallarını yağmalamayacaklar.
- 4-Selçuklular, ellerinde tuttıkları alanlardan çekilerek isimleri verilen yerlere gidecekler.

Gaznelilerin düşüncelerini yansıtan teklifler, silahlı çatışmayı sonlandıran bir anlaşmadır. Selçuklu elçisi sunulan teklifi alarak, Ebu Nasr ile birlikte Selçuklu şeflerine gitti. Selçuklular sunulan teklifleri kabullendiklerini Ebu Nasr'a iletiler⁴⁰⁷. Zilhicce 430/Ağustos-Eylül 1039'da geçici bir anlaşma yapıldı. Esas barış görüşmeleri Herat'ta yapılacaktı. Bu arada Sultan Mesud, Selçuklularla işbirliği yapmış olan

⁴⁰⁶el-Beyhakî, 539, 542.

⁴⁰⁷el-Beyhakî, 543-552; M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 50; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 273-274.

yöneticileri cezalandırdı⁴⁰⁸. Gaznelilerin yaptıkları görüşmede Selçuklularda bir devlet kurma fikrinin olduğu tespit edilmiştir⁴⁰⁹.

Bu olay Selçuklu tarihi açısından önemlidir. Selçuklulara elçi göndererek anlaşma yapmak isteyen Sultan Mesud, onları siyasî bir varlık olarak kabul etmiştir. Sultan Mesud'un yanına dönen Ebu Nasr, Selçuklulara güvenilmemesini belirtti. Selçukluların fırsat beklediklerini, Gazneli ordusu Herat'tan ayrıldığında Selçukluların başka yerleri talep edeceklerini ifade etti. Ebu Nasr'a göre Gaznelilerin aciz olduğunu anlayan Selçuklular, bu durumdan yararlanmaya çalışacaklardı. Görüldüğü gibi, kötü durumlarından kurtulmak isteyen Gazneliler, mecburen Selçuklularla anlaşma yaptılar. Esas amaçları ise hazırlık yaptıktan sonra saldırmaktı. Anlaşma Selçukluların da işine geliyordu. Anlaşmanın taşıdığı anlamı Sultan Mesud kadar Selçuklu şefleri de kavramışlardı. Karşılıklı oynanan kandırma oyununda Selçuklu şefleri Gaznelilerden geri kalmamışlardı⁴¹⁰.

Anlaşmanın ardından Sultan Mesud, Herat'a gitti (Zilkade 430/Temmuz-Ağustos 1039). Gazneliler savaş hazırlığı yapmayı sürdürdüler. Ancak rahat durmaları halinde Selçukluların üzerine yürümeyeceklerdi. Sultan Mesud, deve, at, altın ve çöl savaşında işe yarayacak aletlerin temini için Gazne'ye fermanlar yolladı. Dinlenen Sultan Mesud, Hacib Bozorg'u bir orduyla Bûsenc'e, Hacib Bedr'i de bir orduyla Badgis'e gönderdi⁴¹¹.

Sultan Mesud, ordusunun çöl şartlarında mücadele edebilmesi için hazırlıklarını tamamlayarak Herat'tan Bûsenc'e doğru harekete geçti (18 Safer 431/8 Kasım 1039)⁴¹².

Anlaşmadan sonra Selçuklu şeflerinin davetiyle Mâverâünnehir'in her yerinden Türkmenler gelerek Selçuklulara katıldılar. Sultan Mesud ise hızla savaşa hazırlık yapıyordu⁴¹³.

Sultana gelen mektuplar, Çağrı Bey'in Serahs'ta bulunduğu, Tuğrul Bey'in Nişâbur'a döndüğü, Yinal oğullarının da Nesâ ile Baverd'e geldikleri bilgisini veriyordu⁴¹⁴.

⁴⁰⁸ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 82.

⁴⁰⁹ el-Beyhakî, 552.

⁴¹⁰ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 51.

⁴¹¹ el-Beyhakî, 552.

⁴¹² O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 82.

⁴¹³ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 51-52.

Anlaşma gereğince çekilmeleri gereken Selçuklular, buralardan hiç çıkmadılar ya da buraları tekrar ele geçirdiler. Kısacası Selçuklular, anlaşma maddelerine uymuyorlardı. Bu sırada Musa Yabgu geri plana çekilirken, Yinallılar ön plana çıktılar. Karahanlı Börü Tegin'le anlaşan Selçuklular ona yardımda bulundular. Böylece Ali Tegin oğulları karşısında Börü Tegin galip geldi. Selçuklular ayrıca Harezmşah Altuntaş'ın oğlu olan Handan'la anlaşma yaparak dostluklarını güçlendirdiler. Her yerde kendisine yardımcı arayan Sultan Mesud'a, Cürcan hâkimi yardım yapabilecek tek tabi idi.

Selçuklular anlaşma şartlarına uymuyorlardı. Sultan Mesud, belirtildiği üzere hazırlığını tamamlayarak, Herat'tan harekete geçti (9 Kasım 1039). Öncelikli hedefi Tuğrul Bey'in Nişâbur'dan kaçışını engellemek için Tûs'u ele geçirmekti⁴¹⁵. Kardeşlerin birleşmesini engellemek isteyen Sultan Mesud, kendisi hızlı ilerleyen bir fil üzerinde, süvarilerden meydana gelen bir orduyla gece Tus'a doğru yirmi beş fersahlık bir mesafeden harekete geçti. Filin sırtında uyuyan Sultan Mesud'un uyanmaması için kimse fili hızlı sürmeye cesaret edemedi. Sabahleyin Tuğrul Bey'in, Çağrı Bey'in yanına gittiği bilgisi geldi. Sultan Mesud, fil sürücüsünü cezalandırdı⁴¹⁶.

Sultan Mesud'un amacı Selçuklu ailesinin şefi durumunda olan Tuğrul Bey'i yakalamak, Selçuklu şeflerinin birleşmesini engellemektir. Bundan haberdar olan Tuğrul Bey, hızla kentten ayrılarak Bâverd'e gitmişti. Yinallılar, Çağrı Bey ve tüm Selçuklu ordusu orada bulunmaktaydı. Nişâbur'un ele geçirilmesini komutanlarına (Ebû Sehl el-Hamdunî ve Surî) bırakan Sultan Mesud, Bâverd üzerine harekete geçti. Bunun üzerine Selçuklular Ferâve'ye çekilmek zorunda kaldılar. Selçukluların planı bu kez hafif olan Gazneli ordusunu oyalamak için kış mevsimi gelinceye kadar çekilmektir. Sultan Mesud dönünce takip edeceklerdi. Sultan Mesud, Bâverd'ten hareketle Nesâ üzerine yürüyünce, Selçuklular da Ferâve'yi terk ederek çöllere çekilmek zorunda kaldılar. Ağırıklarını da Balhan Dağı'na yolladılar. Sultan Mesud, Nesâ'da birkaç gün kalabildi. Ot kıtlığı nedeniyle Nişâbur'a dönmek zorunda kaldı (Rebûlâhir 431/18 Ocak 1040). Sultan Mesud'un görevlendirdiği komutan herhangi bir engelle karşılaşmadan Nişâbur'u almıştı. Kıtık Nişâbur'da da vardı. Askerler

⁴¹⁴el-Beyhakî, 555; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 274.

⁴¹⁵M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 51-52; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 274.

⁴¹⁶er-Râvendî, 98-99.

açlıktan kötü durumdaydılar. Sultan kışı Nişâbur'da geçirdi. Kentteki Selçuklu izlerini yok etti. Gazneli ordusunun hayvanları için Damgan'dan develerle ot taşıdı.

Sultan Mesud 5 Mayıs 1040'da Serahs'a doğru harekete geçti. Ordu bitkin durumda idi. Serahs'a ulaşıldı ve kent savaşla elde edildi (14 Mayıs 1040). Serahs'ın da durumu iyi değildi. Susuz kalan ordunun durumu daha kötüleştirdi. Komutanlar Herat'a çekilmek istiyorlardı. Kesin neticenin Merv'de alınabileceğine inanan Sultan Mesud, Merv'e doğru harekete geçti. Gazneli komutanlar buna karşıydılar. Merv'e gidildiği takdirde susuzluğun yanı sıra hayvanlara ot bulamayacaklarını, bu sıkıntılardan da orduda karışıklıklara neden olacağını ifade ettiler. Devlet erkânı da yaşanan olumsuzlukları ileri sürerek, önce Herat'a gidilmesini askerlerin ve hayvanların kuvvetlenmelerinin ardından Selçuklularla savaşılmasını önerdiler. Hatalarına bir diğerini ekleyen Sultan Mesud, kararından vazgeçmedi. Öneriyi sunan komutanlarına kızdı, sert sözlerle eleştirerek tehdit etti. Zor şartlar altında Gazneli ordusu Serahs'tan harekete geçti (2 Ramazan 431/16 Mayıs 1040). Sultan Mesud'un hedefi Belistâne-Dandanakan yolundan giderek yiyecek, içecek ve buğdayın bulunduğu Merv'e varabilmektir.

Sultan Mesud'un 16 Mayıs 1040'da Serahs'tan ayrılması Selçuklularda bir korku oluşturdu. Tuğrul Bey'in gayesi ağırlıklarla birlikte Dihistan taraflarına giderek, Cürcan'ı almak ve yerleşmektir. Çağrı Bey ise Gazneli ordusunun durumunun iyi olmadığını belirterek savaşma niyetini açıkladı. Musa Yabgu'yla Yinallılar da Çağrı Bey'in düşüncesini benimsediler. Böylece Tuğrul Bey'in öne sürdüğü Dihistan ve Cürcan'a çekilme, oralarda da tutunamazlar ise Orta İran'a göç etme fikri kabul görmedi. Çağrı Bey, Yinallılar ve Musa Yabgu'nun benimsedikleri "mücadele" düşüncesi onaylandı. Karardan sonra Selçuklular çöl yoluyla Serahs'a doğru harekete geçtiler⁴¹⁷.

Ağırlıklarını iki bin atla geriye gönderen Selçukluların esas ordusu on altı bin süvari idi. Yinallılar ile Börü Tegin'in öncü kuvvet olarak gönderilmeleri kararı alındı. Börü Tegin'in maiyetinde beş yüz süvari bulunuyorken, Yinallıların maiyetinde bin süvari vardı.

Gazneli ordusu yiyecek, hayvanları da ot sıkıntısı çekiyordu. Selçuklular onların önünden kuzey tarafında Merv'e doğru çöle çekiliyorlardı. Selçukluların takti-

⁴¹⁷ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 52; O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 83-84; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 274-275.

ğini kabullenen Gazneliler büyük hataya düştüler. Yaptıkları baskınlarla Selçuklular, Gaznelilere kayıplar verdiriyorlardı. Kızgın güneşin altında, çölde ağırlıklarla ilerleyen ve susuzluk çeken Gazneli askerleri bitkin düşmüşlerdi. Yönetimden memnun olmadıkları gibi savaşıma taraftarı da değillerdi. Yaklaşık yüz bin civarında olan Gazneli ordusu hem fizikî hem de moral yönünden çöküntü yaşıyordu. Sonuçta Selçukluların Horasan'da yaptıkları mücadelenin düğümü bu savaşla çözülecekti. Savaş 6 Ramazan 431/22 Mayıs 1040'da Dandanakan Hisarı civarında başladı. Üç gün devam etti. Büyük sıkıntılara rağmen Gazneli ordusu Dandanakan Hisarı'na kadar ilerledi. Hisarın içindeki beş su kuyusu ihtiyacı karşılamıyordu. Hisarın dışındaki dört kuyu ise Selçuklularca içlerine hayvan leşleri atıldığından ve üzerleri kapatıldığından kullanılamıyordu. Kuyuların açılması zaman gerektiriyordu. Sultan Mesud'un buna tahammülü yoktu. Sultan, bu noktada son hatasını da yaptı. Komutanlarının muhalefetine rağmen su kaynaklarına ulaşabilmek için, gücü kalmamış orduya 5 fersahlık (yaklaşık 31,5 km) bir yolu daha katetmelerini emretti. Harekete geçen Gazneli ordusu savaş düzenini kaybetti. 22 Mayıs 1040'da Selçuklu öncü güçleri karşılaştıkları Gaznelilerce uzaklaştırıldılar⁴¹⁸. Bu arada gece firar eden üç yüz yetmiş saray gulâmı Selçuklu saflarına katıldılar⁴¹⁹.

Gazneliler gece boyunca savaş hazırlığı yaptılar. Sultan Mesud, saray gulâmları komutanı Beydoğdu'nun yardımcısı Er Tegin ile gulâmları ve çavuşları çağırarak gerekli şeyleri söyledi. Bu durumdan hoşlanmayan Beydoğdu gücendi. Sonraki gün Gazneliler savaş düzenine girdiler. Dört yönden saldıran Selçuklular hücumda iken, Gazneliler savunma durumunda idiler. Gazneli ordusunun iyi savaşmamasının nedenlerinden biri de komutanlar arasında süren rekabetti.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Gazneli ordusu savaşarak Dandanakan Kalesi'ne ulaşabilmiş ve orada durmuştu (24 Mayıs 1040). Savaş düzenini alan Selçuklular da onların karşısında yerlerini aldılar. Susuzluk Gazneli ordusunu zor duruma sokmuştu. Suya doğru hareket eden Gazneli ordusunun düzeni bozuldu. Gazneli ordusundan ayrılan gulâmlar, Börü Tegin'in askerleriyle birleşerek Gazneli ordusuna karşı saldırıya geçtiler. Dağılan Gazneli ordusunda meydanda sadece sultan ile birkaç büyük komutan kaldı. Sultan Mesud, komutanları kendisini terk edince yenildi Zor durumda kalan Sultan, oğlu, kardeşi ve tüm ileri gelen adamları hızla Merv ovasında bulunan

⁴¹⁸ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 52.

⁴¹⁹ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 85.

Berkdiz Kalesi'ne doğru kaçmak zorunda kaldılar. Sultan Mesud'u takip eden Selçukluların bir kısmı oraya ulaşabildiler. Gazneliler oradan da Gur'a gittiler. Ağırılık olarak Gaznelilerden geriye biri hükümdarın, diğerleri ise vezir Ahmed Abdüssamed ile prens Mevdud'un olmak üzere toplam üç çadır kalmıştı⁴²⁰. Sultan Mesud, yenilginin verdiği utanç ve mahcubiyet içinde Gazne'ye ulaştı (7 Şevval 432/ 21 Haziran 1040)⁴²¹.

Gazne'ye gelen mağlup sultanın ilk işi savaşta ihmali olan komutanları cezalandırmak oldu. Mallarına el konulan Sipehsâlâr Ali Dâye, büyük Hâcib Sübaşı ve Hâcib Begdoğdu Hindistan kalelerine gönderildikten sonra öldürüldüler⁴²².

Sultan Mesud yenilginin ardından Türkistan hanlarından Arslan Han'a Beyhakî'ye yazdırdığı mektubu gönderdi. Mektup, savaşın nasıl geliştiğini, yenilginin nedenlerini ve yapılması düşünülenleri kapsıyordu. Bu bir nevi yenilgiyi kendisinin bildirdiği psikolojik bir hareketti⁴²³.

Sultan Hindistan'a doğru hareket etti. Amacı yeniden bir ordu hazırlamaktı. Kardeşi Muhammed ile tüm hazineleri beraberindeydi. Başta Belh'li Anuş Tegin olmak üzere Hintli ve Türk gulâmlar, Sultan Mesud Sind ırmağını geçince ayaklandılar. Göz koydukları hazineyi yağmaladılar. Muhammed'in sultanlığını ikinci kez ilân ettiler (13 Rebûlâhir 432/21 Aralık 1040). Sultan Mesud ile hanımı Sâre Hatun'u yakaladılar. Giri Kalesi'nde öldürdüler (11 Cemâziyelevvel 432/17 Ocak 1041)⁴²⁴.

el-Kazvinî olayı şöyle anlatır; Selçuklu yenilgisinden sonra Sultan Mesud kaçar. Kardeşi Muhammed'le birlikte Hindistan'a giderken Cilem ırmağını geçtiklerinde gulamlar isyan eder. Muhammed'i bir filin üzerine kurdukları tahta oturturlar. Yakalanan Sultan Mesud kaleye gönderilirken yolda öldürülür (Cemaziyelevvel 433/Aralık 1041)⁴²⁵. Muhammed'in rızası alınmadan Sultan Mesud'un, Muham-

⁴²⁰ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 52-53; E. Merçil, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, 347.

⁴²¹ el-Beyhakî, 606; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 277.

⁴²² F. Akçay, 146.

⁴²³ el-Beyhakî, 596-600.

⁴²⁴ F. Akçay, 147; İbnü'l-Esîr, 163-164; E. Merçil, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, 347; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 278.

⁴²⁵ el-Kazvinî, 319.

med'in oğlu Ahmed ile Ali-i Hîşavend'in oğlu ve Yusuf b. Sebük Tegin'in oğlu tarafından öldürüldüğü de ifade edilir⁴²⁶.

Savaş yapılmadan önce ağırlıklarını geriye yollayan Selçuklular, şayet yenilirse kaçmaya hazırlanmışlardı. Savaşın meydana geldiği cuma günü öğle vakti haberciler gelerek, Sultan Mesud'un yenilerek döndüğünü haber verdiler. Savaşın yapıldığı alana gelen Selçuklu şefleri burada bir çadır kurarak Tuğrul Bey'i tahta çıkardılar. Tüm âyân Tuğrul Bey'e Horasan Emiri olarak selâm verdiler⁴²⁷. Ardından zaferlerini bildiren birer tane mektup Börü Tegin'e, Ali Tegin oğullarına, Türkistan hanlarına gönderildi. Çağrı Bey'in Toharistan ile Belh'i ele geçirmesi için Belh yönüne harekete geçmesi, Musa Yabgu'nun Yinallılarla birlikte Merv'de ikâmet etmesi, Tuğrul Bey'in ise bin süvariyle Nişâbur'a gitmesi kararlaştırıldı⁴²⁸.

Dandanakan zaferiyle Gazneli toprakları üzerinde bir Selçuklu Devleti kuruldu. Horasan sadece fiiliyatta değil, resmî olarak da Gaznelilerin elinden çıktı. Dandanakan galibiyetinin elde edilmesinde büyük ölçüde etkileri olan, iltica etmiş gulâmlara, Selçuklu devlet teşkilatında önemli görevler verildi.

Selçuklu şefleri Merv'de aynı ayın içerisinde hemen herkesin katıldığı bir kurultay topladılar. Devlet düzeni için kararlar aldılar. Böylelikle Selçuklu Devleti'nin kuruluş dönemi bitti, düzenleme dönemi başladı.

Abbasî halifesi olan Kâimbiemrîllah'a mektup yazılması kurultayda kararlaştırılan ilk iş oldu⁴²⁹. Halifeye Ebu İshak el-Fukkaî eliyle gönderdikleri mektuplarında Selçuklular, kendilerinin her zaman cihad ve gaza yolunda çalıştıklarını, halifeye karşı gelmeyen bir toplum olduklarını ifade ettiler. Ayrıca Arslan Yabgu'nun nedensiz yere Sultan Mahmud tarafından Kalincar Kalesi'nde hapsedildiğini ve orada öldüğünü, Sultan Mahmud'un ölümüyle yerine geçen oğlu Sultan Mesud'un memleketi iyi idare etmediğini belirttiler. Horasan ileri gelenlerinin, kendilerinin himayeleri altına girmek isteğinde bulduklarını, Sultan Mesud'un büyük bir orduyla üzerlerine geldiğini, onu yenerek, devlet kurdukları bilgisini haber veriyor, halifece tanınma isteğinde bulunuyorlardı⁴³⁰.

⁴²⁶İbnü'l-Esîr, 164; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Gazneliler)*, 141.

⁴²⁷M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 53-54.

⁴²⁸el-Beyhakî, 594.

⁴²⁹M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 53-54.

⁴³⁰er-Râvendî, 101-102; Şebankâreî, 138-139.

Böylece Selçuklular, Abbasî halifesi Kâimbiemrîllah'a bağlılık kararı veriyorlarken halife de Selçukluları tanıyordu⁴³¹.

Selçukluların hâkimiyet kurduğu alanlarla sonradan ele geçirilmesi düşünülen devlet ve şehirler hânedan üyelerince bölüştü. Mûsâ Yabgu'ya Herat merkez olacak şekilde Büst ve Sîstan bölgesi verildi. Çağrı Bey'e Belh ve Serahs dâhil, Gazne-Ceyhun arasında kalan bölge verildi. Tuğrul Bey, Başkent Nişâbur'da kalarak, Irak ile batı tarafındaki alanlara sahip oldu. Kuhistan İbrâhim Yinal'a, Kirman Çağrı Bey'in oğlu olan Kavurd Bey'e, Cürcan ve Damgan Arslan Yabgu'nun oğlu olan Kutalmış'a verildi. Diğerleri Tuğrul Bey'i metbu tanıyacaktı⁴³².

Kutalmış ile İbrahim Yinal'a bir nevi valilik sayılabilecek merkeze tâbi bir yönetim pozisyonu verildi⁴³³. Musa İnanç ile Çağrı Beyler'in şu yetkileri de olacaktı;

1. İdarî alanlarında Sultan Tuğrul Bey'in isminin ardından isimlerine hutbe okutabileceklerdi.
2. Para darp ettirebileceklerdi.
3. Günde üç kez, saraylarının kapılarında nevbet (bando) çaldırabileceklerdi.
4. Kafalarında hükümdarlık sembollerinden biri olan çetr taşıyabileceklerdi⁴³⁴.

Yönetimde daha aktif rol oynayan Tuğrul Bey'in Çağrı Bey ile olan ilişkileri genelde olumlu bir seviyede seyretmiştir. Buna etki eden unsurlardan biri de Tuğrul Bey'in çocuğunun olmamasıdır⁴³⁵. Çağrı ve Tuğrul Beyler, yardımlaşma ve dayanışma çerçevesinde ülkeyi idare ettiler⁴³⁶.

2.24. Sultan Tuğrul Bey Dönemi (1040-1063) Selçuklu-Gazneli İlişkileri

Gaznelileri yenerek, devletlerini kuran Selçuklular, Gaznelilerin toprakları (Horasan) üzerinde devletleşmelerine rağmen onları ortadan kaldıramamışlardır⁴³⁷.

Selçuklular, doğu tarafında savunma, batı tarafında hücum ve alan genişletme siyaseti güdüyorlardı. Tuğrul Bey ve diğer Selçuklular faaliyetlerini doğudan ziyade batıya yönelik olacak şekilde bir strateji hedeflemişlerdi⁴³⁸.

⁴³¹ İbn Fadlân, 223.

⁴³² F. Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 368-369.

⁴³³ M. Ersan-M. Alican, 42.

⁴³⁴ Ergin Ayan, "Büyük Selçuklu Devleti'nin Temelleri Atılırken Siyasî Meşruiyet Süreci", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3 (5), Ordu, 2012, 27-28.

⁴³⁵ C. Piyadeoğlu, 109-110.

⁴³⁶ Remzi Çavuş, *Selçuklu Süvarileri*, İstanbul, 2013, 50.

⁴³⁷ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 126.

Ölümünden önce Sultan Mesud, veziriyle istişare yaparak Harezm'in Şah Melik'e verilmesini, onun tarafından alındığı takdirde Harezmlilerden ve Selçuklulardan kurtulacaklarını belirtti. Onaylanan plan Şah Melik'e bildirildi.

Sultan Mesud tarafından yurtlarının kendisine verildiğini Harezmlilere ifade eden Şah Melik, büyük bir ordu ile harekete geçti. Esîb denilen alanda Şah Melik ve Harezmliler savaştılar (6 Cemâziyelâhir 432/11 Şubat 1041). Üç gün süren savaşta galip gelen Şah Melik oldu. İsmail Handan ve Şeker Hadim kaçarak Selçuklulara sığındılar (22 Receb 432/28 Mart 1041). Şah Melik tahta oturdu (Şaban 432/ 19 Nisan 1041). Sultan Mesud ve kendisi adına hutbe okuttu. Hâlbuki kısa bir süre önce Sultan Mesud öldürülmüştü⁴³⁹.

Şah Melik, Gaznelilerin en önemli müttefiki konumuna gelmişti. Çağrı ve Tuğrul Beyler, harekete geçerek Harezm'in merkezi olan Cürcan'ı kuşatarak Şah Melik'i mahvettiler. Harezm, Selçukluların hâkimiyetine geçti. Gaznelilere sığınmak üzere kaçan Şah Melik, Ertaş tarafından Mekran'da yakalandı. Ardından öldürüldü. Hazine ve mallarına el konuldu⁴⁴⁰.

Metbû devlet/hükümdar ile tâbi devlet ilişkisi ikisinden birinin durumunun değişmesiyle farklı bir durum alabiliyordu. Gaznelilerin sıhriyet bağı kurdukları Ziyârîler⁴⁴¹ kendilerine tâbi idiler. Gazneli-Ziyârî metbû-tâbilik ilişkisi, Horasan'a gelen Selçukluların hâkimiyetlerini sağlamalarına kadar devam etti. Selçuklular, Gazneliler gibi dönemin çok önemli bir siyasî gücünü tahtından ederek, kısa süre zarfında İran coğrafyasına hâkim oldular. İran coğrafyasının çeşitli bölgelerinde varlıklarını sürdüren yerel hânedanlardan Ziyârîleri ilk önce kontrol altına alarak vergiye tabi tutan Tuğrul Bey, onların hâkimiyet alanları olan Taberistan ve Cürcan'ı 1042'de ele geçirdi. Ziyârîler ise Selçuklulara hiçbir zaman karşı koymadılar⁴⁴².

⁴³⁸ Y. Bedirhan, 192-193.

⁴³⁹ el-Beyhakî, 656-657; İbnü'l Esîr, 146; İ. Kafesoğlu, *Selçuklu*, 21.

⁴⁴⁰ Müneccimbaşı, 56; İ. Kafesoğlu, *Selçuklu*, 21.

⁴⁴¹ Hazar denizinin güneydoğusunda Cürcân ve Taberistan'da hüküm süren Deylemli bir hânedan (928-1090). Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Ziyârîler", *DİA*, XLIV, Ankara, 2013, 498.

⁴⁴² Esin Küçükbeğir, "Gazneliler ile Selçuklular Döneminde Taberistan Bölgesi ve Ziyârîler", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), Sakarya, 2017, 144-149.

2.25. Çağrı Bey ile Oğlu Alp Arslan'ın Gaznelilere Karşı Askerî Harekât-ları (1040-1059) ve Kurulan Sıhriyet Bağları

Selçuklular Merv'i ele geçirdiklerinde (Receb 428/22 Nisan 1037), Cuma namazında hutbeyi Çağrı Bey'in ismine okutturmuşlardı⁴⁴³. Bu tarih 6 Receb 429/14 Nisan 1038 olarak da verilmektedir⁴⁴⁴. Oysaki Sultan Mesud'un danışmanları Merv'i, Selçuklular karşısında mutlaka savunulması gerekli olan merkezi bir üs olarak kabul ediyorlardı. Kentte bulunan ordugâhın asıl görevi Horasan'a Selçukluların girişine engel olmaktı. Gazneli Devleti veziri Ahmed b. Abdüssamed, Selçukluları durdurmak için düzenlenmesi planlanan harekâta Merv'in merkez üs olmasını teklif etmişti. Çünkü Merv, Horasan-Gazne yolu üzerinde Gazneliler açısından stratejik öneme sahip önemli bir yerdi⁴⁴⁵. 431/1040 Dandanakan zaferinin ardından toplanan kurultayda, Horasan'ın büyük bir bölümü merkez Merv olmak üzere Çağrı Bey'in yönetimine verildi⁴⁴⁶.

Dandanakan Savaşı'nın ardından yapılan kurultayda alınan kararlar gereği doğuda Gaznelileri yenerek Belh kentini ele geçiren (431/1040) Çağrı Bey, ardından kısa bir zaman diliminde Badgis, Huttalan, Cüzçân ve Toharistan'ın diğer kentlerinde de hâkimiyet sağladı⁴⁴⁷.

Dandanakan yenilgisinden sonra Muharrem 432/Eylül 1040'da Kuzey Afganistan'da hâkimiyet sağlamak isteyen Sultan Mesud, Selçuklular ile savaşmak üzere, vezir Ahmed b. Abdüssamed'le oğlu Mevdud'un komutasında 4.000 askerden oluşan orduyu Belh'e göndermişti. Yapılan mücadeleyi Selçuklular kazandı. Çağrı Bey, Belh kentinde hâkimiyeti sağladı⁴⁴⁸.

Dandanakan mağlubiyetinden sonra Gazneliler gerileme dönemine girdiler. Fakat Selçuklular ile olan mücadeleleri bitmedi. Selçuklu-Gazneli mücadelesinin yaşanmakta olduğu yerlerden biri de Sistan bölgesi idi. 1040'da Musa Yabgu adına yeğeni Ertaş, Sistan'a giderek bölgeyi ele geçirdi ve hutbeyi amcası adına okutturdu. Ertaş'ın Mâverâünnehir'e gidişinin ardından Musa Yabgu, Ebû'l-Fazl isimindeki birini Sistan nâibi olarak atadı. Gazneli Sultanı Mevdud, Sistan'ı tekrar Gazneli toprak-

⁴⁴³ İbnü'l-Esîr, IX, 366; Y. Bedirhan, 179.

⁴⁴⁴ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 125.

⁴⁴⁵ A.C.S. Peacock, 105-106.

⁴⁴⁶ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 123.

⁴⁴⁷ İ. Kafesoğlu, *Selçuklu*, 21; O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 123.

⁴⁴⁸ F. Akçay; 146; Erdoğan Merçil, "Mevdud b. Mes'ûd-i Gaznevi", *DİA*, XXIX, Ankara, 2004, 431.

larına dâhil etme amacıyla harekete geçti (1041). Fakat Gazneli güçlerini mağlup eden Ebû'l-Fazl, onları gerilettiler. Sultan Mevdud'un ordusu, Sistan üzerine bir sefer daha düzenledi (20 Mart 1042). Bu kez Sistan ordusu mağlup oldu. Ebû'l-Fazl'ın sığındığı kaleyi Tuğrul Bozan dört ay kuşattı. Ebû'l-Fazl'ın haberdar ettiği Ertaş, gizlice Sistan'a gelerek (Temmuz 1042), halkın desteğiyle Gaznelilere düzenlediği saldırıyla onları püskürttü⁴⁴⁹.

Dandanakan Savaşı'nın ardından Gazneliler, Türkistan ve Horasan'da hâkimiyeti Selçuklulara bırakmak zorunda kaldılar. Gazneliler ve Selçuklular, aralarında süren hâkimiyet mücadelesine rağmen sıhriyet bağı kurmayı da ihmal etmediler. Buna rağmen Selçuklulardan Çağrı Bey'in damadı olan Gazneli Sultan Mevdud, dokuz yıllık saltanatı boyunca Selçuklularla mücadele etmiştir⁴⁵⁰.

Sultan Mesud'un ölümünün ardından yaşanan taht mücadelesini kazanan ve-liaht Mevdud olmuştu. İç sorunları halleden Mevdud, babasının döneminde Selçuklulara bırakılan toprakları tekrar elde etme amacıyla hareket etti. Selçuklulara karşı genişleme fırsatı da buldu. Mevdud, Çağrı Bey'in hastalanmasını fırsat bilerek Selçuklulara karşı harekete geçti. Horasan'a yönelen Mevdud, Horasan-Gazne arasında merkez konumundaki Belh'e doğru ilerledi (435/1043). Çağrı Bey hastalığı nedeniyle karşılık veremedi. Oğlu Alp Arslan'a komutanlık görevi vererek, onu Belh'e yardıma gönderdi. Gazneli ordusuna saldıran Alp Arslan, onları mağlup ederek önemli bir zafer elde etti. Pek çok esir, at ve silah ganimet olarak elde edildi. Bu zafer Alp Arslan'ın ilk askerî başarısıdır.

Bunların dışında Alp Arslan, ilk hâkimiyet bölgesine sahip oldu. Çağrı Bey, Alp Arslan'a Belh, Toharistân, Vahş, Velvalic ve Kubâdyân'ın yönetimini devretti (435/1043). Çağrı Bey iyileştikten sonra oğlu Alp Arslan ile birlikte Tirmiz üzerine harekete geçtiler. Çağrı Bey, kale komutanına gönderdiği mektupta, Gaznelilerin durumlarının kötü olduğunu, güçlerinin sona erdiğini, Gazne sultanlarından umudunu kesmesini istedi. Bununla Çağrı Bey, "Gaznelilerin güneşinin batmakta, kendilerinininkinin ise yükseldiğini" ifade ediyordu. Gazne'den yardım gelmeyeceğini anlayan kale komutanı, tüm mal varlığını Çağrı Bey'in Belh'teki adamı Ebû Ali Şadan'a

⁴⁴⁹ V. Öntürk, "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı", 353.

⁴⁵⁰ Güller Nuhoglu, "Gazneliler'de Evlilikler ve Evlilik Âdetleri ", *İ.Ü Şarkiyat Mecmuası*, 23, İstanbul, 2013-2, 97; E. Merçil; *Afganistan ve Hindistan'da*, 118-119; V. Öntürk, "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı", 349.

bırakarak Gazne'ye çekildi. Çağrı Bey ve Alp Arslan'ın beraber yürüttükleri bu harekât sonucunda Ceyhun Nehri'nin diğer yakasında bulunan ve değerli öneme haiz Tirmiz, Çağrı Bey'in hâkimiyetine girdi⁴⁵¹.

Belirtildiği üzere Cürcân, Badgis, Huttalan gibi merkezleri ele geçiren Çağrı Bey, Tuğrul Bey ile Harezm'e girerek (1043), bölgenin merkezi Cürcân'ı kuşattı. Sonra Tirmiz ve civarını ele geçirdi. Buranın yönetimini oğlu Alp Arslan'a devretti. Onunla beraber Gazne Devleti'ne karşı mücadele etti⁴⁵².

Gazneli Sultan Mevdud'un amcası Muhammed ve çocuklarını bertaraf ederek Gazneli tahtına geçmesi Selçukluları tedirgin etmişti. Onlara bağlı olan bazı kentlerin halkı, Gazne'de hâkimiyet sağlayan Mevdud'a tabi olduklarını belirttiler. Kardeşi Mevdud'un ölümüyle birlikte Sultan Mevdud, tamamen serbest hareket etme kabiliyetine sahip oldu. Mevdud'un ordusunu, Selçuklu Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan, 435'de yendi. Bu yenilgi ile birlikte Büst yakınlarında, Mevdud'un orduları Selçuklu güçlerini dağıtma başarısını gösterdiler. Selçuklular, Gernsir ve Kandahar'da yağma hareketlerinde bulundular. Gazneli Sultan Mevdud, onları püskürtmek amacıyla Gazne'den bir orduyu üzerlerine gönderdi. İki ordu Büst'te karşı karşıya geldiler. Şiddetli bir çatışmanın yaşandığı savaşta, Selçuklular mağlup bir şekilde, geride ölü ve esirler bırakarak çekildiler⁴⁵³. Sultan Mevdud, mağlubiyetten dolayı Çağrı Bey ile olan mücadelesini bitirmedi. Ancak Çağrı Bey ile tek başına baş edemeyeceğini de kavramıştı⁴⁵⁴. Sultan Mevdud'un amacı, babası Sultan Mesud döneminde Selçuklulara kaptırılan toprakları tekrar alabilmektir. Bu amaçla 435/1043'te Horasan'a saldırdı. Vaatlerde bulunarak, yüklü miktarda para vererek bölgedeki valilerden yardım talebinde bulundu. Bunda kısmen de başarılı oldu. İsfahan hâkimi, Sultan Mevdud'a yardım etmek amacıyla harekete geçti. Fakat ordusunun bir kısmını kayıp verdi. Tirmiz üstüne harekete geçen Türkistan hakani, Selçukluları oradan çıkardı. Bir ordu da Harezm'e gitti⁴⁵⁵.

Sultan Mevdud devrinde Gazneliler Devleti'nin dış siyasetinin temel kısmını Selçuklular ile mücadelelerinin odak noktası olan Belh, Herat ile Sistan konuları oluşturuyordu. Selçuklu Musa Yabgu'nun yeğeni Ertaş, Sistan'da bulunuyordu. Ka-

⁴⁵¹ C. Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, 33-35.

⁴⁵² M. Demir, 53.

⁴⁵³ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Gazneliler)*, IV, 125; H. İ. Hasan, 478-479.

⁴⁵⁴ C. Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, 35.

⁴⁵⁵ H. İ. Hasan, 479.

labalık bir ordu ile harekete geçerek Gazne'yi almak istedi. Fakat Gaznelilerin kurdukları tuzağa düşerek mağlup oldu. Ardından Sistan'a dönmek mecburiyetinde kaldı (1045-1046)⁴⁵⁶.

435/1045'den itibaren Çağrı Bey güney tarafında Gaznelilerle zorunlu bir mücadele içine girdi. Aralıklarla 451/1059'a kadar süren bu mücadeleler Çağrı Bey'in oğlu Alparslan'ın askerî yönden elde ettiği başarılarla ön plana çıkmasına vesile oldu. Çağrı Bey, Horasan'ın savunması için önem taşıyan Tirmiz ve civarının yönetimini oğlu Alparslan'a verdi⁴⁵⁷.

Selçuklularla tek başına mücadelede iyi bir sonuç elde edemeyeceğini kavramış olan Sultan Mevdud, civardaki hükümdarlar ile anlaşma yoluna gitti. Karahanlılar ve İsfahan'daki Kâkûyîler ile müttefik oldu. Onlarla birleşmek için Gazne'den Belh'e doğru ordusuyla yola çıktı. Ne var ki hastalandı ve döndüğü Gazne'de vefat etti. Ölüm tarihi farklı verilmektedir. 20 Receb 440/29 Aralık 1048, 20 Receb 441/19 Aralık 1049 ve 20 Receb 441/18 Aralık 1049⁴⁵⁸. Yirmi dokuz yaşında ölen sultanın hâkimiyeti dokuz yıl on ay sürdü.⁴⁵⁹

Selçukluların elindeki Sicistan'ın alınması amacıyla kalabalık bir orduyla vezirini (Ebu'l-Feth Abdürrezzak b. Ahmed el-Meymendî) gönderen sultanın vefatıyla Selçuklulara karşı olan harekât da durdu⁴⁶⁰.

Mevdud'un oğlu (Çağrı Bey'in torunu) II. Mesud, altı yaşında iken tahta çıkarıldı. İki hafta süren saltanatını amcası Ali sonlandırdı. Tahtın yeni sahibi olan Ali, abisinin dul hanımıyla evlendi⁴⁶¹.

Mevdud'un ölümü diğer ittifak üyelerini harekâttan vazgeçirmedi. Büveyhî Ebû Kalıcar Horasan'a gitmek üzere, yol aldığı çölde askerlerinin büyük çoğunluğunu kaybederek geri döndü. Yalnız kalan Karahanlı Arslan Han, harekâtı sürdürdü. Bir kısım askerini Harezmi'ye gönderdi. Selçuklu hâkimiyet bölgesi olan Tirmiz'i tahrib ederek yağmaladı. Karahanlıların baskıları üzerine, komutanlık görevini babasından alan Alp Arslan, mücadeleden zaferle çıktı. Arslan Han, Ceyhun'un kıyısında

⁴⁵⁶ E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 282; V. Öntürk, "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı", 349.

⁴⁵⁷ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 124.

⁴⁵⁸ İbnü'l-Esîr, 204-205; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Gazneliler)*, 148; E. Merçil, "Mevdud b. Mes'ûd-i Gaznevî", *DİA*, 431; C. Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, 35-36; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 282; C. Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, 35-36.

⁴⁵⁹ İbnü'l-Esîr, 204; H. İbrahim Hasan, 479.

⁴⁶⁰ İbnü'l-Esîr, IX, 424.

⁴⁶¹ El-Kazvinî, 320; G. Nuhoğlu, 97; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 283.

karargâh kurarak barış teklif etti. Çağrı Bey, Ceyhun'u geçerek Arslan Han ile görüştü. Karahanlıların, Selçuklu topraklarına saldırmamaları şartıyla anlaşma sağlandı (441/1049). Bununla birlikte Alp Arslan'ın askerî zaferi, Çağrı Bey'in siyasi yöntemiyle karşılığını alıyordu⁴⁶².

Gaznelilerde Sultan Mevdud'un ölümüyle iç sorunlar başladı. Böylece Çağrı Bey ve Melik Alp Arslan Gaznelilerin işlerine müdahale etme fırsatı buldular. Sultan Mevdud'un ölümünün ardından çok kısa bir süre oğlu II. Mesud ve ardından kardeşi Ali geçse de sonrasında amcası Abdürreşid sultan oldu (441/1050)⁴⁶³.

Gazne Sultanı Abdürreşid'in Hâcibü'l-hüccâb'ı olan Tuğrul Bozan, Selçuklular ile mücadele etmek için Horasan'a gitti. 1051'de Selçukluları yendi. Amacı Sistan'a yürüyerek Selçukluları bölgeden çıkarmaktı. Tak Kalesi'ne gelerek kuşattı. Fakat kırk günlük kuşatmadan bir sonuç alamadı. Bin süvariyle Sistan'a yürüdü. Ebu'l Fazl'da durumu Herat'taki Musa Yabgu'ya bildirdi. Musa Yabgu askerleriyle Sistan'a geldi. Burada Ebu'l Fazl onunla birleşti. Fakat Tuğrul Bozan'ın yaptığı baskınla Herat'a kaçmak zorunda kaldılar. Tuğrul, Sistan'ı ele geçirdi. Gücünü ve itibarını arttırdı. Kendisine destek için gönderilen kuvvetlerle daha da güçlendi.

Tuğrul Bozan, Selçuklularla mücadele etme yerine Gazne'ye hareket ederek ele geçirdi. Sultan Abdürreşid esir edildikten sonra on bir şehzadeyle birlikte öldürüldü. Sadece üç şehzade (Ferruhzad, İbrahim ve Şücâ) kurtulabildi. Tuğrul Bozan daha sonra Sultan Mesud'un kızıyla zorla evlendi. Böylece Gazneliler Devleti'nde kendi hükümdarlığı için hukukî bir zemin kazandı. Fakat gulamlardan Nûştegin ve iki yardımcısı Tuğrul'u öldürdüler. Gaznelilerin Hindistan başkomutanı Hırhîz'in olaya el koymasıyla Gazne tahtına Ferruhzâd b. Mesud çıkarıldı (443/1052).

Gazne'de olup biten tüm bu karışıklıklar, Çağrı Bey'de Gazneliler üzerine yürüme fikrini oluşturdu. Çağrı Bey, içinde buldukları kargaşadan yararlanmak amacıyla, Gazneliler üzerine harekete geçti. Başarıya ulaşmak basit görünüyordu. Çağrı Bey'in bu harekâtı, Gazne'deki Emir Hırhîz'in müdahalesiyle etkisizleştirildi. Hırhîz, Çağrı Bey'i yendi ve çok miktarda ganimet aldı. Selçuklular karşısındaki bu başarıyla Gaznelilerin kendilerine olan güveni arttı. Horasan'ı geri alma fikri canlandı. Ferruhzâd, Gaznelileri eski günlerine döndürme gayesiyle büyük bir ordunun Horasan'a gönderilmesini istedi.

⁴⁶² C. Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, 35-36.

⁴⁶³ İbnü'l-Esîr, 205.

Emir Külsarığ, Gazneli ordusunu karşıladı ve durdurmaya çalıştı. Fakat yenildi ve esir düştü. Onunla birlikte çok sayıda asker ve komutan da esir edildi. Bu başarıyla, Gaznelilerin Horasan'ı tekrar ele geçirme ümitleri çoğaldı. Fakat Alp Arslan'ın olaya dâhil olmasıyla Gaznelilerin bu ümidi bitti. Çağrı Bey'den izin alan Alp Arslan, Külsarığ'ı kurtarmak için büyük bir orduyla Gazneliler üzerine yürüdü. Bu kez zafer Alp Arslan'ın oldu. Çok sayıda Gazneli komutanı da esir edildi. Ferruhzâd, Külsarığ ile birlikte diğer Selçuklu esirlerini serbest bıraktı.

Dandanakan Savaşı'nın ardından Selçuklular ve Gazneliler yirmi yıla yakın birbirleriyle aralıklarla savaşmalarına rağmen bir taraf üstünlük sağlayamadı. Çok sayıda askerlerini kayıp verdiler. Her iki tarafın da faydasına olan şey, tesis edilecek bir barış ile var olan konumlarını korumaktı. Çağrı Bey ve Gazneli Sultan İbrahim (1059-1099), birbirlerinin topraklarına saldırmama şartıyla, Hindukuş dağlarını aralarında sınır kabul ederek barış anlaşmasını yaptılar (451/1059). Anlaşmayı Ebu'l-Fazl Beyhakî (385-470/995-1077) kaleme aldı. Böylece Gazneli-Selçuklu savaşlarına son verildi. Anlaşma ile Gazneliler bağımsızlıklarını ve varlıklarını korudular. Gazneliler tarafından bazen ihlâl edilse de anlaşma yarım asırdan uzun süre geçerli oldu⁴⁶⁴.

Karahanlılar ve Gazneliler ile varılan anlaşmaların ardından, Çağrı Bey ve Melik Alp Arslan kendi hâkimiyet alanlarındaki iç işlerine döndüler⁴⁶⁵.

Sultan Alp Arslan, oğlu Melikşah'ı Batı Karahanlıların kurucusu ve ilk hükümdarı olan İbrahim Tamgaç Han'ın (1041-1068) kızı Celâliyye Terken Hatun ile evlendirdi. Diğer oğlu Arslanşah'ı ise Gazneli Sultanı İbrahim'in kızıyla, kendi kızını da İbrahim'in oğluyla evlendirerek sıhriyet bağı kurdu⁴⁶⁶.

Sultan Alp Arslan, hâkimiyetini askerî manevralarla pekiştirdiği gibi, evliliklerle de destekliyordu. Bu amaçla Sultan, Gazneliler ve Karahanlılarla sıhriyet akrabalığı gerçekleştirerek, var olan kuvvetini pekiştirmiş, anlaşmalar sağlamış, devletin sınırlarını güvenlik altına almıştır. Sultan Alp Arslan, Merv'de Gazne Sultanı Me-

⁴⁶⁴ İbnü'l-Esîr, 214-218, 268-269; el-Kazvinî, 320-321; M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 126; O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 164; Celâleddîn Suyûtî, *Halîfeler Tarihi*, (Çev: Onur Özatağ), İstanbul, 2015, 429; C. Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, 38-39; Y. Bedirhan, 167; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 283-285; E. Merçil; *Afganistan ve Hindistan'da*, 119.

⁴⁶⁵ C. Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, 39.

⁴⁶⁶ Mehmed Murad Bey (Mizancı), 176; Ergin Ayan, "Karahanlıların Selçuklu Egemenliğine Girme Süreci", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (3), Bişkek, 2015, 9; M. Demir, 80; C. Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, 103-104.

sud'un dul kalan hanımı (Karahanlı Yusuf Kadir Han'ın kızı Şâh Hatun) ile evlendi. Kızı Ayşe Hatun'u da Karahanlı hükümdarı olan Şemsülmülk Nasr'la evlendirdi⁴⁶⁷.

2.26. Sultan Melikşah Dönemi (1072-1092) Selçuklu-Gazneli İlişkileri

Sultan Alparslan'ın vefat haberini öğrenen Gazneliler ve Karahanlılar mevcut durumdan istifade ederek Selçuklu topraklarına saldırmaya başladılar⁴⁶⁸.

Alparslan'ın ani vefatı ve oğlu Melikşah'ın tahta geçmesiyle ülke içinde ve dışında sıkıntılar ortaya çıktı. Gazneliler harekete geçerek Alparslan'ın kardeşi Emirü'l-ümerâ lakaplı Osman'ın yönetiminde olan Toharistan'daki Çiğilkent'i (Sakal-kent) elde ettiler (Cemâziyelevvel 465/Ocak-Şubat 1073). Osman'ı yenerek ve esir alarak çok miktarda ganimet ile beraber Gazne'ye götürmeyi başardılar. Sultan Melikşah, Gazneli güçlerinin üstüne Gümüş Tegin Bilge Bey komutasında bir ordu yolladı. Ancak gönderilen bu ordu süratli bir şekilde geri çekilen Gazneli güçlerine ulaşamadı⁴⁶⁹.

Gaznelilerin Selçuklu topraklarına saldırması üzerine kardeşi Ayaz'la birlikte Sultan Melikşah, karşı harekâta geçtiler. Yapılan mücadelede Gazneli ordusundan yedi bin asker esir alındı. Bunlar Selçuklu saflarına geçtiler. Takip edilen diğer Gazneli askerleri Gazne'ye kaçmak zorunda kaldılar. Bu mücadelenin ardından Ayaz Belh'e döndükten üç gün sonra vefat etti. Sultan Melikşah Gazneli sorununu kendisinin çözeceğine inanıyordu⁴⁷⁰.

Devlet içindeki sıkıntıları gideren Melikşah, önce Karahanlılar üzerine yönelerek Karahanlı hükümdarı Nasr'ı barışa mecbur etti. Karahanlıların ardından sıranın kendilerine geleceğini kavrayan Gazneliler hemen barış girişiminde bulundular. Sultan Melikşah ile anlaşma yapabilmek için bir elçilik heyetiyle hediyeler yollandı⁴⁷¹. Gazneliler, Melikşah'ın kuvvetli bir ordu ile doğu tarafına gelmesinden endişe ediyorlardı. Bu nedenle daha önce esir ederek Gazne'ye götürmüş oldukları sultanın amcası olan Emirü'l-ümerâ Osman'ı serbest bıraktılar⁴⁷².

⁴⁶⁷ Ergin Ayan, "Karahanlıların Selçuklu Egemenliğine Girme Süreci", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (3), Bişkek, 2015, 9.

⁴⁶⁸ E. Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 74.

⁴⁶⁹ İbnü'l-Esîr, X, 81-82; O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 164.

⁴⁷⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, (Çev: Ali Sevim), Ankara, 2011, 193.

⁴⁷¹ E. Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 76-77.

⁴⁷² O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 167-168.

Gazneli Sultanı İbrahim, sağduyulu, akıllı ve ileri görüşlü biriydi. Selçuklu Sultanı Melikşah ordusuyla Gazne'ye doğru harekete geçti. Isfirâr'da konaklayan Melikşah'ın amacı Gazne'yi ele geçirmektir. Bunu haber alan sultan İbrahim, Melikşah'ın önemli komutanlarına hitaben yazdırdığı mektubu gönderir. Aslında mektup bir oyun ve düzenden ibarettir. İbrahim'in amacı Melikşah'ı komutanlarına karşı şüpheye düşürmektir. İbrahim, mektubunda Melikşah'ın komutanlarına teşekkür eder, Melikşah'ın Gazne'ye yürümesini teşvik amacıyla yaptıkları çalışmalara değinir, onlara çeşitli vaatlerde bulunur, Melikşah'ı ele geçirmekten söz eder. İbrahim, mektubun Melikşah'ın eline geçmesini istemektedir. Mektubu götüren casus bu oyunu gerçekleştirerek mektubun Melikşah'ın eline geçmesini sağlar. Mektubu okuyan Melikşah, komutanlarından şüphelenerek seferden vazgeçerek geriye dönüşü gerçekleştirir. Kendisinden soğumalarından endişe ettiği için komutanlarına da bir şey açıklamaz⁴⁷³.

Melikşah'ın kızı Gevher ile Gazneli veliahdı Mesud'un evlilikleri gerçekleşti. Böylece Selçuklu-Gazneli münasebetleri iyi bir hal alarak devam etti. Bu evliliğin gerçekleşmesi için Hâce Nizâmü'l-mülk-i Tûsî çok çaba sarfeder. Hem düğün hem de gelinin damadın memleketine gönderilmesi için yapılacak masrafları karşılamak üzere Nizâmü'l-mülk yüz bin dinarı hazineden çıkarır⁴⁷⁴.

2.27. Sultan Berkyaruk Dönemi (1094-1105) Selçuklu-Gazneli İlişkileri

Sultan Berkyaruk döneminde unvanı Emîr-i emîrân olan Emîr Muhammed b. Süleyman isyan çıkardı (490/1096-1097). Emîr Muhammed, Sultan Melikşah'ın amcasının oğluydu. Belh'e doğru yola çıkarak Gaznelilerden yardım istedi. Ele geçirecek olan Horasan şehirlerinin tamamında Gazneliler adına hutbe okunması şartıyla içinde fillerin de yer aldığı büyük bir orduyla yardım talebi karşılandı. O da bazı şehirleri ele geçirdi. Melik Sencer onun üzerine yürüyerek yaptığı baskınla esir aldı. Böylece Gaznelilerin desteklediği isyan hareketi son buldu⁴⁷⁵.

⁴⁷³ İbnü'l-Esîr, X, 150-151.

⁴⁷⁴ İbnü'l-Esîr, X, 151; İbnü'l-Verdî, *Târihu İbnü'l-Verdî (Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular)*, (Çev: Mustafa Alican), İstanbul, 2017, 43; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Gazneliler)*, 161; E. Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 77.

⁴⁷⁵ İbnü'l-Esîr, 436-437.

2.28. Sultan Muhammed Tapar Dönemi (1105-1118) Selçuklu-Gazneli İlişkileri

Selçuklu-Gazneli ilişkilerinde Gazne hükümdarı Alâüddevle III. Mesud b. İbrahim'in hükümdarlığı dönemi (1099-1115) barış ve sükûnetin hâkim olduğu bir dönemdir. Bu iyi ilişkiler, diğer sultanlar Muhammed Tapar ve Berkyaruk dönemlerinde de sürmüştür. Bu olumlu havanın meydana gelmesinde Melik Sencer'in tutumunun yanı sıra siyasi evliliklerin getirdiği akrabalık ve dostluklar da etkili olmuştur.

Gazneli Sultanı III. Mesud'un 1115'de ölmesiyle birlikte yerine oğlu Şirzad geçti. Şirzad'ın babasının yerine geçmesiyle birlikte, Sultan Mesud'un diğer oğlu Arslan Şah, Şubat/Mart 1116'da Germisir'de kendisini hükümdar ilan etti. Gazne üzerine harekete geçti. Şirzad, Arslan Şah'ın Gazne'ye yaklaştığı haberini alınca, başkenti terk etti. Bavendîlerden⁴⁷⁶ Alâüddevle Ali b. Şehriyar'a sığınmak zorunda kaldı. 1116 yılı başlarında Gazne yakınlarında, iki taraf arasında yapılan savaş, Şirzad'ın yenilmesi ve öldürülmesiyle sonuçlandı⁴⁷⁷.

Sultan III. Mesud'un oğulları arasındaki taht kavgalarına Selçuklular el atmış, böylece Selçuklular Gaznelilerin iç işlerine müdahale etmişlerdir⁴⁷⁸. 1084'te dünyaya gelen Behram Şah, Gazneli Sultanı III. Mesud'un oğludur. Selçuklu Sultanı Sencer'in kız kardeşi olan Mehdü'l Irak ise annesidir. Sultan III. Mesud 508/1115'de vefat edince oğulları arasında taht kavgası başladı. Behram Şah'ın ağabeyi olan Arslan Şah kardeşlerinden kimisini hapsederek, kimisini de öldürerek Gazneli tahtına çıktı (509/1116)⁴⁷⁹. Selçuklu Sultanı Sencer'den (dayısından) isteyip aldığı yardım ile Behram Şah, Gazneli tahtına geçti⁴⁸⁰. Olaylar şöyle gelişir;

Şirzad'ı bertaraf eden Arslan Şah, ilk iş olarak, saltanat üzerinde hakları olduğunu iddia eden kardeşlerini yakalattı ve hapsedtirdi. Bu sırada Behram Şah haptisten kaçtı. Tegin Âbâd'a gitti. Ardından Arslan Şah ile savaştı. Arslan Şah ile baş edemeyen Behram Şah, çareyi o sırada Kirman Selçuklu meliki olan Arslanşah'a sığınmakta buldu. Melik Arslanşah (1101-1142), Behram Şah'ı Horasan'a Sencer'in yanına ulaştırdı. Behram Şah orada bir müddet kaldı. Sencer'in önde gelen devlet

⁴⁷⁶ İran asıllı bir hânedan olup Taberistan'da hüküm sürmüşlerdir (665-1349). Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Bävendîler", *DİA*, V, Ankara, 1992, 214.

⁴⁷⁷ M. Demir, 131-133; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 288.

⁴⁷⁸ E. Merçil, *Afganistan ve Hindistan'da*, 119.

⁴⁷⁹ Erdoğan Merçil, "Behram Şah", *DİA*, V, Ankara: TDV, 1992, 357; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 288.

⁴⁸⁰ Münecimbaşı, 137-138; H. Palabyık, 41.

adamları ve dostlarıyla ilişkilerini pekiştirdi. Bunlar Behram Şah'ın düşüncelerini doğru kabul ettiler. Sencer'e Behram Şah'a yardımcı olması yönünde fikir beyan ettiler. Sencer, iki kardeş arasında barış sağlamak istiyordu. Bu gaye ile Arslan Şah'a haber ilettiler. Sorunu çözmesini diledi. Arslan Şah, Sencer'e cevap vermedi⁴⁸¹. Sencer'in ilk başta Gaznelilerin iç işlerine müdahale etmek istemediği, Behram Şah'ın lehine herhangi bir harekette bulunmadığı görülmektedir⁴⁸². Arslan Şah'ın cevap vermemesi nedeniyle Sencer sefer hazırlığına başladı. Hedefi Behram Şah'ı Gazne sultanı tahtına oturtmaktı. Sencer'in sefer haberini alan Arslan Şah, yenilmekten korktu. Sencer'i bu seferden vazgeçirmesi için Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a başvurdu⁴⁸³.

Taht mücadelesinde Sencer'in, kardeşlere anlaşma tavsiyesinde bulunarak bir nevi hakem rolüne girdiği ifade edilebilir. Fakat anlaşma sağlanamayınca Sencer harekete geçti. Arslan Şah'ın Muhammed Tapar'a müracaat ederek Sencer'i durdurmaya çalışması da olumlu sonuçlanmadı⁴⁸⁴.

Sultan Muhammed Tapar, Sencer'e gönderdiği mektupta Arslan Şah ile anlaşmasını istedi. Ayrıca Gaznelilere karşı harekette bulunmamasını ifade etti. Sultan Muhammed Tapar, eğer Melik Sencer sefere çıkmış ise mektubunun ona verilmemesini elçiye emretti. Sultanın bundaki amacı, bir işe başlamış olan kardeşinin azminin kırılmamasıydı. Elçi, Sencer'in yanına ulaştığında ordusunun Emir Üner komutasında hazır durumda olduğunu gördü. Melik Sencer ve Behram Şah harekete geçerek Büst'e geldiler. Sicistân hâkimi Ebû'l-Fazl Nasr b. Halef de burada onlarla birleşti. Arslan Şah, bu ittifak ordusuna karşı, büyük bir ordu gönderdiyse de başarı sağlayamadı. Arslan Şah, Emir Üner'e vaatlerde bulunarak, geri dönmelerini, Sencer'i ikna etmesini istedi. Emir Üner, bu teklifi kabul etmedi. Sencer bizzat savaşa katılma kararı verdi. Çare arayan Arslan Şah, dayısı Sencer'i seferden vazgeçirmek için, annesi Mehdü'l Irak'ı ona gönderdi. Bu girişimden de olumlu bir sonuç elde edilemedi. Sencer, Gazne yönüne yürüyüşünü sürdürdü. Büst'te Arslan Şah'a gönderdiği elçinin bir kalede hapsedildiği bilgisini aldı. Gazne yakınındaki Şehrabâd'da Arslan Şah ile Sencer arasında savaş yapıldı. Arslan Şah'ın ordusu 30.000 süvari, yüz yirmi fil ve

⁴⁸¹ M. Demir, 131-133.

⁴⁸² M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 126.

⁴⁸³ M. Demir, 131-133.

⁴⁸⁴ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 127.

çok sayıda piyadeden oluşuyordu. Arslan Şah, ilk önce fillerle Selçuklu ordusuna saldırıya geçti. Kölelerin filleri öldürmeleriyle, Selçuklu ordusu, Gazne ordusundan sayıca daha az olmasına rağmen galip geldi.

Sencer, hiçbir direnişle karşılaşmadan Gazne'ye girerek şehri elde etti (25 Şubat 1117). Akabinde Behram Şah Gazneli sultanı ilan edildi. Sencer ile Behram Şah arasında bir anlaşma yapıldı. Yapılan anlaşmaya göre:

1. Behram Şah, tahtta tek başına bulunacaktı.
2. Okunacak hutbede isim sırası şöyle olacaktı: Halife Mustazhir, Sultan Muhammed Tapar, Melik Sencer ve en son Sultan Behram Şah.
3. Gazne'de yerleşik kalacak bir görevli aracılığıyla Behram Şah, Sencer'e her gün için 100 dinar haraç verecekti.

Gazne seferiyle, Sencer ve ordusu çok kıymetli ganimetler elde ettiler. Selçuklu sınırları Gazne'ye ulaştı ve tarihinin en geniş noktalarına sahip oldu. Sencer, Gazne'de kırk gün kaldı. Ardından Horasan'a döndü (6 Nisan 1117)⁴⁸⁵. *er-Râvendî*, Sencer'in Behram Şah'ı Gazne tahtına oturttuğunu, her gün bin dinar verilmesinin kararlaştırıldığını ve bu paranın tahsili için bir kişinin görevlendirildiğini belirtir⁴⁸⁶.

Sencer Horasan'a giderken Selçuklu askerlerini ve komutanlarını Behram Şah'a yardımcı olmaları için götürmedi⁴⁸⁷.

Sencer'e yenilince ordusu dağılan Arslan Şah, Hindistan'a giderek yeniden bir ordu kurma çabasına girdi. Sencer'in Gazne'de kısa bir süre kalması, Arslan Şah için Gazne'ye geri dönüş fırsatı oldu. Arslan Şah gelince, Behram Şah Hindikuş dağlarının kuzeyinde bulunan Bamiyan'a kaçtı⁴⁸⁸. Bu durum Sencer'in Behram Şah'a yardım için asker bırakmasının isabetli bir karar olduğunu, fakat yeterli olmadığını göstermektedir⁴⁸⁹. Behram Şah, Sencer'den tekrar yardım isteğinde bulundu. Arslan Şah şehirde bir ay hüküm sürdü. Sencer'in Belh'ten üzerine ordu gönderdiği haberini alan Arslan Şah, savaşmadan kaçmak zorunda kaldı. Sencer'in Bozkuş'un emrinde gönderdiği ordu Arslan Şah'ı takip etti. Halk, Bozkuş'un emrindeki ordudan korkunca Arslan Şah'ı teslim etme kararı aldı. Bozkuş, Arslan Şah'ı dağlarda oğluyla birlikte yakaladı. Behram Şah'ın yanına götürdü. Arslan Şah çalışmalarına son vermeyin-

⁴⁸⁵ M. Demir, 131-133; E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 288-289.

⁴⁸⁶ *er-Râvendî*, 164.

⁴⁸⁷ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 127.

⁴⁸⁸ M. Demir, 131-133.

⁴⁸⁹ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 128.

ce, 28 Ekim 1118'de Behram Şah tarafından öldürtüldü ve babasının yanına defnedildi. Bununla birlikte, Lahor bölgesi hariç Gazne Devleti'nin tamamında Selçuklu hâkimiyeti sağlandı⁴⁹⁰.

2.29. Sultan Sencer Dönemi (1118-1157) Selçuklu-Gazneli İlişkileri

Sultan Sencer meliklik devrinde, Gazneliler ve Karahanlılarla mücadele etmiştir. Selçuklu Devleti'nin kuruluşuyla önceki etkilerini kaybeden bu iki devletle çatışmalar yaşamıştır. Zafer ve kayıplarla son bulmuş bu çatışmaların ardından bazen kontrolü ele almış, kimi zaman vergiye bağlamış, kimi zaman da siyasal isteklerde bulunarak iç işlerine müdahale ederek hükümdarlarının belirlenmesinde çok etkili bir şekilde rol oynamıştır⁴⁹¹. Gazneliler tabi devlet durumuna getirilmiştir⁴⁹².

Gazneliler, Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetini tanımışlardı. Sultan Sencer döneminin başlarında da Selçuklulara olan bağlılıklarını devam ettiriyorlardı. Sultan Sencer'in devletin batısındaki sorunlarla uğraştığı dönemde, Gazneli hükümdarı Behram Şah, Selçuklu Devleti'ne olan bağlılığı bitirmek düşüncesindeydi. Bu gaye ile Selçuklulara verdiği iki yüz elli bin dinar miktarındaki yıllık vergisini ödemedi. Bununla birlikte halka da zulmetti. Devletin batısındaki işleri düzene koyan Sultan Sencer, Behram Şah'ı cezalandırmak için Zilkade 529/Ağustos-Eylül 1135'te Gazne üstüne sefer düzenledi⁴⁹³.

Behram Şah'a yaptığı yardımların ardından yaklaşık on sekiz yıl sonra (1135) Sultan Sencer'in, bu kez Selçuklu Devleti hükümdarı unvanıyla, vassalı olan Gazneliler Devleti'nin sultanı Behram Şah'a karşı sefer düzenlediği görülmektedir⁴⁹⁴. Horasan'dan çıkıp Büst'e ulaşan Selçuklu ordusu kış mevsimine yakalandı. Askerlere ve atlara yiyecek bulma konusunda sıkıntılar çekildi. Güç şartlarına rağmen Sencer'in ilerleme emriyle Selçuklu ordusu Gazne'ye ulaştı. Behram Şah'ın Selçuklu ordusuna karşı koyacak kuvveti yoktu⁴⁹⁵. Sultan Sencer Gazne yakınlarına geldiğinde, Behram Şah elçiler göndererek suçunun af edilmesini diledi⁴⁹⁶.

⁴⁹⁰ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 128; M. Demir, 131-133.

⁴⁹¹ M. Ersan-M. Alican, 94.

⁴⁹² O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 265.

⁴⁹³ el-Kazvinî, 360; M. Demir, 145; E. Merçil; *Afganistan ve Hindistan'da*, 120.

⁴⁹⁴ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 128.

⁴⁹⁵ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 266.

⁴⁹⁶ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 128.

Yıllık vergisini göndereceğini, kendisine bağlı kalacağını ilettili⁴⁹⁷. Selçuklu Sultanı Sencer, komutanlarından biri olan Cevher'in başkanlığındaki elçilik heyetini göndererek, Behram Şah'a tekliflerini bildirdi. Komutan Cevher'e basit bir talimat verilmişti. Şayet Behram Şah, Sultan Sencer'in yanına bizzat gelerek bağlılığını belirtirse af olunacaktı. Şartı kabullenen Behram Şah, iyi niyet göstergesi olarak, Sultan Sencer'e hediyeler yolladı. Başında çetr (sultanlık şemsiyesi) bulunan Behram Şah, komutan Cevher'le beraber Sultan Sencer'e doğru ilerledi. Uzaktan Selçuklu sultanını, maiyet kıtalarının içinde debdebe ve haşmet içerisinde gördüğünde, sultanla görüşme kararından cayarak geriye döndü. Atının dizginine sarılan komutan Cevher, hareketinin yanlış olduğunu, zararlı sonuçlar doğuracağını belirttiyse de durduramadı. Ekibi de onu takip etti. Sultan Sencer'in yanına varırsa şayet kurtulacağına inanan Behram Şah, yakalanacağını, mülkünün elinden alınacağını, topraklarının Selçuklu Devleti topraklarına katılacağını, dolayısıyla Gazneliler hanedanına son verileceğini düşünüyordu⁴⁹⁸.

Sultan Sencer'in kendisini öldürmesinden korktu, Gazne'yi terk etti. Sultan Sencer Gazne'ye girdi, ardından kaçtığı için kendisini kınayan bir mektubu Behram Şah'a gönderdi. Bu olup bitenlerin ardından Sultan Sencer, Behram Şah'ı affederek onu hükümdarlığından alıkoymadı. Behram Şah'a ülkesini iade etti ve Gazne'yi terk etti. Önce Belh'e (Temmuz 1136) ardından Horasan'a gitti. Sultan Sencer'in Gazne seferiyle, Gazne Devleti'nin Selçuklu Devleti'ne olan bağlılığı tekrar sağlandı⁴⁹⁹.

Uzun yıllar Gazneli tahtında kalmış olan Behram Şah tamamıyla bağımsız bir hükümdar sayılamazdı. Çünkü Selçuklu Sultanı Sencer'e bağımlı, yardımına muhtaç ve ona tâbi idi. Behram Şah, Sultan Sencer'in yaptığı yardımla Gazneli tahtına çıkmış, tahtını koruyabilmişti⁵⁰⁰. Behram Şah ölümüne kadar Selçukluların tâbiyetinde kaldı. Önem taşıyan askerî harekâtlarda Selçuklu ordusuna katıldı. Darp ettirdiği paralarda halifenin isminin ardından Sultan Sencer'in ismini yazdırdı⁵⁰¹. Ayrıca Behram Şah Gur meliki Sûrî'ye karşı giriştiği mücadelede zafer kazanarak, bu başarıdan dayısı Sultan Sencer'i haberdar etti⁵⁰². Fakat Gur tahtına çıkan Alaeddin Hüse-

⁴⁹⁷ M. Demir, 145.

⁴⁹⁸ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri*, 129.

⁴⁹⁹ Müneccimbaşı, 144; M. Demir, 145; E. Merçil, *Afganistan ve Hindistan'da*, 290-291.

⁵⁰⁰ el-Kazvinî, 321-322; Y. Bedirhan, 168.

⁵⁰¹ O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 266.

⁵⁰² Şebankâreî, 151.

yin kardeşinin intikamını almak için büyük bir orduyla Gazne'ye doğru harekete geçti. Gurlular ve Gazneliler Zemindaver ovasında savaştılar. Behram Şah'ın oğlu Devletşah Gurluların saldırısı sırasında öldü. Yenilen Behram Şah Hindistan'a kaçtı. Alaeddin Hüseyin Gazne'yi yaktı. Sultan Sencer'in baskısıyla Gazne'de durmayan Alaeddin Hüseyin Büst şehrini de harap ederek Gur'a çekildi. Sultan Sencer Alaeddin Hüseyin'i yaptıkları savaşta yenerek esir aldı (24 Haziran 1152). Bunun üzerine Behram Şah Hindistan'dan gelerek Gazne'ye tekrar hâkim oldu (1152)⁵⁰³.

⁵⁰³ E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, 290-292.

SONUÇ

Horasan, geniş alanıyla, etnik, kültür ve inanç açısından birbirinden farklı çok sayıda yapıyı içinde barındırmış değerli bir medeniyet bölgesidir. Aynı zamanda, İran, Rusya, Hindistan ve Doğu Asya kavşağında bulunması nedeniyle de stratejik ve jeopolitik bir öneme sahiptir.

Bu özellikleriyle Horasan geçmişten itibaren dikkatleri üzerine çekmiştir. Horasan toprakları üzerinde at koşturana devletler ve bölgesel beylikler güç mücadelesi yaşamışlardır. Ahemeni (Pers) İmparatorluğu, Makedonyalı İskender, Sakalar (Doğu İskitler), Kuşanlar, Parthlar, Akhunlar (Eftalitler), Sâsânîler, Horasan'a kısmen ya da tamamen egemen olmuşlardır. Tezimizle ilgili dönemde Karahanlılar, Sâmânîler, Gazneliler ve nitekim Selçuklular bu çekişmenin ana aktörleri olmuşlardır. Selçukluların yurt arayışları, Gaznelilerin topraklarını ve asayişini koruma çabaları ilişkilerin göze çarpan ana nedenleridir.

Gaznelilerin hâkimiyet alanı olan Horasan'a Selçukluların geçiş yapmasıyla birlikte Selçuklu-Gazneli ilişkileri başlamıştır. Bu ilişkiler başlangıcı, devamı ve sonuçlarıyla birlikte Gazneliler açısından sancılı ve sıkıntılı olmuştur.

Gaznelilerin yapmış oldukları hatalar, Selçukluların göstermiş oldukları çabalar sonucu Selçuklu devleti kurulmuştur. Kurulan bu devlet gerek varlığını sürdürürken, gerekse de yıkıldıktan sonra geniş bir coğrafyayı etkilemiştir.

Selçuklu-Gazneli ilişkileri birkaç döneme ayrılır. Selçukluların yurt edinme çabalarıyla başlayan dönemde güçlü olan taraf Gazneliler idi. Bu dönemde problem haline gelen Selçukluların verdikleri sıkıntılar, Gazneli Sultan Mahmud'un güçlü duruşuyla bir süreliğine bastırıldı. Sultan Mahmud döneminde, Arslan Yabgu olayı dâhil olmak üzere Selçuklu sorunu tamamıyla ortadan kaldırılamadı. Fakat Selçuklular ilk dönemlerde Gaznelileri derinden etkileyen yıpratıcı bir güce de ulaşamadılar. Sultan Mesud ile birlikte Selçuklu sorunu önceki dönemden daha farklı bir hal aldı. Sultan Mesud'un büyüyen Selçuklu sorunu karşısında ya Gazne'de kalması ya da gereği yokken Hindistan seferine çıkması büyük bir askerî hatadır. Ayrıca Sultan Mesud, Selçuklu sorununda ani bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Babası döneminde Horasan'a geçişleri sağlanan Selçukluların zamanla sayıları arttı. Daha geniş bir yurt ihtiyacı doğunca Gaznelilerin kabullenemeyecekleri taleplerde bulundular.

Selçuklu-Gazneli ilişkileri mücadelelerle başladığı gibi, Selçukluların devlet kurmalarından sonra da mücadelelerle devam etmiştir. Barış dönemi yaşanmış olsa da rakip olduklarından fırsat yakaladıklarında birbirlerine üstünlük kurmaya çalışmışlardır. Gazneli Sultan İbrahim ile başlayan ve uzun bir dönemi kapsayan barış döneminde iki taraf da rahat bir nefes almıştır. Ayrıca sıhriyet bağları kurulmuştur.

Gazneliler, Selçukluları ilk başlarda durdurmak istediler. Yapılan savaşlarda (Nesâ, Serahs, Ulyâ-Âbâd, Talhâb ve Dandanakan) Selçuklular kendilerini kanıtlayınca, yapılan anlaşmalarla Gaznelilerce siyasal olarak tanındılar ve devletlerini kurdular. Zaman içerisinde gittikçe güçlenen ve büyüyen Selçuklu Devleti karşısında Gazneliler vassal duruma düştüler.

Selçuklu-Gazneli ilişkilerindeki bir diğer dönem ise Selçuklu Devleti'nin kuruluşuyla başlayan ve sonrasında Gaznelilerin Selçukluların vassalı haline geldiği süreçtir. Gazneli tahtı için kardeşler arasında yapılan mücadeleye Sultan Sencer'in müdahil olması, tarafını tuttuğu Behram Şah'ın tahta geçmesine yardımcı olması ve yapılan anlaşmalar bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Selçuklu Devleti'nin kuruluşu, Gazneli Devleti'nin kuruluşundan yaklaşık 75 yıl sonra gerçekleşirken, yıkılışları Gaznelilerin yıkılışından yaklaşık 29 yıl önce gerçekleşmiştir. Gaznelilerin Selçukluların kuruluşuyla alakası var iken, yıkılışlarıyla bir alakaları yoktur. Ayrıca genel olarak;

Karşı konulanamayan zorunlu göçler, planlı bir şekilde yönetilerek görülebilecek zararlar en aza indirilebilir. Çözümü ertelenen problem ve sıkıntılar büyüyecekleri için öncelik sırasına göre kök salmadan çözümlenmelidir. Tecrübeli ve liyakatli devlet adamlarına danışılarak işin gereği geciktirilmeden yerine getirilmelidir. Askerî harekâtlarda öfke ve inatla değil, asker, yol, erzak ve su durumu göz önüne alınarak planlı hareket etmek, orduda çok başlılığı önleyerek, mevcut askerleri küstürmeden elde tutmak gerekir.

KAYNAKÇA

- Agacanov, S. G. (2002). *Oğuzlar*. (Çev: E. N. Necef, A. Annaberdiyev). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Agacanov, S. G. (2006). *Selçuklular*. (Çev: E. N. Necef, A. R. Annaberdiyev). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ahmed bin Mahmud. (2011). *Selçuknâme*. (1. Baskı). (Haz: E. Merçil). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Akbaş, M. (2011). *XI. ve XII. Yüzyılda Nişabur*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Akçay, F. (2015). *Ebû Saîd Abdulhay Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî'nin "Zeynü'l Ahbâr" Adlı Eserinin Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler ve Gaznelîler İle İlgili Bölümlerinin Türkçe Tercümesi Değerlendirmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud-i. (1943). *Müsameret al Ahyar bi Müsayerat al Ahbar (Tezkirei Aksarayî), (Selçukî Devletleri Tarihi)*. (Çev: M. N. Gencosman). Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi.
- Akkuş, M., Zeki, İ. (2016). "Târîh-i Beyhakî'ye göre Selçuklu-Gaznelî İlişkileri ve Selçuklu Algısı". *USAD (Selçuklu Araştırmaları Dergisi)*, 5, 181-204.
- Alptekin, C. (1992). "Büyük Selçuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. VII, 95-211, İstanbul: Çağ Yayınları.
- Al-Utbî. (1868). *Kıtab-ı Yamını*. (Farsçadan İngilizceye Çev: James Reynolds), Harvard College Library, London.
- Avcı, C. (1998). "Hilâfet", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XVII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ayan, E. (2012). "Büyük Selçuklu Devleti'nin Temelleri Atılırken Siyasî Meşruiyet Süreci", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3 (5), 17-37.
- Ayan, E. (2015). "Karahanlıların Selçuklu Egemenliğine Girme Süreci", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (3), 1-27.
- Bayrak, M. O. (2006). *Türk İmparatorlukları Tarihi (Hunlar-Osmanlılar M.Ö. 220-M.S. 1922 17 İmparatorluk Tarihi)*. (3. Baskı). İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.

Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi*. (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bedirhan, Y. (2012). *Orta Çağ Tarihi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud. (2002). *Fütûhu'l-Büldân (Ülkenin Fetihleri)*. (2. Baskı). (Çev: M. Fayda). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

el-Beyhakî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i. (2019). *Târîh-i Beyhakî*. (Terc: N. Lügâl). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bosworth, C. E. (2005). *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri Tarihi*. (Çev: H. Canlı). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Brockelmann, C. (1992). *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*. (Çev: Neşet Çağatay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Can, M. (2017). *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Merv Şehri*. (1. Baskı). Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

Çavuş, R. (2013). *Selçuklu Süvarileri*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.

Çetin, O. (1998). "Horasan", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XVIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çetin, O. (2009). *Türk-İslâm Devletleri Tarihi*. (1. Baskı). İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları.

el-Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc. (2015). *Tabakât-ı Nâsirî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler, Harezşâhlar)*. (Çev: E. Göksu). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Demir, M. (2004). *Büyük Selçuklular Tarihi*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.

Divitçioğlu, S. (1994). *Oğuz'dan Selçuklu'ya*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Duman, A. (2012). "Ebû İbrahim İsmail El-Muntasır'ın Sâ mânî Devletini Diriltme Gayretleri Bağlamında Karahanlı ve Gaznelilerle İlişkileri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), 531-553.

Duman, A. (2013). "Kantarât-ü Çarhıyân: Karahanlılar ve Gazneliler Arasında Horasan Bölgesinin Kaderini Belirleyen Savaş", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), 80-107.

Duman, A. (2013). *Nerşahî'nin Târîh-u Buhârâ'sı*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.

Hurdadbih, Ebu'l-Kasım Ubeydullâh b. Abdullâh b. Hurdadbih el-Bağdadî el-Fârisî. (2008). *Yollar ve Ülkeler Kitabı (el-Mesâlikve'l-Memâlik)*. (Çev: M. Ağarı). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Erdem, İ. (2016). “Selçukluların İlk Dönemlerinde Merv Şehri ve Önemi”. *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, 35, 59-71.

Erdoğan, C. (2013). “Harezm’de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi (1017-1041)”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 143-180.

Erkin, S. (2005). *İslâmlaşma Sürecinde Belh Şehri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Ersan, M., Alican, M. (2017). *Selçukluları Yeniden Keşfetmek*. (3. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

Göksu, E. (2011). “Târîh-i Güzîde’ye Göre Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu ve Tuğrul Beg Dönemi”, *History Studies International Journal Of History (Tarih Çalışmaları Uluslararası Tarih Dergisi)*, 3 (1), 289-300.

Göksu, E. (2011). “Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 191, 97-116.

Göksu, E. (2017). *Selçuklu’nun Mirası Gulâm ve İktâ*. (2. Baskı). İstanbul: Kronik Yayınları.

Güner, A. (2007). “Nûh II”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XXXIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Güngör, E. (1995). *Tarihte Türkler*. (6. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Halaçoğlu, Y. (1995). “Fersah”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Hasan, H. İ. (1988). *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*. (Çev: A. T. Aslan, H. Aktaş, İ. Yiğit, S. Gümüş ve Y. Çiçek). İstanbul: Kayıhan Yayınları.

Hitti, P. K. (1989). *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi III*. (Çev: S. Tuğ). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib. (2008). (Çev: A. Duman, M. Ağarı). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

İbadi, M. Q. (2011). “Sultan Mahmud’un Vefatına Kadar Gazneli-Karahanlı İlişkisi”. *İstem Dergisi*, 18, 161-180.

İbn Battûta Tancî, Ebû Abdullah Muhammed. (2017). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. (6. Baskı). (Çev: A. S. Aykut). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İbn Fadlân, Ahmed b. Fadlân b. El-Abbâs b. Râşîd b. Hammâd. (1995). *Seyahat Nâme*. (2. Baskı). (Çev: R. Şeşen). İstanbul: Bedir Yayınevi.

İbn Havkal. (2017). *Sûrat El-Arz (10. Asırda İslâm Coğrafyası)*. (Çev: R. Şeşen). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

İbnü'l-Adîm. (1989). *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (Biyografilerle Selçuklular Tarihi)*. (Çev: A. Sevim). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İbnü'l-Adîm, Kemâlüddîn (2014). *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H. 447-521=1055-1127)*. (Çev: A. Sevim). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman. (2014). *El-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem (Selçuklular)*. (Çev: A. Sevim). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İbnü'l-Esîr. (1987). *el-Kâmil fî't-Târih IX, X*. (Çev: A. Özeydin). İstanbul: Bahar Yayınları.

İbnü'l-Esîr. (2013). *el-Kâmil fî't-Târih*. (Çev: M. Temelli). İstanbul: Ark Kitapları.

İbnü'l-Verdî. (2017). *Târîhu İbnü'l-Verdî (Bir Ortaçağ Şairinin Kalemin-den Selçuklular)*. (1. Baskı). (Çev: M. Alican). İstanbul: Kronik Yayıncılık.

İlgürel, M. (2009). "Subaşı", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XXXVII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

el-İstahrî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed. (2015). *Ülkelerin Yolları*. (1. Baskı). (Çev: Murat Ağarı). İstanbul: ayışığıkitapları.

Kafesoğlu, İ. (1992). *Selçuklu Tarihi*. (2. Baskı). İstanbul: MEB.

Kafesoğlu, İ. (2016). *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kazıcı, Z. (1991). *İslâm Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınevi.

el-Kazvinî, Hamdullah Müstevfî. (2018). *Târih-i Güzide*. (Çev: M. Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Koca, S. (1997). *Dandanakan'dan Malazgirt'e*. Giresun.

Kösoğlu, N. (1990). *Türk Dünyası Târîhi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Köymen, M. A. (1957). “Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun Kuruluşu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 15 (4), 1-107.

Köymen, M. A. (1993). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Köymen, M. A. (2016). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kurt, H. (2010). “Tâhirîler”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XXXIX, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kuşçu, A. D. (2010, 27-30 Eylül). *Büyük Selçuklu Devleti’nin Suriye, Filistin ve Mısır Politikası’nın Hedef ve Sonuçları*. I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu, Kayseri.

Küçükbeğir, E. (2017). “Gazneliler ile Selçuklular Döneminde Taberistan Bölgesi ve Ziyârîler”. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 139-151.

Mahdi, M. Y. (2011). “Türk-İslâm Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”. *İstem Dergisi*, 18, 219-241.

Mahmûd el-Kâşgarî. (2007). *Dîvânü Lugâti’t Türk*. (Çev: S. T. Yurteser, S. Erdi). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Merçil, E. (1989). *Gazneliler Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Merçil, E. (1989). “Alp Tegin”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. II, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Merçil, E. (1992). “Bâvendîler”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. V, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Merçil, E. (1992). “Behram Şah”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. V, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Merçil, E. (1992). “Gazneliler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. VI, 223-299, İstanbul: Çağ Yayınları.

Merçil, E. (1996). “Gazneliler”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Merçil, E. (2002). “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”. *Türkler*. IV, 1021-1074, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Merçil, E. (2003). “Mes’ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XXVII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Merçil, E. (2004). “Mahmûd-ı Gaznevî”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XXIX, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Merçil, E. (2004). “Mevdud b. Mes’ûd-i Gaznevî”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XXIX, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Merçil, E. (2007). *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Merçil, E. (2008). “Saffârîler”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XXXV, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Merçil, E. (2009). “Sipehsâlâr”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XXXVII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Merçil, E. (2011). “Sipehsâlâr: II. Gazneliler”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 26 (2), 459-473.

Merçil, E. (2013). “Ziyarîler”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XLIV, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Merçil, E. (2014). *Afganistan ve Hindistan’da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilât, Kültür)*. (1. Baskı). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Merçil, E. (2016). *Büyük Selçuklu Devleti*. (1. Baskı). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

el-Mesûdî, Ebu’l Hasan Ali b. Hüseyin. (2014). *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*. (3. Baskı). (Çev: A. Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd. (2015). *Ravzatu’s-Safâ fî Sîreti’l-Enbiyâve’l-Mülûkve’l-Hulefâ (Tabaka-i Selçukiyye)*. (Çev: E. Göksu). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd. (2017). *Ravzatu’s-Safâ fî Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ (Mülûk-i Gazneviyye)*. (2. Baskı). (Çev: E. Göksu). İstanbul: Kronik Yayıncılık.

el-Mukaddesî, Muhammed b. Ahmed. (2015). *Ahsenü’t-Takâsîm (İslâm Coğrafyası)*. (Çev: A. Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

Murad, Mehmed (Mizancı). (2006). *Tarih-i Umumî (Genel Dünya Tarihi)*. (Sad: F. Yılmaz). Ankara: Berikan Yayınları.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah. (2017). *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi I*. (Haz: Ali Öngül). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Naskali, E. (2009). "Sâsânîler", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XXXVI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Nizamü'l-Mülk. (2014). *Siyasetname*. (7. Baskı). (Çev: M. T. Ayar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Nuhoğlu, G. (2013). "Gazneliler'de Evlilikler ve Evlilik Âdetleri". *İ.Ü. Şarhiyat Mecmuası*, 23, 91-113.

Nurullah Y. (2017). "Bir Şehrin Serüveni: Büyük Selçuklular Döneminde Merv'in Siyasî Tarihi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (31), 151-173.

Öntürk, V. (2017). "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı: Hâcibü'l-Hüccâb Tuğrul Bozan". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36, 345-360.

Özaydın, A. (1989). "Altuntaş el-Hâcib", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. II, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özaydın, A. (1991). "Arslan b. Selçuk", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. III, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özaydın, A. (2009). "Selçuk Bey", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XXXVI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özgüdenli, O. G. (2017). *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi 1040-1157) I*. (3. Baskı). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özgüdenli, O. G. (2007). "Nişâbur", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XXXIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özgüdenli, O. G. (2004). "Merv", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XXIX, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özgüdenli, O. G. (2003). "Mâverâünnehir", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XXVIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özkan, M. (2010). *Türk Devletleri*. İstanbul: Kalipso Yayınları.

Palabıyık, H. (2002). *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*. (1. Baskı). Ankara: Araştırma Yayınları.

Peacock, A. C. S. (2017). *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu*. (3. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pırlanta, İ. (2013). *Orta Çağ'ın İncisi Nişabur*. (1. Baskı). İstanbul: Hikmetevi Yayınları.

Pırlanta, İ. (2012). "Büyük Selçukluların Horasan'da Dini ve Sosyal Yaşam Üzerindeki Bazı Uygulamaları ve Bunların Halka Yansımaları". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 689-719.

Pırlanta, İ. (2010). *Fethinden Sâmânîler Dönemi Sonuna Kadar Nişabur*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Piyadeoğlu, C. (2012). *Güneş Ülkesi Horasan*. (1. Baskı). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Piyadeoğlu, C. (2016). *Sultan Alp Arslan*. (1. Baskı). İstanbul: Kronik Yayıncılık.

Piyadeoğlu, C. (2017). *Çağrı Bey (Selçuklular'ın Kuruluş Hikayesi)*. (3. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

er-Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman. (1999). *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti) I*. (2. Baskı). (Çev: A. Ateş). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Reşîdü'd-d'in Fazlullâh. (2011). *Câmi'ü't-Tevârîh (Selçuklu Devleti)*. (Çev: E. Göksu, H. H. Güneş). İstanbul: Selenge Yayınları.

Salman, H., O. G. Özgüdenli. (2013). "Yabgu", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XLIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Samur, S. (2005). "İslâm Coğrafyacılarına Göre Horasan; Yeri ve X. Yüzyıldaki Durumu". *Bilimname Dergisi*, 9 (3), 89-104.

Sevim, A. (2014). *Anadolu'nun Fethi (Selçuklular Dönemi)*. (4. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sevim, A.-Merçil, E. (2014). *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât ve Kültür)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sıbt İbnü'l-Cevzî. (2011). *Mir'âtü'z-zaman Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*. (Çev: A. Sevim). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Suyûtî, C. (2015). *Halifeler Tarihi*. (Çev: O. Özatağ). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Sümer, F. (1980). *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı, Destanları*. (3. Baskı). İstanbul: Ana Yayınları.

Sümer, F. (2009). "Selçuklular", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XXXVI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Şahin, M. (2013). *Orta Çağda Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar) (961-1507)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi-osmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Şahin, H., Arifoğlu, Y. (2013). "Selçuklu Öncesi Dönemde Horasan: Coğrafi Konum, İktisadi Yapı ve Şehirler". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (3), 361-387.

Şebankâreî, Muhammed bin Ali bin Muhammed bin Hüseyin bin Ebubekr-î Şebankâreî. (2009). *Mecmau'l-Ensab*. (Selçuklular). (Çev: Ahmad Hesamipour Khelejânî). Tarih Okulu Dergisi, 4, 137-161.

Şeşen, R. (1998). *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. (2. Baskı). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Şeşen, R. (1992). "Buhara", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. VI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Taneri, A. (1996). "Hâcib", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XIV, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Târîh-i Sistân. (2018). (Çev: V. Öntürk). İstanbul: Ayışığı Kitapları.

Tekinoğlu, H. (2015). *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: Kamer Yayınları.

Terzi, M. Z. (1996). "Gulâm", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XIV, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tufantoz, A. (2004, 20-22 Mayıs). *Bir Yaz Yağmuru: Arslan Yabgu Oğuzları'nın Diyarbakir'i İstilâsı (432-435/1041-1044)*. I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu, Diyarbakır.

Turan, O. (1993). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. (3. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Turan, O. (2010). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. (4. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Turan, O. (2014). *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162). (2000). (3. Baskı). (Çev: Hrant D. Andreevyan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uslu, R. (1998). "Herat", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XVII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Usta, A. (2013). *Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâ mânîler*. (2. Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Usta, A. (2009). "Sâ mânîler", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XXXVI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yazıcı, T. (1992). "Belh", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. V, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

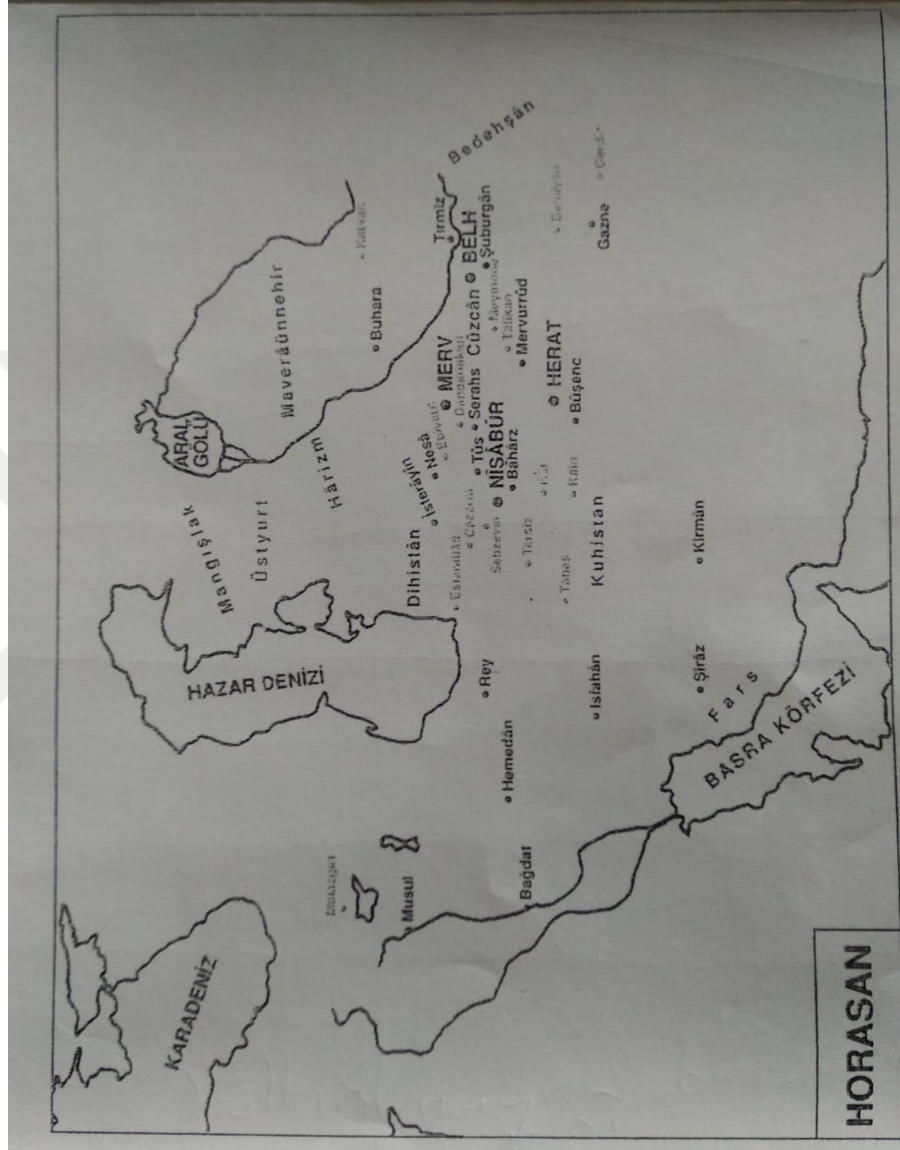
Yıldız, H. D. (1994). "Ebû Müslim-i Horasânî", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. X, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yiğit, İ. (2004). "Mevâlî", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XXIX, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yörükân, Y. Z. (2013). *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*. (2. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

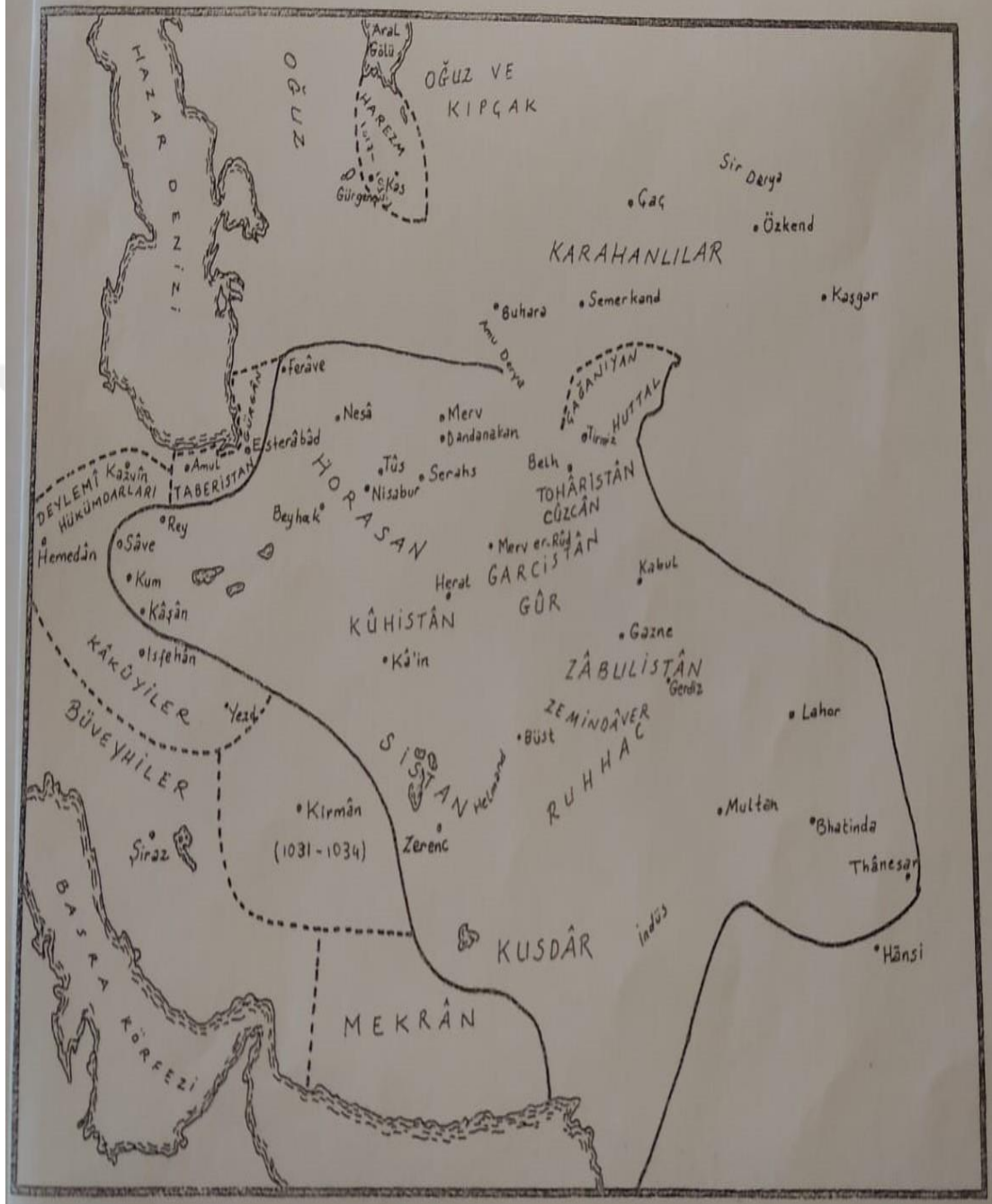
Zeki, İ. (2019). *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*. Konya. Çizgi Kitabevi Yayınları.

EKLER
HARİTA-1

HORASAN, C. Piyadeoğlu, Güneş Ülkesi Horasan, 384.

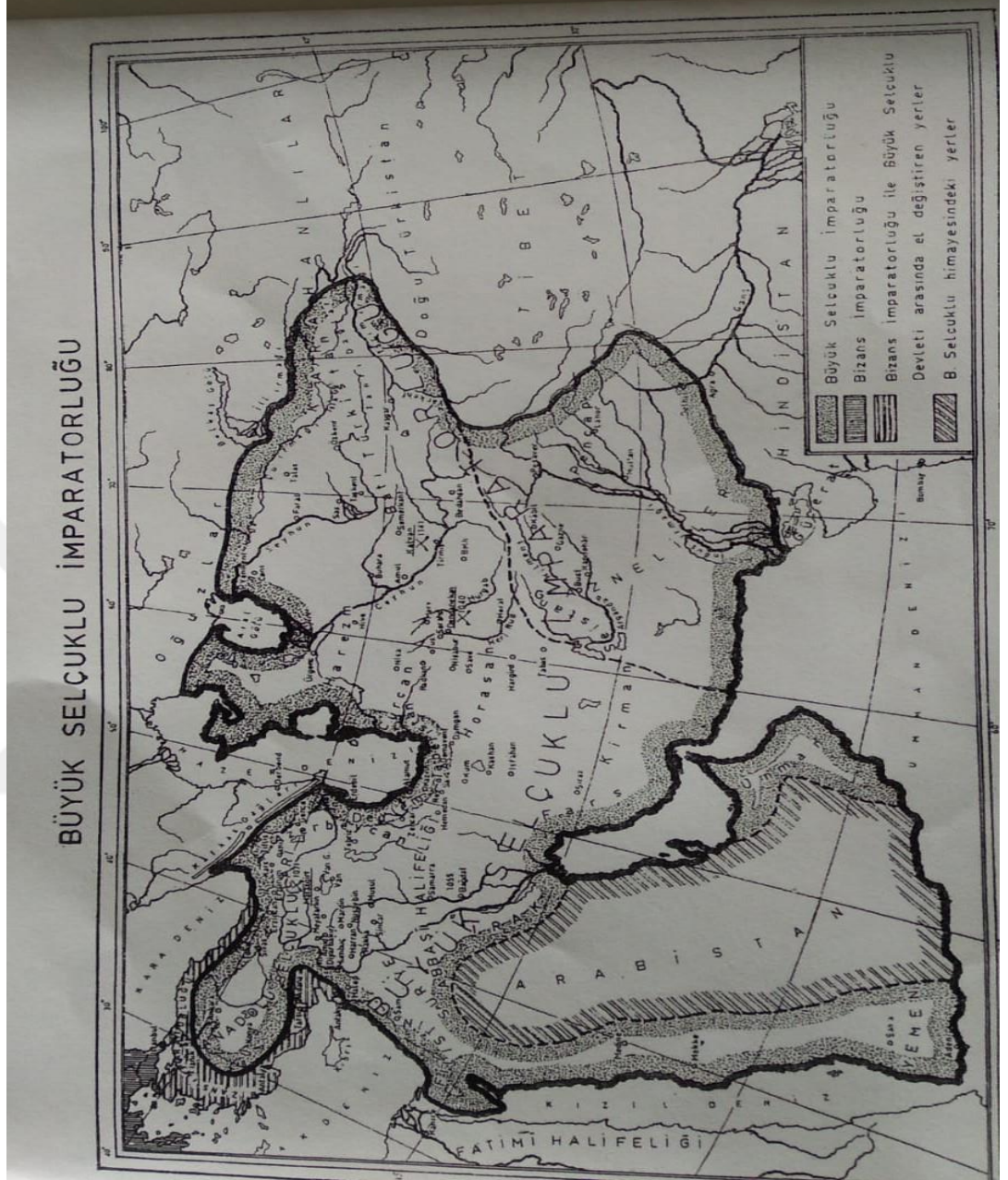
HARİTA-2

1030 tarihinde Gazneli Devleti

GAZNELİLER DEVLETİ, E. Merçil, Gazneliler Devleti Tarihi, 109.

HARİTA-3

SELÇUKLU DEVLETİ, S. G. Agacanov, Selçuklular, 367.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : AYDINÇ, Abdullah

Uyruğu : T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri : 20/06/1974 Van/Gürpınar

Telefon : 0505 753 73 55

E-mail : farukali.65@hotmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği	1997

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

07/11/2019

Tez Başlığı / Konusu:

SELÇUKLU-GAZNELİ İLİŞKİLERİ (1025-1157)

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 99 (doksan dokuz) sayfalık kısmına ilişkin, 07/11/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinalite raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7 (Yüzde Yedi) dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinalite Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi inceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

07/11/2019

Abdullah AYDINÇ

Adı Soyadı : Abdullah AYDINÇ

Öğrenci No : 169206124

Anabilim Dalı : Tarih

Programı : Tarih (Ortaçağ Tarihi)

Statüsü : Y. Lisans Doktora

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim TUFANTOZ

07/11/2019

ENSTİTÜ ONAYI

U Y G Ü N D Ü R

07/11/2019

Doç. Dr. Bekir KOCLAR

Enstitü Müdürü